

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **1** (93)
ianuarie - martie
2013

Lexon-Prim
Chișinău, 2013

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDACȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. conf. univ. (*redactor-șef*)
Ion JARCUTCHI, dr. conf. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactor: Vera BOSTAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. conf. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ.
Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)
Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ȘAROV, dr. conf. univ.
Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- ☐ Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- ☐ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

SUMAR

STUDII

Alexandru ZUB, DESPRE DIMENSIUNEA BASARABEANĂ A UNIRII	5
Eugenia DANU, ASPECTE DIN ACTIVITATEA SOCIETĂȚII DE ILUMINARE CULTURALĂ <i>FĂCLIA</i>	9
Constantin UNGUREANU, UNIREA BUCOVINEI CU ROMÂNIA ÎN 1918	26
Marcela SĂLĂGEAN, MOMENTE DIN ISTORIA UNIRII TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA	49
Nicolae ENCIU, EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A BASARABIEI ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE	55
Ioan SCURTU, BASARABIA ÎN DOCUMENTE SEMNATE DE MARILE PUTERI (1920-1947)	76
Ion AGRIGOROAIEI, DE LA PACTUL RIBBENTROP-MOLOTOV (23 AUGUST 1939) LA TRATATUL DE LA PARIS (10 FEBRUARIE 1947): AVATARURILE UNEI FRONTIERE	86
Ion CONSTANTIN, ISTORIOGRAFIA EXILULUI ROMÂNESC DESPRE BASARABIA	104

PERSONALITĂȚI

Dinu POȘTARENCU, VLADIMIR BODESCU (<i>145 DE ANI DE LA NAȘTERE</i>)	110
---	-----

DOCUMENTAR

Ion NEGREI, DECLARAȚIA DE LA CHIȘINĂU A UNUI GRUP DE INTELECTUALI DIN „TOATE ȚĂRILE ROMÂNE”	116
Valeriu POPOVSCI, ÎNCĂ O SERIE DE DOCUMENTE INEDITE DESPRE BIROUL DE ORGANIZARE A SFATULUI ȚĂRII	122

RECENZII

IOAN PELIVAN, ISTORIC AL MIȘCĂRII DE ELIBERARE NAȚIONALĂ DIN BASARABIA	133
Valeriu POPOVSCI	

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ACTUL UNIRII BASARABIEI CU ROMÂNIA ÎN VIZIUNEA ISTORICILOR DE ASTĂZI	136
Ștefan BOLDIȘOR	
CONFERINȚA METODICO-ȘTIINȚIFICĂ “ROLUL ISTORIEI LOCALE ÎN PREDAREA DISCIPLINEI ISTORIA”	138
Corneliu PREPELIȚĂ	

CONTENT

STUDIES

Alexandru ZUB, ABOUT THE BESSARABIAN DIMENSION OF THE UNIFICATION	5
Eugenia DANU, ASPECTS OF THE ACTIVITY OF THE SOCIETY OF CULTURAL ENLIGHTENMENT, <i>FĂCLIA</i>	9
Constantin UNGUREANU, THE UNIFICATION OF BUKOVINA WITH ROMANIA IN 1918	26
Marcela SĂLĂGEAN, MOMENTS OF THE HISTORY OF TRANSYLVANIA'S UNIFICATION WITH ROMANIA	49
Nicolae ENCIU, BESSARABIA'S DEMOGRAPHIC EVOLUTION BETWEEN THE TWO WORLD WARS	55
Ioan SCURTU, BESSARABIA IN DOCUMENTS SIGNED BY THE GREAT POWERS, 1920-1947	76
Ion AGRIGOROAIEI, FROM MOLOTOV-RIBBENTROP PACT (AUGUST 23, 1939) TO THE TREATY OF PARIS (FEBRUARY 10, 1947): THE AVATARS OF A BORDER	86
Ion CONSTANTIN, HISTORIOGRAPHY OF THE ROMANIAN EXILE ON BESSARABIA	104

PERSONALITIES

Dinu POȘTARENCU, VLADIMIR BODESCU (145 YEARS SINCE THE BIRTH)	110
---	-----

DOCUMENTARY

Ion NEGREI, CHISINAU DECLARATION OF A GROUP OF INTELLECTUALS FROM "ALL ROMANIAN COUNTRIES"	116
Valeriu POPOVSCHI, A NEW SERIES OF ORIGINAL DOCUMENTS ABOUT THE BUREAU OF THE ORGANISATION OF SFATUL TARII	122

REVIEWS

IOAN PELIVAN, A HISTORIAN OF THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT FROM BESSARABIA	133
Valeriu POPOVSCHI	

SCIENTIFIC LIFE

THE ACT OF UNION OF BESSARABIA WITH ROMANIA IN THE VIEW OF CONTEMPORARY HISTORIANS	136
Ștefan BOLDIȘOR	
THE SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL CONFERENCE: "THE ROLE OF LOCAL HISTORY IN TEACHING HISTORY CLASS	138
Corneliu PREPELIȚĂ	

STUDII

Alexandru Zub*

DESPRE DIMENSIUNEA BASARABEANĂ A UNIRII

Definită ca punct culminant al unui proces istoric, de creare a unității de stat românești, Marea Unire din 1918 constituie o fecundă temă de studii, reflecții, controverse, dată fiind complexitatea fenomenului și contestarea obstinată de către perdanți a sistemului de la Versailles¹.

Componenta basarabeană a acelui eveniment este probabil partea cea mai sensibilă a procesului, de vreme ce Rusia *țaristă*, metamorfozată în *sovietică*, și-a asigurat pînă azi o anume continuitate și s-a opus mereu la integrarea „guberniei” sale în regatul român. Este, de aceea, una din fisurile sistemului, nerezolvată convenabil pînă acum, fisură ce nu ar putea fi estimată corect fără a lua în calcul un întreg secol de zbuciumată istorie, cu dileme identitare și deplasări de interese, mai cu seamă în sînul păturilor privilegiate: boieri, preoți, institutori etc., pe care administrația imperială a reușit să-i cointereneze cumva în perpetuarea situației. S-a format, în timp, o categorie de moldoveni cu acces la funcții administrative, militare, bisericesti, categorie ce ar fi dorit, la finele marelui război, ca situația să continue, mai curînd, decît să se schimbe prin unirea cu România².

Desigur, nu lipseau de tot spiritele solidare etnocultural cu românitatea, deși mijloacele de a-și exprima atașamentul erau destul de reduse, iar pentru populația de jos aproape nule. Progresele românilor din regatul extracarpatin, în partea secundă a secolului XIX, secol al naționalităților, nu puteau rămîne fără ecou dincolo de Prut, deși acolo funcționa un sistem de propagandă antiromânească relativ coerent și eficace, după cum se poate degaja din mărturiile timpului, adesea dramatice³. Familia Hasdeu a dat culturii române trei generații știute (Alexandru, Bogdan, Iulia) de cărturari atașați idealului național, ideal prezent la cei mai de seamă corifei ai literelor, de la Stamati și Russo la Donici și Mateevici, de la Stere la Incuț, ca să nu amintim decît aceste nume dintr-o lungă serie⁴.

* Acad. **Alexandru Zub**, prof. univ. dr., Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – Filiala Iași a Academiei Române.

¹ *Czechoslovakia and Romania in the Versailles System*, ed. Oldrich Tůma and Jiri Jindra, Prague, 2006.

² Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, București, 1898.

³ Cf. M. Cimpoi, *Basarabia sub steaua exilului*, București, 1994.

⁴ Vezi Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, Chișinău, Ed. Museum, serie Enciclopedică.

Analizînd pe larg, sistematic și cu o vastă documentație problema Basarabiei, G.I. Brătianu sublinia faptul că nu e vorba de o chestiune conjuncturală, ci de „drepturi naționale și istorice”, pe care România avea obligația să le apere, convinsă că sprijină în felul acesta înseși „fundamentele păcii”⁵. El se rostea astfel ca și tatăl său, primul-ministru din epoca Unirii celei mari, a cărui insistență pentru aceleași drepturi se cuvine subliniată: „Noi nu putem să concepem existența poporului român fără Nistru, tot așa cum nu putem să concepem această existență fără stăpînirea Dunării și a Tisei. Aceste fluvii îi separă pe români de elementul slav”⁶. Un asemenea punct de vedere fusese apărut și de bunicul marelui istoric, I.C. Brătianu, cu ocazia Congresului de la Berlin (1878), unde a susținut, ferm și persuasiv, împreună cu Kogălniceanu, ca pentru istorie, cauza teritoriului dintre Prut și Nistru, adjucecat de Rusia, după înfrîngerea Imperiului otoman, iar acel spectacol diplomatic l-a făcut pe Bismark, „samsarul onest”, să exclame că „România își are oamenii săi”, adică personalități capabile a-i apăra interesele⁷.

Cu toate astea, „areopagul” nu le-a dat cîștig de cauză, lăsînd ca Rusia să mai controleze gurile Dunării și ca lumea din zonă să mai suporte, fără termen, presiunea incomodului vecin. Din sfera civilă, ca poet și ziarist, Eminescu a știut să-i evoce suferințele, făcînd anume din Basarabia o temă de analiză geopolitică și de protest. *Doina* e fără îndoială chintesența poetică a acestei atitudini.

Din coroana regală lipseau două nestemate, după remarca senatorului Petre Grădișteanu, făcută la Iași, cu ocazia dezvelirii statuii lui Ștefan cel Mare, în 1883. Acele pietre prețioase aveau să reintre în patrimoniul național, pe rînd, în anul de grație 1918, refăcînd unitatea românească „de la Nistru pîn’ la Tisa”, ca să folosim expresia lui Eminescu, citită în aceeași solemnă circumstanță⁸.

S-a remarcat deja că politica țaristă în Basarabia era destul de abilă, cel puțin în unele momente, de vreme ce căuta „să cîștige de partea ei elemente ale nobilimii locale și pe intelectuali, asigurîndu-le locuri de muncă în administrația imperială, cu condiția de a se adapta în întregime la mentalitatea și la cultura rusă”⁹. În același timp, autoritățile au avut grijă ca și țărani să aibă unele avantaje, mai ales prin reforma din 1861, pentru a-i motiva să nu le devină ostili. Se înțelege astfel de ce în anii dinaintea marelui război și în timpul neutralității starea de confuzie în raport cu proiectul unionist era atît de răspîndită peste Prut. Experiența războiului a condus la o trezire, îndeosebi în rîndul militarilor, cei dintîi care au găsit căi practice de a se organiza și rosti politic.

În numele națiunii se rostea și Constantin Stere, figură proeminentă a lumii basarabene, ajuns dincoace de Prut și rămas fidel crezului unionist, pe care a știut să-l apere mereu. Căci „un popor nu poate trăi fără ideal. Prin idealul care

⁵ G.I. Brătianu, *Basarabia. Drepturi naționale și istorice*, București, Tritonic, 2004, p. 8 (infra: *Basarabia*).

⁶ Apud idem, *Acțiunea politică și militară a României în 1919*, ed. II, București, 1940, p. 52.

⁷ Cf. idem, *Basarabia*, p. 109-116.

⁸ *Ibidem*, p. 122.

⁹ *Ibidem*, p. 118.

rezumă toate aspirațiunile lui cele mai înalte, el afirmă înainte de toate chiar puterea lui vitală și dreptul la o viață mai ridicată și mai largă în societatea națiunilor”¹⁰. Atitudinea lui, în acest domeniu, se întemeia pe o bună cunoaștere a istoriei, însă și pe experiența proprie. „Rusia țărilor, chiar din cauza forme sale de stat, apare în istorie ca rezervorul reacțiunii universale, care veșnic amenința dezvoltarea politică și socială normală din Europa”, lucru evident mai ales după „Sfânta Alianță”. Napoleon însuși sesizase că în viitor bătrînul continent va fi o creație sau „democratică sau căzăcească”¹¹.

Situația geopolitică, spre finele Marelui Război, a evoluat repede. La 2 decembrie 1917 Sfatul Țării decidea că „Basarabia, sprijinindu-se pe trecutul său istoric, se declară de azi înainte Republica Democrată Moldovenească”, iar la 27 martie 1918, același organism proclama „Basarabia unită, de data aceasta pentru totdeauna, cu România”. Stere a jucat atunci un rol esențial, fiind distins peste câteva zile cu ordinul „Coroana României” în grad de mare ofițer¹².

Evocîndu-și faptele și suferințele îndurate decenii în șir, de la temnița ru-sească la pușcăria românească, marele devot al cauzei naționale afirma, cu superbie, că nu se rușinează de trecutul său¹³. Momentul cel mai semnificativ, recunoscut ca atare de el însuși, îl constituie declarația de unire cu regatul român, moment la împlinirea căruia Stere a jucat un rol de marcă.

După opinia unui contemporan, Ștefan Ciobanu, participant la mișcarea unionistă din Basarabia, evenimentele din zonă lăsau însă impresia unei „revoluții acefale”, care și-a descoperit și impus din mers reprezentanții, pe măsură ce lucrurile evoluau în direcția alipirii la patria-mamă¹⁴.

La sugestia lui Stere, Sfatul Țării hotăra, pe 27 martie 1918, ca „Republica democratică moldovenească (Basarabia), între granițele sale cuprinse între Prut, Nistru, Marea Neagră și granițele vechi ale Austro-Ungariei, desprinsă de mai mult de o sută de ani din trupul vechii Moldove, se reunește începînd de astăzi pentru totdeauna la patria mamă, România, în virtutea dreptului istoric și național și a principiului conform căruia popoarele își decid propria soartă”¹⁵.

I-a revenit basarabeanului Stere misiunea de a sonda, în anumite situații, șansele unei înțelegeri amiabile cu „puterile centrale”. Fermitatea ardelenilor, îndeosebi a lui Maniu, a făcut imposibilă o asemenea soluție. Tactica temporizării, folosită de I.I.C. Brătianu, ca șef al guvernului, era menită să aducă României avantaje optime. Ea a pus totuși la încercare, adesea, răbdarea celorlalți¹⁶.

În memoriul prezentat, la 1 februarie 1919, marelui areopag de la Paris, guvernul de la București afirma că, străină de orice vindictă postbelică, „România

¹⁰ Constantin Stere, *Singur împotriva tuturor*, Chișinău, Cartier, 2006, p. 90.

¹¹ *Ibidem*, p. 81, 82.

¹² Maria Teodorovici (ed.), *Constantin Stere, victoria unui înfrînt*, Chișinău, Cartier, 1997, p. 15.

¹³ Constantin Stere, *op. cit.*, p. 183.

¹⁴ Apud G.I. Brătianu, *Basarabia*, p. 125.

¹⁵ Declarația Blocului Moldovenesc, votată de Sfatul Țării pe data de 27 martie/9 aprilie 1918. Apud G.I. Brătianu, *Basarabia*, p. 117.

¹⁶ Idem, *Originea și formarea unității românești*, Iași, 1998, p. 259-260.

cere numai tuturor statelor vecine de a arăta aceeași moderațiune și de a face aceleași sacrificii în interesul păcii, al liberei dezvoltări a popoarelor și al progresului economic al Europei”¹⁷.

Pretenția României de a trata de la egal la egal a fost socotită adesea excesivă, pentru ca apoi, sub presiunea realităților războiului, să fie admisă¹⁸, ca una ce făcea parte și din programul wilsonian de reorganizare a lumii. „Au banquet de la vie, infortuné convive”, s-ar putea spune, cu expresia poetului, utilizabilă și în cazul nostru.

La nivelul societății, se poate bănuși, negocierile din culisele diplomației nu trezesc decât legitime suspiciuni, bazate pe îndelungi frustrații, pe dezamăgiri de tot felul, ajunse a se constitui în destin istoric¹⁹.

Este cazul să observăm că dintre marile figuri ce au contribuit la desăvârșirea unității politice a românilor, Constantin Stere e încă cel mai puțin valorizat postum. După o lungă tăcere – culpabilă – și modeste restituții fragmentare, abia în timpul din urmă s-a pus problema unui corpus sistematic al operei, sub egida Academiei Române, prin grija criticului Eugen Simion și cu osîrdia filologică a cercetătorului Victor Durnea²⁰. Un muzeu memorial a fost organizat la Bucov, în casa unde marele „exilat” și-a scris opera de bază, *În ajunul revoluției*, text esențial pentru cultura română. Autoritățile locale și cele județene și-au dat osteneala să facă din acea instituție un cenotaf de rang național, unul promițător și pentru ziua de mâine. Suplimentul *Anotimpuri românești* scos de ziarul *Prahova*, cu ocazia simpozionului *Unirea Basarabiei cu România la ceas aniversar* (25 martie 2011), fixa principalele repere istorice și culturale, în acord cu noile achiziții privitoare la personalitatea lui Stere și la epoca sa.

Rămân încă atâtea de făcut pentru o restituție corectă, deplină, stimulativă a momentului când românii basarabeni și-au spus cuvîntul, decisiv, la desăvârșirea unității naționale.

Summary

Bessarabian component of the Great Union of 1918 is the most sensitive part of the process, since Tsarist Russia, metamorphosed into Soviet, always opposed the inclusion of its „gubernia” into the Romanian kingdom. Constantin Stere played a key role during the historic events of the spring of 1918. At his suggestion, Sfatul Tarii decided on March 27, 1918 the forever union of Bessarabia with its motherland, Romania. Among the major figures who contributed to the completion of the political unity of the Romanians, Constantin Stere’s still the least valued posthumously.

¹⁷ *Ibidem*, p. 253.

¹⁸ *Ibidem*, p. 261.

¹⁹ Cristian Cîmpeanu, *Moldova: aderarea la UE contra unirii cu România?*, în *România liberă*, 31 martie 2011, p. 4.

²⁰ Constantin Stere, *Opere*, I-II, București, Academia Română/Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2010.

* Text prezentat la Simpozionul tematic din Chișinău, 27 martie 2013, fiind preluat, cu ajustări, din vol. de autor *Impasul reîntregirii*, ed. a IV-a, Iași, 2012, p. 274-279 (apud *Convorbiri literare*, CXLIV, 4(184), aprilie 2011, p. 46-48).

Eugenia Danu*

ASPECTE DIN ACTIVITATEA SOCIETĂȚII DE ILUMINARE CULTURALĂ *FĂCLIA*

Acum 95 de ani, la începutul anului 1918, un grup de patrioți entuziaști în frunte cu deputatul și liderul Blocului Moldovenesc din Sfatul Țării Vasile Țanțu înființează în capitala Basarabiei Societatea de iluminare culturală *Făclia*. Din multitudinea de asociații culturale românești apărute în perioada revoluției democratice naționale din anii 1917-1918, pentru un timp, această societate a devenit cea mai importantă¹. Obiectivul principal al Societății era ridicarea nivelului de cultură a populației, trezirea și întărirea conștiinței naționale în masele largi ale românilor basarabeni.

Context istoric. Organizarea, componența și obiectivele Societății

Studiile mai multor cercetători din domeniul istoriei au demonstrat că stindardul sub care s-a desfășurat, chiar de la începuturi, mișcarea de eliberare a românilor basarabeni de sub dominația țarismului rus a fost apărarea și menținerea limbii române și a culturii naționale. Odată cu prăbușirea autocrației țariste sub loviturile revoluției din februarie 1917, revendicările moldovenilor din perioada primei revoluții ruse (1905-1907) au fost reluate, la distanța de peste un deceniu, de aceeași generație de luptători naționali. În situația în care noul guvern al Rusiei a proclamat cele mai largi drepturi și libertăți democratice pentru toți foștii *supuși* deveniți acum *cetățeni*, în situația în care tuturor popoarelor oprite în trecut li s-a oferit dreptul de a dispune singure de soarta lor, și în Basarabia se declanșează o mișcare de renaștere și eliberare națională, care, în scurt timp, a evoluat într-o revoluție democratică națională. Constituenta politică a acestei mișcări populare (proclamarea autonomiei, apoi a independenței și, în final, Unirea Basarabiei cu România) a fost însoțită și de o pronunțată componentă național-culturală care, sincronizându-se reciproc, au atras în această mișcare cele mai largi mase de moldoveni lipsite de valorile spirituale ale neamului românesc, timp de mai bine de 100 de ani de tiranie țaristă. Alimentată la izvoarele cele mai adânci ale culturii populare strămoșești, renașterea națională

* **Eugenia Danu**, conferențiar universitar, doctor în istorie.

¹ Diplomatul și scriitorul Duiliu Zamfirescu, trimisul plenipotențiar (oficial funcția sa se numea Comisar General civil) al Guvernului României pe lângă Consiliul Directorilor Generali al Republicii Democratice Moldovenești, în perioada februarie – martie 1918, menționa într-un articol scris în acele zile, dar publicat câteva luni mai târziu: „D[omnul] Țanțu se găsește în fruntea celei mai de seamă instituțiuni culturale, *Făclia*, pe care eu îmi propuneam s-o ajut sub toate formele și pe care o recomand d-lui Stere”. Vezi: Duiliu Zamfirescu, *În Basarabia*, în ziarul *Îndreptarea*, I, nr. 24, 11 mai 1918. *Apud* Duiliu Zamfirescu, *În Basarabia*. Ediție îngrijită, prefață, comentarii și note de Ioan Adam, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2012, p. 57.

a generat un interes enorm față de cunoașterea culturii naționale sub diversele ei forme de manifestare: limba română literară, istorie, literatură, teatru, muzică, film, pictură etc. Pe parcursul anului 1917 în Basarabia au fost organizate primele cursuri private de studiere a limbii române, se creează coruri moldovenești, se desfășoară primele manifestații publice sub flamura drapelului tricolor românesc și în acordurile melodiei *Deșteaptă-te române!*, imnul revoluționarilor de la 1848. Din multitudinea de asociații și societăți cultural-naționale apărute în anul 1917, două din ele – *Liga culturală a femeilor moldovene* în frunte cu Dr. Elena Alistar și *Societatea culturală a românilor din Basarabia*, avându-l ca președinte pe Paul Gore, – s-au evidențiat în mod deosebit.

Aceasta din urmă își propusese un program destul de vast de activitate, care includea înființarea unei tipografii românești, înființarea unui cor, organizarea spectacolelor și concertelor, popularizarea culturii prin lecții pe teme istorice și literare, colectarea și studierea materialului etnografic, adunarea cântecelor populare și altor genuri de folclor, renașterea costumului național, broderiilor, ornamentelor populare, țesutul covoarelor etc.². O parte din aceste obiective (tipografia, corul ș.a.) au fost realizate. Presa timpului relatează despre o frumoasă serbare națională ținută la Chișinău, la câteva zile după deschiderea *Sfatului Țării*. Pe 24 noiembrie 1917, în clădirea Teatrului orașului s-a dat, după cum titrau ziarele, „un spectacol moldovenesc”, în cadrul căruia a evoluat corul condus de protoiereul Mihail Berezovschi, au fost interpretate cântecele patriotice *Deșteaptă-te, române!*, *Pe-al nostru steag*, precum și melodiile populare *Fântâna cu trei izvoare*, *Foaie verde fir de nalbă*, *Hora* ș.a. Cunoscuta militantă națională Elena Alistar a declamat poeziile *Limba română* de Gheorghe Sion și *Noi vrem pământ* de George Coșbuc. Alți declamatori au recitat versuri din creația lui Octavian Goga, Vasile Alecsandri, George Coșbuc. „Apoi a început jocul, deschis cu *Hora Unirii*, jucată atunci pentru prima dată”³ la Chișinău.

După cum observau contemporanii, în anii 1917-1918, românii basarabeni au cunoscut un adevărat reviriment cultural. „Mișcarea culturală, – menționa Ștefan Ciobanu, – este însoțită de un mare entuziasm, ea are un farmec deosebit în special pentru tineretul basarabean. Studenții, soldații, elevii de școală umblau cu panglica tricoloră la piept, își dădeau silința să vorbească românește, așa cum puteau vorbi. Era perioada romantismului cultural și național...”⁴. O antrenare masivă a basarabenilor în mișcarea de renaștere a culturii românești se remarcă spre mijlocul lunii ianuarie 1918, când, la invitația *Sfatului Țării*, în Basarabia a intrat armata română și a izgonit peste Nistru unitățile dezorganizate și anarhizate ale armatei ruse, ce terorizase până atunci populația pașnică. După instaurarea ordinii, populația s-a putut dedica liber activităților econo-

² *Societatea culturală a românilor din Basarabia*, Tipografia M. Blanc, Chișinău, 1917, p. 3, 8.

³ *Ziarul Ardealul*, nr. 10, 3 decembrie 1917; *Ziarul Sfatul Țării*, nr. 2, 26 noiembrie 1917.

⁴ Ciobanu, Ștefan, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917-1918*, Editura Universitas, Chișinău, 1993, p. 66.

mice, sociale, culturale. Se înviorază activitatea societăților culturale create anterior, se înființează altele noi. Ștefan Usinevici, vechi militant național, luptător ce la începutul secolului al XX-lea făcuse parte din gruparea politică națională condusă de Ion Pelivan, scria: „Într-un timp record societățile culturale din localitatea noastră [Chișinău] au demonstrat o activitate gigantică în mai multe domenii: au fost deschise iluzioane, diverse tipuri de școli, au fost organizate coruri, orchestre”⁵.

În acest context de descătușare generală a energiilor naționale din Basarabia, s-a manifestat plenar Societatea de iluminare culturală *Făclia* (numită cel mai des Societatea *Făclia*), înființată, după câte se pare, în ianuarie 1918. Cu siguranță, la 19 ianuarie 1918 ea exista deja, întrucât Vasile Țanțu, în această zi, nota în *Chestionarul deputatului Sfatului Țării* calitatea sa de „președinte al Societății Făclia”⁶. În memoriile sale autobiografice, deputatul Sfatului Țării Pavel Grosul, membru și el al Societății *Făclia*, scria, la 1919, că societatea s-ar fi constituit la 3 februarie 1918⁷, afirmație contrazisă de alte izvoare istorice. E suficient să remarcăm că mult înainte de data indicată de Pavel Grosul, Societatea *Făclia* se implicase activ în organizarea unor festivități desfășurate la Chișinău, de exemplu, a celei de la 24 ianuarie 1918. Putem fi de acord cu memorialistul atunci când afirmă că întemeietori ai Societății *Făclia* a fost „un grup de entuziaști și vechi luptători pe țărâm național”⁸ din Basarabia, precum: Pan Halippa, Ștefan Ciobanu, Nicolae Alexandri, Ion Pelivan, Teofil Ioncu, Vasile Țanțu, Pavel Grosul, Gherman Pânteș, Elena Alistar, Vasile Harea⁹. Conform unor date incomplete, membri ai Societății *Făclia* au mai fost: Andrei Scobioală, Grigore Cazacliu, Vlad Cazacliu, Gheorghe Tudor, Ion Văluță, Gheorghe Mare, Ion Codreanu, Dumitru Cărăuș, Vladimir Bodesco, V. Mândrescu, Alexandru Groppa, Apostol Culea, Epaminonda Balamace, Sergiu Cujbă, Dimitrie Bogos ș.a.¹⁰. Organul de conducere al Societății era Consiliul permanent¹¹.

În fruntea Societății *Făclia* s-a aflat energicul învățător Vasile Țanțu, militant național cu o biografie bogată pe țărâm politic și cultural: organizator al mișcării naționale în rândurile ostașilor moldoveni din armata rusă, în 1917, fost președinte al Biroului de organizare a Sfatului Țării, iar la acel moment președintele Blocului Moldovenesc din Parlamentul Basarabiei. Sediul Societății se afla în or. Chișinău, pe strada Mihailovskaia nr. 52 (actualmente, str. Mihai Emi-

⁵ *Sfatul Țării*, nr. 39, 20 februarie 1918.

⁶ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare – ANRM), Fond. 727, inv. 2, d. 37, f. 115; Colesnic, Iurie, *Sfatul Țării. Enciclopedie*, Editura Museum, Chișinău, 1998, p. 294.

⁷ ANRM, F.727, inv. 2, d. 19, f. 219; Danu, Eugenia, *Autobiografia deputatului Sfatului Țării Pavel Grosul*, în revista *Destin Românesc* (serie nouă). Revistă de istorie și cultură, An VI (XVII), nr. 3 (73), 2011, p. 92.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *România Nouă*, nr.126, 26 iulie 1918.

¹⁰ *Sfatul Țării*, nr. 30, 9 februarie 1918; *Chestionarele deputaților Sfatului Țării* în: Colesnic Iurie, *Sfatul Țării. Enciclopedie*, p. 48, 63, 87, 88, 92, 106, 204, 206, 290, 299.

¹¹ *Sfatul Țării*, nr. 28, 7 februarie 1918.

nescu), într-o clădire în care anterior fusese amplasat hotelul Franța. Societatea dispunea de o sală pentru spectacole (fostul teatru Fuchelman)¹².

Publicistul Vasile Cijevschi, deputat în Sfatul Țării, într-un amplu articol scris cu multă vibrație sufletească, salută pe acei entuziaști ai frontului cultural, care și-au asumat în „acele vremuri grele și tulburi” misiunea grea de iluminare a maselor largi, în special a celor de la sate. Necesitatea constituirii unei atare societăți, susținea Vasile Cijevschi, era cu atât mai evidentă, întrucât, în trecut, satul a fost lipsit de orice cunoaștere a valorilor culturale autentice, iar în zilele mai recente, unii moldoveni, din cauza ignoranței, răspândeau în mediul rural apeluri lansate de aventurieri ordinari. Cunoscător al realităților basarabene, al influențelor nefaste a soldaților din armata rusă asupra unei părți a populației sătești, pe parcursul anului 1917, Vasile Cijevschi remarcă cum diverși agitatori bolșevici, „tovarăși” „din Tambov și Iaroslav”, au revărsat pe capul țăranilor atâtea cuvântări anarhice, încât aceștia au început să nu mai deosebească binele de rău, pericolul de folositor etc. Vasile Cijevschi considera că scopul societății „Făclia” urma să fie unirea tuturor intelectualilor devotați poporului „sub egida unei dorințe, unei idei, unei sarcini”. Autorul se arăta preocupat și de importanța culturii populare și formula sugestia ca Societatea *Făclia* să includă pe agenda sa măsuri în vederea renașterii obiceiurilor, tradițiilor, folclorului, care au un impact deosebit pentru cultivarea și ocrotirea conștiinței naționale, dezvoltarea culturii fiecărui popor¹³.

„Renașterea culturii naționale și educarea conștiinței de sine a maselor largi ale poporului moldovenesc”¹⁴, – astfel era anunțat în ziarul „Sfatul Țării” obiectivul instituției conduse de Vasile Țanțu. În prima fază a activității sale, Societatea își realiza programul prin contribuțiile materiale ale membrilor activi, cât și a simpatizanților săi. Conducerea societății îndemna oamenii de bună credință să susțină, după posibilități, prin contribuții bănești sau de alt gen, activitatea Societății *Făclia* în vederea realizării cauzei sale mărețe. La 9 februarie 1918, ziarul „Sfatul Țării” publica o listă a celor care contribuise prin sume de bani la promovarea culturii naționale printre masele largi ale românilor moldoveni din Basarabia. În fruntea listei se afla Vasile Țanțu, cu o contribuție de 300 de ruble. (Pentru comparație, menționăm că salariul lunar al unui instructor școlar din cadrul Ministerului Învățământului, în perioada respectivă, era de 250 de ruble.) În lista binefăcătorilor se regăsea Epaminonda Balamace – cu 100 de ruble, Sergiu Cujbă – cu 60 de ruble, Andrei Scobioală, – cu 40 ruble, și așa mai departe, în ordine descrescândă, până la suma de o rublă. Lista cuprindea numele a 29 de persoane care au donat în total suma de 866 de ruble 20 copeici¹⁵. Se pare că anume la aceste persoane făcea referire, în acele zile, președintele Vasile Țanțu, când exprima mulțumiri, în numele Societății, tuturor acelor care au făcut

¹² *Sfatul Țării*, nr. 28, 7 februarie 1918; nr. 54, 10 martie 1918.

¹³ Cijevschi Vasile, *Făclia*, în ziarul *Sfatul Țării*, nr. 28, 7 februarie 1918.

¹⁴ *Sfatul Țării*, nr. 30, 9 februarie 1918.

¹⁵ *Ibidem*.

donății, contribuind la propășirea culturală a basarabenilor¹⁶. O donație semnificativă a primit Societatea *Făclia*, la 20 februarie 1918, din partea Comitetului Moldovenesc al armatei a 4-a ruse de pe Frontul Român, cele 142 de ruble erau banii rămași necheltuiți la momentul autodizolvării Comitetului, în legătură cu demobilizarea¹⁷. Societatea *Făclia* s-a manifestat pe multiple planuri, devenind un remarcabil centru de cultură românească, de care dusesse lipsă atât de mult Chișinăul și întreaga provincie.

Activități de debut. Turneul Teatrului Național din Iași la Chișinău

Un domeniu deosebit în activitatea Societății *Făclia* l-a constituit propagarea artei teatrale românești. La invitația Societății, la 23 ianuarie 1918, la Chișinău sosesc, în primul lor turneu în Basarabia, artiștii Teatrului Național din Iași în frunte cu directorul Mihail Sadoveanu¹⁸. De remarcat, că Vasile Țanțu îl cunoscuse pe marele scriitor la Iași, în vara anului 1917, când s-a bucurat de sprijinul acestuia în organizarea unor spectacole gratuite pentru ostașii moldoveni basarabeni din unitățile ruse de pe Frontul Român. O întâlnire memorabilă au avut ostașii basarabeni cu actorii Naționalului de la Iași, la 5 octombrie 1917, când au vizionat vodevilul *Baba Hârca*. După spectacol, în onoarea artiștilor, Comitetul militarilor moldoveni a oferit un banchet, „dirijor” al căruia a fost sublocotenentul Vasile Țanțu¹⁹.

Naționalul ieșean a debutat la Chișinău în ziua de 24 ianuarie 1918. Această zi a fost aleasă nu întâmplător, românii marcau a 59-a aniversare de la Unirea Principatelor Române la 1859. În această zi aniversară, conducătorii politici ai Basarabiei preconizaseră proclamarea independenței Republicii Democratice Moldovenești. Ședința legislativului basarabean la care s-a declarat independența a început în seara zilei de 23 ianuarie, s-a desfășurat într-o atmosferă de mare însuflețire și s-a încheiat după miezul nopții, când era deja 24 ianuarie. S-a aplaudat frenetic, s-au scandat lozinci de încuviințare, președintele Sfatului Țării Ion Inculeț a fost purtat pe brațe de către deputați. Euforia era generală. „A început ziua de 24 ianuarie, o zi mare, remarcabilă în istoria națiunii române cât și a ramurii moldovenești a acestei națiuni. Când va răsări soarele, noi vom vedea pe străzile orașului nostru mari solemnități. Și în această zi deosebită noi ne-am proclamat independența!”²⁰ – rostea solemn de la tribuna Sfatului Țării, în prima oră a zilei istorice de 24 ianuarie 1918, Pantelimon Erhan, ministrul Instrucțiunii Publice.

Adoptată cu unanimitate de voturi, Declarația de Independență reprezintă actul istoric oficial prin care Republica Democratică Moldovenească (Basarabia) se despărțea de Rusia. Zorii zilei de miercuri, 24 ianuarie 1918, a găsit orașul

¹⁶ *România Nouă*, nr. 36, 3 martie 1918.

¹⁷ ANRM, F. 727, inv. 2, d. 17, f. 271.

¹⁸ *Sfatul Țării*, nr. 17, 23 ianuarie 1918.

¹⁹ ANRM, F. 727, inv. 2, d. 7, f. 177, 179; d. 17, f. 117.

²⁰ *Sfatul Țării*, nr. 19, 26 ianuarie 1918.

Chișinău pregătit pentru a marca Unirea Principatelor Române, aceasta, contopindu-se organic cu Ziua Independenței Republicii Moldovenești. La elaborarea programului serbării, alături de comandamentul unităților românești dislocate la Chișinău, de reprezentanții refugiaților români (din Vechiul Regat, Transilvania, Bucovina), a participat și Societatea culturală *Făclia*, în frunte cu președintele ei Vasile Țanțu²¹. Clădirile din oraș au fost pavoazate cu drapele naționale tricolore. Fiind zi lucrătoare, autoritățile au suspendat activitățile în instituții, școli, unități de comerț etc. Festivitățile au început cu o liturghie solemnă la Catedrala orașului, oficiată de către arhiepiscopul Anastasie și un sobor de 24 de preoți. Au fost prezenți membrii Guvernului și Parlamentului Republicii Moldovenești, ofițeri români, mulți orașeni și locuitori ai satelor din împrejurimi. La sfârșitul slujbei religioase, arhiepiscopul Anastasie (rus de origine) a rostit o cuvântare prin care a salutat statele aliante, România și armata ei, care a venit în ajutorul Basarabiei. Mai apoi, mulțimea a asistat la parada trupelor moldovenești și românești primită de comandantul Diviziei a XI-a generalul Ernest Broșteanu. Concomitent, deasupra pieței au planat șase avioane ce au dat nuanță aspectului sărbătoresc al momentului²².

La ora prânzului, generalul Ernest Broșteanu, cu ocazia Zilei Unirii Principatelor, a oferit o recepție, în onoarea autorităților Republicii Moldovenești și a organizațiilor obștești. Tema majoră în discursul public din acele zile era ideea unirii tuturor provinciilor românești cu Regatul României. Subiectul respectiv a fost prezent în cuvântările majorității vorbitorilor la acea recepție. Dacă președintele Ion Inculeț s-a pronunțat în acest sens într-o formă mai voalată, ceilalți oratori ca Pan Halippa, Daniel Ciugureanu, Ion Pelivan, Teodor Neaga și alții au vorbit mult mai deschis, iar Pavel Gore și-a încheiat discursul cu exclamația „Trăiască Unirea!” În finalul evenimentului, cei prezenți la recepție au ieșit în stradă și au încins Hora Unirii. Ziarul *România Nouă*, ce apărea la Chișinău, scria următoarele: „Lumea era în culmea fericirii; vedeau doar cum visurile înaltașilor noștri și chiar ale noastre prind trup. De acum neamul nostru și-a început și în mod concret opera lui de întregire”²³. Mihail Sadoveanu, participant la festivități, a lăsat următoarea mărturie despre atmosfera plină de entuziasm ce domina în acele zile la Chișinău: „La Cazino [Sala Adunării Nobilimii din Chișinău, unde s-a desfășurat recepția, cu ocazia Zilei Unirii Principatelor], se primesc felicitările. Se țin cuvântări calde. Apoi, deodată, spontan, toată lumea iese afară. Muzica intonează *Hora Unirii* și frați cu frați din Basarabia, din România și din celelalte țări ale neamului românesc se prind de mână și, în șiraguri, în mijlocul uralelor, încep dansul înfrățirii. E o însuflețire de nedescris. Nimeni nu s-a așteptat la aceasta. Hora aspirațiilor noastre seculare se întinde sub cerul senin al Chișinăului – și pretutindeni în juru-mi văd

²¹ *Cuvânt Moldovenesc*, nr. 9 (325), 24 ianuarie 1918.

²² *Sfatul Țării*, nr. 19, 26 ianuarie 1918.

²³ *România Nouă*, nr. 9, 27 ianuarie 1918; *Apud* Onisifor Ghibu. *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918.) Amintiri*, Editura Universitas, Chișinău, 1992, p. 519-520.

fețe strălucind de veselie și ochi plini de rouă”²⁴. A urmat, în aceeași sală, „o șezătoare literară la care s-au citit poezii, iar horul moldovenesc a cântat cântece patriotice și naționale românești”²⁵. Ultimul acord în această suită de manifestări avea să fie înscris de actorii Teatrului Național din Iași, sosiți în turneu, la Chișinău, la invitația Societății culturale *Făclia*. Spectatorii chișinăueni aveau prilejul de a cunoaște mari maeștri ai artei teatrale românești, dat fiind faptul că în trupă Naționalului ieșean, în acei ani (1917-1918), se regăseau și artiști cu renume de la Teatrul Național din București, de la cel din Craiova, refugiați din cauza războiului în vechea capitală a Moldovei. În seara zilei de 24 ianuarie 1918, spectatorii au admirat jocul strălucit al maeștrilor scenei românești în drama *Fântâna Blanduziei* de Vasile Alecsandri. Cronicarul de la ziarul *Cuvânt Moldovenesc* mai menționează un moment pentru cititorii săi: „După reprezentație s-a ținut un banchet, dat de românii basarabeni în cinstea artiștilor români și a oștilor române. La banchet s-au rostit cuvântări aprinse de către mai mulți oratori”²⁶. Deși publicația nu prezintă și alte detalii, nu există dubii că Societatea *Făclia*, cea care a invitat artiștii din Iași, a fost și printre organizatorii recepției. În ziua următoare, 25 ianuarie, a avut loc o altă șezătoare literară, în cadrul căreia marele prozator Mihail Sadoveanu a delectat un numeros public cu lectura mai multor bucăți din opera lui Ion Creangă²⁷. În seara de 25 ianuarie, a avut loc a doua reprezentație teatrală cu piesa *Răzvan și Vidra* de B.P. Hasdeu, „cunoscut scriitor moldovan basarabean”, cum era prezentat pe afișele lansate în ajun. La sfârșitul seratei, Vasile Țanțu, președintele Societății culturale *Făclia*, a citit, în fața tuturor celor prezenți – spectatori și artiști - o adresă de mulțumire pentru spectacolele prezentate, în care se exprima năzuința românilor basarabeni „de a fi și ei cândva uniți cu toți românii și de a alcătui cu toți la un loc o Românie nouă”. Adresa a fost apoi înmănată lui Mihail Sadoveanu. Cuvintele lui Vasile Țanțu au fost întâmpinate cu multă însuflețire de cei prezenți care l-au întrerupt de câteva ori cu aplauze și cu exclamații: *Trăiască România Mare!*, *Trăiască România Nouă!* Publicul entuziasmat nu părăsea sala, cerând ca orchestra militară să interpreteze imnul *Deșteaptă-te române!*, care a fost ascultat de cei de față în picioare. „Însuflețirea a ajuns în aceste clipe la o înălțime nemaipomenită – relatează ziarul *Cuvânt Moldovenesc*... După aceasta au urmat danțurile. Hora Unirii au jucat-o românii din toate părțile locuite de neamul românesc”²⁸. Reflectând acest eveniment memorabil, ziarul *România Nouă* scotea în evidență același pasaj din adresa citită de Vasile Țanțu, în care se afirma că românii din Basarabia își exprimă nădejdea că și provincia lor va fi „o parte integritoare a României nouă de mâine”, și că pentru ei „astăzi, nu mai e hotar, și peste Nistru nu mai

²⁴ *România*, Iași, nr. 330, 31 ianuarie 1918; Apud Ghibu Onisifor, *Oameni între oameni. Amintiri*, Editura Eminescu, București, 1990, p. 161-162.

²⁵ *Cuvânt Moldovenesc*, nr. 11 (326), 31 ianuarie 1918.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

duce nici o punte, decât doar pentru a trece la cei o jumătate de milion de frați de-acolo, care s-au trezit și ei la viață națională”²⁹.

Mihail Sadoveanu, adânc mișcat de primirea ce li s-a făcut artiștilor ieșeni și de memoriul cu mulțumiri, înmănat de Vasile Țanțu în numele românilor basarabeni, publică în *România Nouă*, în calitatea sa de președinte al Societății Scriitorilor Români, un apel emoționant către neamul moldovenesc din Basarabia, îndemnându-l să se unească cu țara-mamă. În câteva colonite de ziar marele maestru al scrisului românesc reușește să descrie cu multă forță de evocare toată durerea și suferința poporului român, provocată, la 16 mai 1812, de răpirea Moldovei dintre Prut și Nistru de către Imperiul Rus: „Acum un veac și mai bine, împrejurări vrăjmașe ne-au răzlețit, și între noi, frați buni de același sânge, s-a ridicat ca un zid de negură. Apăsați de groaza și întunericul țarist, fără libertate și fără lumină, ați trăit Dumnezeu știe cum. De la sufletul nostru la al vostru n-a putut trece nimic. Noi cei slobozi în pământul nostru românesc, priveam cu jale cum neamul nostru în Basarabia se întunecă și se stinge, fără ca să-i putem da ajutor [...] Dar a venit ziua slobozeniei. Peste apa cea blăstămată a Prutului s-a durat punte. A sosit ceasul cel mare într-o care atâta am nădăjduit să ne întindem mâinile și să ne îmbrățișăm. A sunat ceasul înfrățirii, în care frate cu frate se caută. Am fost laolaltă odată țara lui Ștefan cel Mare și Sfânt, am luptat și am suferit împreună prin veacuri. A venit, fraților, vremea ca neamul moldovenesc să nu mai cunoască hotar pentru dragostea lui pentru limba noastră cea dulce. Cultura, limba și școala de-acum trebuie să ne unească pe veci, și nedespărțiți vom rămâne până la sfârșitul sfârșitului”. Mihail Sadoveanu își încheie apelul său cu nemuritoarele versuri: „Români din patru unghiuri, acum ori niciodată, / Uniți-vă în cuget, uniți-vă în simțiri!”³⁰.

Dintr-o scrisoare a lui Mihail Sadoveanu către Onisifor Ghibu, din 31 ianuarie 1918, aflăm că înainte de a pleca din Chișinău după primul turneu teatral, Mihail Sadoveanu a convenit cu Vasile Țanțu „organizarea reprezentațiilor regulate de teatru la Chișinău și în Basarabia”. Întors la Iași el pregătește un nou turneu în Basarabia cu spectacolele *Apus de soare și Răzvan și Vidra*. Totodată pregătește partiturile cu note pentru corurile din eventualele spectacolele *Cinel-Cinel* și *Baba Hârca*, pe care intenționa să le aducă la Chișinău „ca să le învețe corul de acolo, iar noi să venim numai cu actorii”³¹.

La 10 februarie 1918, într-o atmosferă festivă, a avut loc ceremonia de inaugurare a *Teatrului Societății de iluminare culturală Făclia*, teatru care apoi se va numi laconic *Teatrul Făclia*. În ziua inaugurării, sala a fost frumos decorată, au fost invitate două orchestre. Din anunțul plasat de conducerea Societății în ziare aflăm că după partea solemnă urma să fie demonstrat „renumitul film” *Bătălia de la Mărășești* și pelicula ce prezenta *Solemnitățile naționale din 24 ianuarie în Chișinău*. În pauze urma să evolueze „vestitul artist al teatrelor naționale din

²⁹ *România Nouă*, nr. 10, 30 ianuarie 1918.

³⁰ *România Nouă*, nr. 11, 1 februarie 1918; *Apud* Ghibu Onisifor, *Pe baricadele vieții...*, p. 523- 524.

³¹ Ghibu Onisifor, *Oameni între oameni. Amintiri*, Editura Eminescu, București, 1990, p. 162.

România, Tănase³², fiind vorba despre actorul de scenă și de vodevil, celebrul cupletist, figură cheie în teatru de revistă românesc Constantin Tănase.

Invitată repetat de către Societatea culturală *Făclia*, trupa dramatică a Teatrului Național din Iași revine la Chișinău la mijlocul lunii februarie 1918. Spectacolele au fost prezentate în sala Teatrului *Făclia*, de curând deschis. Pe 13 februarie 1918, artiștii Naționalului din Iași au evoluat în spectacolul *Răzvan și Vidra*, după piesa lui B. P. Hasdeu³³. A doua zi, pe aceeași scenă, a fost prezentată drama în patru acte *Apus de soare*, după piesa scriitorului Barbu Ștefănescu Delavrancea, având în distribuție nume sonore ale scenei românești. Rolul lui Ștefan cel Mare a fost interpretat de Constantin Notarra³⁴, una dintre personalitățile cele mai de seamă ale teatrului românesc. Presa a reflectat pe larg acest turneu al trupei de la Iași. Publicistul de la *România Nouă* George Tofan a calificat drept „zile istorice” acele seri de iarnă, când pe scena Teatrului *Făclia* din Chișinău era prezentată unui public numeros drama istorică *Apus de soare* sau filmul documentar despre eroicele bătălii ale Armatei Române din vara anului 1917³⁴.

Societatea *Făclia* și deschiderea Universității Populare din Chișinău

Unele acțiuni în vederea deschiderii la Chișinău a universității populare moldovenești sunt observate încă din luna noiembrie 1917. De remarcat că aici activa o universitate populară rusească. Necesitatea iluminării culturale a maseilor moldovenești prin popularizarea cunoștințelor din diverse domenii ale științei și culturii, îndeosebi din cel al istoriei și culturii naționale, se făcea resimțită tot mai acut. Discuții în acest sens s-au purtat, după câte se pare, în cadrul Biroului de organizare a Sfatului Țării. Președintele Biroului Vasile Țanțu acumulase o anumită experiență în domeniul organizării acțiunilor de iluminare culturală printre ostașii moldoveni, în perioada martie-octombrie 1917, când s-a aflat în fruntea Comitetului Executiv al Sovietului soldaților și ofițerilor moldoveni basarabeni de pe Frontul Român. La 18 noiembrie 1917, ziarul *Свободная Бессарабия* (*Basarabia Liberă*) anunța că, „Biroul de organizare a Sfatului Țării va deschide în timpul apropiat Universitatea populară moldovenească”³⁵. Însă dinamica evenimentelor politice din perioada care a urmat a captat toate energiile intelectuale, amânând deschiderea instituției, dar ideea nu a fost abandonată. De această dată se implică Societatea culturală *Făclia*, condusă, ca și Biroul de organizare a Sfatului Țării (27 octombrie-21 noiembrie 1917), de același militant național Vasile Țanțu. Sub auspiciile acestei Societăți se desfășoară munca pregătitoare în vederea deschiderii Universității Populare. În ședința din 10 februarie 1918 a membrilor Societății *Făclia* a fost adoptată hotărârea despre inau-

³² *Sfatul Țării*, nr. 30, 9 februarie 1918.

³³ *Sfatul Țării*, nr. 33, 13 februarie 1918.

³⁴ *România Nouă*, nr. 23, 16 februarie 1918.

³⁵ *Свободная Бессарабия* (*Basarabia Liberă*), nr. 168, 18 noiembrie 1917.

gurarea Universității Populare. La 13 februarie 1918, ziarul *România Nouă* s-a grăbit să titreze cu anticipație: „Societatea *Făclia* a deschis școala moldovenească nr.1 și Universitatea Populară”³⁶. De fapt, universitatea a fost inaugurată câteva zile mai târziu. La 18 februarie 1918, în Sala mare a Casei Eparhiale a avut loc deschiderea festivă a Universității Populare din Chișinău, eveniment calificat de opinia publică drept „sărbătoarea culturii românești din Basarabia”. Această instituție, după cum constata *România Nouă*, își propunea să valorifice un domeniu ignorat cu premeditate de autoritățile țariste, dar care are menirea de a deveni cel mai prodigios pentru un popor – și anume cel cultural. Primul orator a fost Pan Halippa. Vorbind „în numele inițiatorilor Universității” a remarcat, între altele: „Am trăit un an întreg de rătăcirii, fiindcă valul vremii ne-a aruncat și pe noi în zbuciumul luptelor politice. În timpul acesta munca cea mai rodnică pentru un popor, cea culturală, întârziea...”³⁷.

Iustin Frățiman, un mare cărturar și savant al Basarabiei, a vorbit despre importanța științei în dezvoltarea culturală a fiecărui popor. Reproducând cuvintele unei personalități din Roma antică eruditul profesor, membru al Comisiei școlare de pe lângă Ministerul Învățământului al Republicii Moldovenești, releva următoarele: „Știința e smulsă din cer, declara Cicero, și ea singură e în stare să ridice pe om tot la cer. Ea coboară în sufletul omului un strop de Dumnezeuire”. În continuare, Iustin Frățiman dezvăluia adevăruri triste din perioada anarhiei bolșevice, când începuturile modeste pe tărâmul culturalizării românilor basarabeni au fost zădărnice „prin tulburări” de genul celora, când erau distruse în mod barbar valorile culturale. Pentru ilustrație aduce următorul exemplu: „Cu cărțile de știință pe care le-a dăruit Vasile Stroescu unei biblioteci s-a făcut trei zile de-a rândul foc!”³⁸. La tribună au urmat alți 18 oratori, personalități cunoscute ale vieții culturale din Basarabia: Vladimir Herța, Elena Alistar, Nicolae Popovschi, Andrei Scobioală și alții. Vasile Țanțu, vorbind în numele societății pe care o conducea, a arătat în alocuțiunea sa „partea de muncă ce o are Societatea *Făclia* pentru înfăptuirea Universității Populare”. În continuare, el a evidențiat importanța Universității prin prisma noilor posibilități care le deschidea aceasta în vederea realizării programului cultural al Societății *Făclia*: „Noul așezământ va fi pentru Societatea *Făclia* soarele care-i va deschide orizonturi mai largi, îi va arăta mijloacele de luptă culturală, ca să ajungem în cultură pe frații noștri de peste Prut”³⁹. Președintele Societății *Făclia* constata: „Ne cuprinde jalea când vedem ce progrese au făcut frații de peste Prut, de 50 de ani încoace, ce oameni mari au dat ei culturii omenesci, în vreme ce noi am băjbăit în întuneric. Nu trebuie însă să deznădăjduim. Prin munca și credința noastră tare ne vom putea pune în rândul fraților noștri, pentru ca printr-o muncă împreună să dăm și noi lumii floarea gândirii și simțirii românești. O garanție a acestei credințe

³⁶ *România Nouă*, nr. 20, 13 februarie 1918.

³⁷ *Ibidem*, nr. 26, 20 februarie 1918.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

avem de-acum în Universitatea populară⁴⁰. Deschisă la 18 februarie 1918, grație entuziasmului perseverent al intelectualilor grupați în jurul Societății *Făclia*, Universitatea Populară din Chișinău și-a îndeplinit cu multă abnegație rolul său de instituție culturală, promovând valorile spirituale românești în rândurile populației basarabene pe parcursul a 22 de ani de activitate.

Organizarea cursurilor de studiere a limbii române

După bătălia victorioasă din 1917 pentru trecerea școlilor din Basarabia la învățământul în limba maternă, începuse tranziția de la limba rusă la limba română și în alte instituții, cât și în spațiul public. În același timp, se simțea o lipsă acută a personalului cunoscător de limbă română. În consecință, interesul pentru cunoașterea limbii române crește permanent, inclusiv printre acei moldoveni care din cauza politicii de rusificare din trecut nu posedau suficient de bine limba maternă literară și alfabetul latin. Din dorința de a contribui la soluționarea acestei probleme – cunoașterea limbii române de cât mai mulți doritori – Societatea *Făclia* organizează cursuri pentru adulți și pentru copii, numite în limbajul timpului „școli”. În februarie 1918, se organizează o „școală pregătitoare”⁴¹ pentru copii. La 13 februarie 1918, se anunța deschiderea „primei școli moldovenești a Societății de iluminare culturală *Făclia*, „pentru cine dorește să învețe a scrie și a citi moldovenește”. Lecțiile erau gratuite pentru membrii Societății, ceilalți urmau să achite trei ruble pe lună⁴². La 4 martie, se anunța deschiderea a trei serii de cursuri („școli”), pentru doritorii de a învăța cititul și scrisul „în moldovenește”. „Școala” a doua, alcătuită din grupele a 3-a și a 4-a, era completată cu persoane care nu cunoșteau deloc limba română. Lecțiile se desfășurau seara la sediul Societății *Făclia* și în localul Liceului nr. 2 de băieți (de pe strada Alexandrovskaja). Pentru a preda la aceste cursuri Societatea a angajat profesori cunoscători de limba română și rusă⁴³.

Demonstrații de filme la Teatrul *Făclia*

În sala de spectacole a Societății *Făclia*, devenită din 10 februarie 1918 Teatrul *Făclia*, erau demonstrate sistematic filme ce se bucurau în acea vreme de popularitate în țările occidentale. Erau creații cinematografice ce aveau în rolurile principale interpreți faimoși la acea vreme: Salvattore di Giacomo (*La închisoarea din Neapole*), Francesca Bertini (*Visul dragostei, Doamna cu came-liei, Diana*), Lidia Borelli (*Tainele dragostei*) și altele. Erau demonstrate filme cu popularul actor comic Max Linder (*Max Linder merge la război și altele*)⁴⁴. Spre

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 28, 7 februarie 1918.

⁴² *România Nouă*, nr. 20, 13 februarie 1918; *Ziarul Sfatul Țării*, nr. 33, 13 februarie 1918.

⁴³ *Sfatul Țării*, nr. 57, 4 martie 1918.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 28, 7 februarie 1918; nr. 30, 9 februarie 1918; nr. 51, 7 martie 1918; nr. 83, 14 aprilie 1918.

sfârșitul primăverii anului 1918, la Teatrul *Făclia* a fost demonstrată pelicula *Viața și patimile lui Iisus Hristos*, una dintre primele creații cinematografice la acest subiect. În afișul publicitar se menționa că acest film „în șapte părți mari, cu o lungime de peste 6000 m. a fost achiziționat peste hotare” și că „în Rusia filmul a fost interzis”⁴⁵. Filmele erau titrate în limba română și în limba rusă. De reținut că lucrurile se petreceau în era filmului mut, de aceea detaliul în cauză nu era de importanță minoră pentru spectatori. Odată cu filmele artistice publicului i se propuneau și pelicule documentare care, astăzi, sunt veritabile relicve istorice. Printre acestea se numărau documentarul *Renașterea*, cu imagini de pe Frontul francez în Primul Război Mondial, filmul *10 Mai*⁴⁶, dedicat Zilei naționale a României și care făcea trimitere la 10 mai 1866, când prințul Carol a depus jurământul în fața Adunării reprezentative a Principatelor Române Unite și la 10 mai 1877, când Parlamentul român a proclamat independența de stat a României. Un eveniment cultural deosebit are loc la Teatrul *Făclia* pe 18 februarie 1918. Împreună cu filmul artistic *Max Linder merge la război* a fost programată și vizionarea unor documentare românești de o valoare inestimabilă. Primul se intitula *Marea bătălie de la Mărășești*, film despre evenimentele militare din vara anului 1917 „în șase părți mari lucrat de Serviciul cinematografic al Armatei Române”. Cel de-al doilea film – *Neatârarea Republicii Moldovenești* – conținea imagini de la festivitățile din 24 ianuarie 1918, de la Chișinău. În programul acelei seri a fost intercalată și reprezentația „renumitului cupletist român [Constantin] Tănase”⁴⁷. Artiști și muzicanți români aflați în turnee la Chișinău au evoluat și cu alte ocazii. În unele seri, după demonstrarea filmelor, pe scena teatrului evolua cu piesele sale „orchestra lui Heraru”⁴⁸ sau „cunoscutul transformator [iluzionist] român” G. Jora⁴⁹. În februarie 1918, după demonstrarea peliculelor artistice, scena Teatrului *Făclia* era ocupată de „orchestra de concert cu artiștii frații Stroici”⁵⁰. O serată memorabilă a avut loc la Teatrul *Făclia*, la 14 martie 1918. După un film artistic cu Lidia Borelli în rolul principal, a fost demonstrat un scurt documentar despre zborul cu avionul al președintelui Republicii Moldovenești Ion Inculeț și al prim-ministrului Daniel Ciugureanu în timpul vizitării Corpului de aviație din Iași. Apoi a evoluat Corul Corpului Român de aviație din Iași, compus din 40 de voci⁵¹. Să ne amintim că erau anii începutului aviației și orice eveniment legat de zboruri era unul deosebit și trezea curiozitatea și interesul sporit al publicului.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 113, 26 mai 1918.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 30, 9 februarie 1918; nr. 39, 20 februarie 1918.

⁴⁷ *Cuvânt Moldovenesc*, nr. 27, 15 februarie 1918; *Ziarul Sfatul Țării*, nr. 31, 10 februarie 1918.

⁴⁸ *Sfatul Țării*, nr. 28, 7 februarie 1918.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 98, 5 mai 1918.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 35, 15 februarie 1918; nr. 39, 20 februarie 1918.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 57, 14 martie 1918.

Societatea *Făclia* în sprijinul artiștilor amatori

Societatea *Făclia* a încurajat și promovat activitatea artiștilor amatori în domeniul muzicii, teatrului etc. În februarie 1918, conducerea Societății anunța prin intermediul presei că organizează un cor sub conducerea protoiereului Mihail Berezovschi, regentul corului arhiepiscopal. Cântăreții amatori, inclusiv elevii trecuți de 10 ani, erau invitați să participe la concursul de înscriere. De la candidați se cerea „voce, auz muzical pentru cor și cunoașterea notelor”. Cele mai bune voci urmau a fi remunerate⁵². În scurt timp, corul a fost completat, luând denumirea de *Capela Moldovenească a Societății Făclia*. Concertele *Capellei* se bucurau de un succes permanent în fața publicului „datorită conducerii reușite din partea experimentatului regent părintele Berezovschi”. Din presa timpului aflăm programul unuia dintre aceste concerte prezentate de *Capelă* în Sala Casei Eparhiale la începutul lunii martie 1918⁵³. Programul era alcătuit din muzică religioasă. În cele două părți ale concertului au fost interpretate 12 compoziții, semnate de conducătorul corului Mihail Berezovschi (*Împărate ceresc, De tine se bucură, Gata este inima mea, Mulți ani ș.a.*), cât și piese compuse de A. C. Castalescu (*Cu sfinții odihnești, Tu însuși ești fără de moarte*), Gavriil Muzicescu, Eduard Wachman. E de remarcat interpretarea unor piese celebre, cum era *Cine va sui la Muntele Domnului* de Gavriil Muzicescu și *Tatăl nostru* de Eduard Wachman. Succesul concertului s-a datorat și participării remarcabilei vocaliste Anastasia Dicescu, care a interpretat solo compozițiile semnate de Mihail Berezovschi: *Cămara ta și Pe tine te laudăm*. În partea a doua a concertului, corul a interpretat piesa *Heruvimul* a tânărului compozitor V. I. Popovici, elevul preotului Mihail Berezovschi. Reporterul ziarului *Sfatul Țării* observa debutul reușit al „tânărului compozitor moldovean V. I. Popovici, care se afla la prima sa experiență de armonizare a unei melodii moldovenești” și recomanda Societății *Făclia* să facă un bine și să-l susțină pe înzestratul tânăr ca să-și definitiveze studiile muzicale la una din școlile muzicale superioare.

Societatea *Făclia* devenise o gazdă primitoare și pentru tinerii artiști amatori de artă dramatică - eleve și elevi ai liceelor din Chișinău. Cu concursul acestora se organizau diverse manifestări și serate. O astfel de serbare a avut loc în seara de duminică, 18 martie 1918, în Sala *Teatrului Făclia*. Organizată de *Uniunea elevilor moldoveni*, această manifestare culturală națională era apreciată de cronicarul de la ziarul *Cuvânt Moldovenesc* drept „o probă vie despre duhul românesc care a străbătut tinerimea moldovenească din republică”⁵⁴. Serbarea s-a deschis cu prezentarea comediei lui Vasile Alecsandri *Piatra din casă*, rolurile fiind interpretate de către elevi și eleve de la liceele din Chișinău, care „au jucat foarte

⁵² *Ibidem*, nr. 39, 20 februarie 1918.

⁵³ *Ibidem*, nr. 75, 5 aprilie 1918; *România Nouă*, nr. 37, 4 martie 1918. În izvoare există unele divergențe cu privire la data concertului. Ziarul *România Nouă* indică data de 2 martie, iar ziarul *Sfatul Țării* - 3 martie 1918.

⁵⁴ *Cuvânt Moldovenesc*, nr. 27 (342), 22 martie 1918.

bine”. „Mai ales, - scria ziarul *Cuvânt Moldovenesc*, - a ieșit la iveală eleva Cecati, care pe lângă jocul teatral foarte bun, a avut și zicere românească foarte curată”⁵⁵. A evoluat apoi corul *Uniunii elevilor moldoveni* condus de profesorul de muzică din Brașov aflat în refugiu la Chișinău I. Oancea. Au fost interpretate mai multe cântece românești, „între care și *Deșteaptă-te, române!*, pe care lumea l-a ascultat de două ori, stând în picioare”. Elevii și elevele au declamat „poezii frumoase din poezii români”. Publicul destul de numeros a fost impresionat și de „frumoasele haine naționale, care le prindeau minunat” pe tinerele artiste amatoare. La serată au fost prezenți primii demnitari ai statutului - președintele Parlamentului și al Republicii Ion Inculeț și prim-ministrul Dr. Daniel Ciugureanu⁵⁶. Participanții la serată au avut parte de o premieră cu valoare de simbol: ei au văzut pentru prima oară noua formă ostășească a ofițerilor din armata moldovenească, „după cum a rânduit-o Ministrul de Război al Republicii”. „Haina foarte plăcută vederii era de culoare albastră (vânăță) și cu croială ca cea a ofițerilor români. Semnele gradului le avea pe umeri ca și la ofițerii români. Deosebirea se vedea pe chipiu. În față, în locul literelor cu numele regelui și cu coroana peste ele, străluceau literele R.M. Tânărul ofițer ce purta noua haină, maior în Statul Major al armatei moldovenești, era privit cu o vădită bucurie de toată lumea, căci vedeau în el începutul naționalizării armatei moldovenești”⁵⁷.

La 16 mai 1918, din inițiativa unui grup de intelectuali, la Chișinău, s-a înființat societatea iubitorilor de muzică națională, literatură și teatru *Basarabia*, al cărei scop era popularizarea acestor genuri de artă prin înființarea teatrelor populare la Chișinău și în alte orașe și localități mai mari din provincie. Tot atunci se anunța deschiderea unei școli de artă teatrală pe lângă Teatrul *Făclia*⁵⁸. Această mișcare culturală vertiginoasă, care lua avânt cu fiecare zi, a fost comparată de către publicistul George Tofan cu o ploaie curată peste un sol cuprins de secetă. „Pe pământul uscat al Basarabiei, - constata ziaristul de la *România Nouă*, - cade de o bucată de vreme o binefăcătoare ploaie, o ploaie de acelea care au darul divin de a prefăce o pustietate tristă într-o grădină fermecătoare: e ploaia culturii naționale, pe urma căreia tot ce a fost uscat și veșted reînvie și începe o viață nouă”. Avea loc, concluziona George Tofan, o învierea conștiinței naționale românești al unui neam „al cărui suflet un veac întreg a trăit în întuneric și frig”⁵⁹.

Alte activități. Alte nume de personalități

Societatea *Făclia* n-a fost străină nici de campania culturală desfășurată în martie 1918 în localitățile rurale din Basarabia, când un mare grup de intelectuali - învățători și profesori, în primul rând din dreapta Prutului, - au vizitat numeroase sate din ținut și pe parcursul a zece zile au ținut în fața populației

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Sfatul Țării*, nr. 109, 20 mai 1918.

⁵⁹ *România Nouă*, nr. 60, 31 martie 1918; Apud Ghibu Onisifor, *Oameni între oameni ...*, p. 370.

prelegeri pe diverse teme de istorie și cultură românească, venind astfel în ajutorul autorităților din Basarabia în efortul acestora de a ridica nivelul de culturalizare a maselor largi. Căutând să exprime recunoștință pentru aceste gesturi frățești, președintele Societății culturale *Făclia* Vasile Țanțu menționa într-o scrisoare adresată lui Simion Mehedinți, Ministrul Cultelor și Învățământului Public din România: „În aceste clipe de refacere și renaștere națională, când plaiurile strămoșești stau în mijlocul unei lumi dușmănoase ca un ostrov spălat de valuri sălbatice, bunăvoința și îndrumările d-voastră ne face pe noi, vlăstara expusă înstrăinării, mai tari în durerea luptei pe ogorul națiunii”. În continuare, se menționa că idealul unirii într-o Românie nouă și mare, „de care suntem călăuziți în acțiunea întreprinsă, ne face să fim prea mândri de a ne mai teme și mai conștienți de dreptatea cauzei, pentru care nici o jertfă nu e prea mare și aceasta cu atât mai mult, cu cât frații noștri din Regat nu obosesc a ne da dovezi de dragoste și bunăvoință”⁶⁰.

De Societatea *Făclia* rămân asociate, alături de numele lui Mihail Sadoveanu, și numele altor personalități marcante ale României ca George Enescu, Constantin Stere (originar din Basarabia). Este cunoscut faptul că pe 24 martie 1918 la Chișinău sosește, la invitația *Sfatului Țării*, Constantin Stere pentru a contribui la pregătirea și proclamarea Unirii sau, după cum declara el însuși la ședința din 27 martie 1918 a Parlamentului Republicii Moldovenești, pentru a se „înjuga la lupta pentru drepturile și libertatea Basarabiei al cărei fiu sunt”. Dimitrie Bogos, martor ocular al evenimentelor din acele zile de pomină, relatează în lucrarea sa memorialistică: „Mărturisesc că sosirea d-lui Stere se aștepta ca a unui semizeu, făcător de minuni. Și într-adevăr, d-lui s-a arătat la culmea chemării”⁶¹. Vechiul luptător contra țarismului a avut parte de o întâmpinare triumfală din partea compatrioților săi. „Lui Stere i s-a făcut la Chișinău o primire de rege, cu muzică, defilare de trupă și gardă de onoare”⁶², - consemna în memoriile sale Nicolae Iorga. În seara zilei de 24 martie 1918, în localul Societății *Făclia* a avut loc o recepție în onoarea „marelui musafir”, la care au participat deputați ai *Sfatului Țării* și alte personalități ale vieții publice. Au vorbit mai mulți fruntași politici, abordând chestiunea care-i frământa pe toți și pe care istoria o înaintase la ordinea zilei: Unirea Basarabiei cu România. Impresia cea mai puternică a produs-o cuvântarea emoționantă rostită de Constantin Stere care a invocat cele mai elocvente argumente pentru a convinge deputații indeciși din fracțiunile minoritarilor și cea țărănească de necesitatea Unirii. Împărtășind impresia generală produsă de talentul oratoric al „marelui profesor”, Dimitrie Bogos nota în memoriile sale: „A fost un praznic, a fost un delir când vorbea d-l

⁶⁰ Apud Palade Gheorghe, *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918-1940)*, în Palade Gheorghe, *Studii*, Editura Cartdidact, Chișinău, 2010, p. 27.

⁶¹ Bogos Dimitrie, *La răspântie. Moldova de la Nistru 1917-1918*, Editura Știința, Chișinău, 1998, p. 168.

⁶² Iorga Nicolae, *Memorii. Însemnări zilnice (mai 1917- mart 1920). Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică*, vol.I, Editura „Națională” S. Ciornei, București, [1931], p. 334.

Stere. L-am văzut atunci de prima oară în viață. Cu o voce fermă, hotărâtoare, cu o logică de fier explica d-l Stere lui Țiganco⁶³ necesitatea actului Unirii. Cred că d-l Stere niciodată în viața lui n-a fost așa de tare, așa de convingător ca în seara de 24 martie [1918]. Clipe înălțătoare, clipe mărețe, care nu se vor uita niciodată în viață”⁶⁴.

Acțiunile politice în vederea pregătirii evenimentului Unirii din 27 martie 1918 au fost susținute și de manifestări culturale de anvergură pe potriva momentului istoric. În capitala Basarabiei sosește în primul său turneu artistic în această parte a spațiului românesc marele violonist, compozitor și dirijor român George Enescu, care susține în Sala Mare a Adunării Nobilimii din Chișinău trei concerte. La 24 martie 1918, George Enescu a dirijat concertul Orchestrei simfonice din Iași, avându-l ca solist la pian pe Nicu Caravia. Al doilea concert de muzică simfonică, sub bagheta lui George Enescu, a avut loc duminică, 25 martie 1918, soliști fiind Flor Breviman și Socrate Barozzi. Publicul a rămas copleșit de prestația orchestrei și de măiestria dirijorului. Al treilea concert, susținut de George Enescu, a doua zi după înfăptuirea mărețului act al Unirii Basarabiei cu România, la 28 martie 1918, a fost dat în beneficiul Societății *Făclia*. A fost și singurul concert *solo* al maestrului în cadrul acestui turneu, interpretând la violină cu acompaniamentul Orchestrei simfonice din Iași, sub conducerea dirijorului Jean Bobescu. Cronicarul de la ziarul *România Nouă* relatează entuziasmat că „arta divină” prin care George Enescu a interpretat pe compozitorii mari ai muzicii universale a fost atât de strălucită încât publicul „a rămas cu desăvârșire vrăjit”. La sfârșitul concertului sala cuprinsă de „o însuflețire fără margini” a izbucnit în aplauze și ovații îndelungate, l-a rechemat la rampă mereu și a făcut să cadă pe scenă, la picioarele maestrului „cuceritor de suflete”, o ploaie de flori⁶⁵. Faptul că marele muzician a oferit concertul său solo (fiind și punctul culminant al turneului) în favoarea unei societăți culturale este o mărturie elocventă a faptului că activitatea ostenitorilor de pe ogorul spiritualității românești din Basarabia îi era cunoscută și prin gestul său generos susținea și încuraja pe entuziaștii de la *Făclia* în munca lor nobilă.

Activând prin numeroșii săi colaboratori și susținători, Societatea *Făclia* s-a încadrat în mod firesc în programul de culturalizare și educare a cetățenilor, promovat la nivel de stat, înscriind o pagină memorabilă în istoria vieții culturale din Basarabia în perioada pregătirii Unirii. Despre contribuția care o aducea Societatea *Făclia* la luminarea românilor basarabeni vorbea Pan Halippa, vicepreședintele Sfatului Țării, în interviul acordat redactorului ziarului *Mișcarea*

⁶³ Este vorba de Vladimir V. Țiganco, liderul fracțiunii țărănești din *Sfatul Țării*. Membru al partidului socialist-revoluționar din Rusia. Era considerat ucrainean, deși în chestionarul de membru al *Sfatului Țării* indica că este de naționalitate „neidentificată”. Ulterior, a devenit un adversar neîmpăcat al Unirii Basarabiei cu România. Vezi: ANRM, Fond 727, inv. 2, d. 37, f. 118; Colesnic Iurie, *Sfatul Țării. Enciclopedie*, Editura Museum, Chișinău, 1998, p. 295.

⁶⁴ Bogos Dimitrie, *op.cit.* p. 168.

⁶⁵ *România Nouă*, nr. 59, 30 martie 1918.

din Iași, M. Chilianu, la 22 martie 1918. „Luminarea poporului,- menționa Pan Halippa,- este o altă chestiune mare a conducătorilor noștri, pentru că odată trezit la conștiința națională și luminat de puterea și dreptatea drepturilor sale, nici o forță nu mai este de temut. Pentru aceea, instrucția noastră la sate și orașe este urmărită cu cea mai mare atențiune atât de autoritățile respective, cât și de asociații alcătuite ad-hoc. În această din urmă categorie intră și societatea culturală *Făclia*, care merită lauda tuturor oamenilor de bine”⁶⁶ (sublinierea ne aparține - E.D.).

Activitatea culturală multilaterală desfășurată de Societatea *Făclia* - realizată prin organizarea cursurilor pentru studierea limbii române, a spectacolelor de film și celor teatrale, susținerea și promovarea artiștilor amatori, organizarea serbărilor naționale românești ș.a. - a contribuit la consolidarea conștiinței de sine a populației majoritare din ținut, la refacerea unității spirituale românești, impulsionând astfel cursul Basarabiei spre Unirea cu Patria mamă - România.

Summary

In the article are reflected some aspects of the activity of the Society of Cultural Enlightenment – *Făclia*, led by the renowned national militant Basil Țanțu. The Society carried out its activity during a crucial period for the historical fate of the Romanian historical province between Prut and Dniester rivers/between January and March 1918. It tells about the historical context of the establishment of the Society, its founders and structure, its multiple involvement in the rebirth of the Romanian spirituality through the organization of the studying of Romanian language, propagation of literature, theater, national music, through the support of amateur artists etc. *Făclia* Society contributed substantially to the strengthening of the national consciousness of Bessarabian Romanians, to the preparation and the unification of Bessarabia with Romania.

⁶⁶ Constantin Ion, Negrei Ion, *Pantelimon Halippa, tribun al Basarabiei*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2009, p. 132.

Constantin Ungureanu*

UNIREA BUCOVINEI CU ROMÂNIA ÎN 1918

Situația etno-demografică, politică și culturală din Bucovina înainte de război

Pe parcursul a 144 de ani de stăpânire austriacă, în Bucovina s-au produs profunde modificări social-economice, etno-demografice, politice și culturale, cu consecințe deosebite pentru populația din acest ținut. La începutul sec. al XX-lea, Bucovina devenise o provincie multietnică și multiconfesională, în care nici o etnie nu constituia o majoritate absolută. Potrivit recensămintelor oficiale austriece din anii 1880-1910, realizate după criteriul limbii de conversație a populației, românii bucovineni chiar erau devansați de ucraineni și constituiau doar ceva mai mult de o treime din totalul populației. Ultimul recensământ austriac, din 1910, a înregistrat 794.945 de locuitori în Bucovina, inclusiv 305.222 (38,4%) vorbitori de ucraineană, 273.216 (34,4%) – de română, 168.779 (21,2%) – de germană, din care cca. 95 mii erau evrei, 36.217 (4,5%) – polonezi, 10.389 (1,3%) – maghiari¹. Districtele Coțmani, Vașcăuți, Vijnița și Zastavna, din nord-vestul Bucovinei, erau locuite în mare majoritate de ucraineni, precum și de un număr mic de evrei și polonezi. Districtele cu populație mixtă din partea centrală a Bucovinei (Cernăuți – rural, Siret și Storojineț) erau populate în majoritate de români și ucraineni, dar și de mulți evrei, germani sau polonezi. În restul districtelor din sudul Bucovinei, majoritatea populației era românească, dar erau și multe sate germane, câteva locuite de maghiari și polonezi.

În 1910, în Bucovina erau 10 orașe și 6 târguri, ponderea populației urbane mărindu-se de la 15%, în 1857, la 23,9%, în 1910. Cele mai mari orașe erau Cernăuți (85.458 de locuitori), Rădăuți (16.604), Suceava (11.314), Storojineț (10.266), Câmpulung (8.726), Siret (7.815). Majoritatea locuitorilor din localitățile urbane erau germani și evrei, urmați de români, ucraineni și polonezi. În capitala Bucovinei, din totalul de 85.458 de locuitori, 41.360 (48,4%) erau germani și evrei, 15.254 (17,8%) ucraineni, 14.893 (17,4%) polonezi și 13.440 (15,7%) români².

Structura etnică a populației Bucovinei se deosebea radical pentru anumite categorii sociale. 48% din muncitori erau germani și evrei, urmați de ucraineni (18%), români (16%) și polonezi (15%). În 1910, cca. 71% din populația activă lucra în agricultură, 10% - în industrie și meșteșuguri, 10% - în comerț și transporturi, iar 9% activau în diferite servicii sau erau liber profesioniști. Majoritatea covârșitoare a românilor și ucrainenilor (88-89% din total) activau

* **Constantin Ungureanu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la IISD al AȘM.

¹ *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogthume Bukowina*, în *Mittheilungen des statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina*, vol. XVII, Czernowitz, 1913, p. 55.

² *Ibidem*, p. 57.

în agricultură, pe când ponderea germanilor, evreilor și polonezilor în această ramură a economiei era mult mai mică³. În schimb, ponderea evreilor și a altor etnii era mult mai mare în rândul comercianților și meseriașilor. În 1910, din 9.322 de meseriași, 5.091 erau evrei, 3.494 aparțineau de alte etnii și numai 737 erau români, iar din totalul de 10.312 de comercianți, 8.642 erau evrei, 1.226 reprezentau alte etnii și numai 444 români⁴. Astfel, consecința cea mai nefastă a stăpânirii austriece de 144 de ani a Bucovinei a fost înstrăinarea etnică și lingvistică a acestui vechi pământ din Țara Moldovei, românii devenind o minoritate etnică, constituind ceva mai mult de 1/3 din totalul populației.

Pe parcursul stăpânirii austriece s-a modificat și structura confesională a populației. Recensământul din 1910 a înregistrat în Bucovina cca. 800 mii de locuitori, inclusiv 547.603 (68,4%) ortodocși, 102.919 (12,8%) mozaici, 98.565 (12,3%) romano-catolici, 26.182 (3,4%) greco-catolici, 20.029 (2,5%) luterani, 3.232 lipoveni, 484 calvini, 657 de armeni catolici și 341 de armeni ortodocși⁵. Populația după confesiuni era cea mai diversă în localitățile urbane. În 1910, în 10 orașe din provincie locuiau 164.652 de persoane, dintre care 55.195 (33,5%) mozaici, 49.000 (29,7%) ortodocși, 40.711 (24,7%) romano-catolici, 12.974 (7,9%) greco-catolici, 5.729 (3,5%) luterani și 1.043 erau de alte confesiuni. În capitala Bucovinei, din totalul populației, 28.613 (32,8%) erau mozaici, 23.474 (26,9%) romano-catolici, 20.615 (23,7%) ortodocși, 9.588 (11%) greco-catolici, 4.294 (4,9%) protestanți⁶.

În ajunul Primului Război Mondial, Biserica ortodoxă din Bucovina era constituită din 12 protopopii și cuprindea 268 de parohii; Biserica romano-catolică era organizată în 3 decanate cu 26 de parohii și 4 expozituri; Biserica greco-catolică avea 2 decanate, cu 16 parohii și 2 expozituri; ființau 8 parohii protestante de rit luteran și una de rit calvin, 5 comunități lipovene, 2 comunități armeano-catolice și una armeano-ortodoxă, precum și un număr mare de comunități mozaice.

Episcopia ortodoxă a Bucovinei a fost ridicată la rangul de Mitropolie prin decizia împărătească din 23 ianuarie 1873. Primii doi mitropoliți, Teofil Bendela și Teoctist Blajevici, s-au aflat o perioadă scurtă în fruntea eparhiei Bucovinei. Mitropolitul Silvestru Morariu Andrievici (1880-1895) a fost o personalitate bine cunoscută în viața publică și culturală a ținutului. În timpul păstoriei mitropolitului Arcadie Ciupercovici (1896-1902), ucrainenii au reușit să obțină mai multe drepturi în plan bisericesc, doi clerici ruteni fiind numiți asesori consistoriali, iar la Facultatea de Teologie au fost numiți doi profesori de naționalitate ucraineană. Ultimul mitropolit din perioada austriacă a fost Vladimir Repta (1902-1924). În 1913, în postul de vicar general al mitropoliei a fost numit ucraineanul Artemon

³ Буковина. Историчний нарис, Чернівці, 1998, p. 84-85.

⁴ Ilie Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 302, 393.

⁵ *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogthume Bukowina ...*, p. 54-55.

⁶ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774-1918*, Chișinău, 2003, p. 255.

Manastyrski, convenindu-se ca eparhia Bucovinei să fie împărțită într-o episcopie română și una ucraineană. Declanșarea războiului a împiedicat împărțirea în două a Bisericii ortodoxe din Bucovina.

În ultimele decenii de stăpânire austriacă s-a dezvoltat rapid sistemul de învățământ din Bucovina, fiind deschise școli primare cu diferite limbi de instruire. Dacă în 1871, doar cca. 12-13% din copiii de vârstă școlară erau școlarizați, în anul de învățământ 1912-1913 cca. 96% din totalul copiilor de vârstă școlară frecventau o școală. Potrivit informațiilor statistice, în 1913 la școlile primare publice și private din Bucovina erau școlarizați 109.441 de copii, din care 41.635 (38%) români, 38.081 (34,8%) ucraineni, 23.072 (21,1%) germani și evrei, 4.791 (4,4%) poloni și 1.510 (1,4%) maghiari. În localitățile urbane peste 50% din elevi erau vorbitori de germană, cca. 20-21% români, cca. 17-18% ucraineni și cca. 10% polonezi. În schimb, la sate cei mai mulți elevi erau de origine română sau ucraineană⁷.

Pentru învățământul primar din Bucovina cea mai delicată problemă era alegerea limbii de predare în școli, mai ales în localitățile cu populație mixtă. Inițial au fost deschise multe școli primare mixte cu două, trei și chiar patru limbi de instruire. Ulterior, odată cu dezvoltarea rețelei de școli primare, au fost deschise mai multe școli cu o singură limbă de instruire. În anul de învățământ 1912-1913, în Bucovina funcționau 564 de școli primare, din care 219 ucrainene, 190 românești, 97 germane, 15 poloneze, 4 maghiare și 39 mixte (inclusiv 17 germano-române, 2 româno-ucrainene și 5 germano-româno-ucrainene)⁸. Nu întotdeauna, însă, s-a reușit soluționarea corectă a chestiunilor lingvistice. Din această cauză, până în 1913 au fost înființate 13 școli primare private românești, majoritatea în sate din nordul Bucovinei.

Dezvoltarea rapidă a învățământului primar a contribuit la diminuarea semnificativă a populației necărturare din Bucovina (de la 87,5%, în 1880, la 53,9%, în 1910). La începutul sec. al XX-lea erau știutori de carte 46,1% din locuitorii de peste 10 ani din Bucovina (în 1910), 43,5% din totalul populației din Transilvania și Banat (în 1910), 39,3% din locuitorii de peste 8 ani din România (în 1912) și doar 15,6% din totalul populației Basarabiei (în 1897). În Bucovina, 39,6% din românii în vârstă de peste 10 ani puteau în 1910 să scrie și să citească⁹.

În perioada respectivă s-a dezvoltat rapid și învățământul secundar din Bucovina. În anul de învățământ 1913-1914, existau 13 gimnazii pentru băieți, din care 4 germane, 4 germano-române, 2 germano-ucrainene, 2 ucrainene și unul polonez. În 1913, la aceste gimnazii își făceau studiile 6.108 elevi, din care 51,3% vorbitori de germană (majoritatea evrei), 22,8% ucraineni, 20,8% români și 4,8% polonezi, iar după confesiuni, 39,6% din elevi erau mozaici, 34,5%

⁷ Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina (1774-1918)*, Chișinău, 2007, p. 192-194.

⁸ *Ibidem*, p. 187.

⁹ *Ibidem*, p. 206-208.

ortodocși, 13,3% romano-catolici, 8,3% greco-catolici și 3,6% protestanți¹⁰. La sfârșitul stăpânirii austriece, în Bucovina mai existau două școli reale, o școală de meserii, câteva licee de stat și particulare pentru fete.

La 4 octombrie 1875, exact la 100 de ani de la ocuparea Bucovinei, la Cernăuți a fost inaugurată Universitatea, cu limba germană de predare. În perioada 1875-1918, Universitatea din Cernăuți a funcționat cu trei facultăți: Teologie ortodoxă, Drept și Filosofie. În 1913 își făceau studiile la Cernăuți 1.020 de studenți și 109 studente, din care 845 erau originari din Bucovina, 186 din Galiția, 54 din România, 11 din Ungaria (inclusiv din Transilvania). Contingentul de studenți era foarte diferit după confesiuni și originea etnică. La Facultatea de Filosofie a funcționat o catedră de limbă și literatură română, al cărei titular a fost, până în 1906, Ion Sbiera, apoi ardeleanul Sextil Pușcariu. Din 1912 a predat cursuri de istorie profesorul Ion Nistor.

După obținerea autonomiei provinciale, în 1861, a funcționat un sistem politic democratic, cu desfășurarea unor alegeri locale și provinciale, cu debateri publice în Dieta provincială. La sfârșitul sec. al XIX-lea în Bucovina s-au constituit partide politice pe criterii etnice, dar care au fost întemeiate numai de români și ucraineni. Până atunci, marii proprietari armeni și polonezi se asociau în Dieta Bucovinei cu nobilii români, având asigurată majoritatea. Germanii și evreii bucovineni erau membri ai diferitor partide austriece și promovau politica acestor partide centrale și la nivel local.

La 26 ianuarie 1907 s-a adoptat o modificare radicală a legii electorale, care schimba semnificativ modalitatea de alegere a deputaților pentru Parlamentul austriac. Bucovina a fost împărțită în 14 circumscripții electorale, din care 5 românești și 5 ucrainene, fiind introdus votul universal, direct și secret pentru bărbații, care au împlinit 24 de ani. La alegerile parlamentare din 1907 și 1911 au fost aleși câte 14 deputați din partea Bucovinei, din care 6 români (Alexandru Hurmuzachi, Teofil Simionovici, Constantin Isopescu-Grecul, Aurel Onciul, Gheorghe Sârbu și Gheorghe Grigorovici), 5 ucraineni, 2 germani și un evreu¹¹.

În 1909-1910, prin așa-numitul compromis (*Ausgleich*), a fost adoptată și o nouă lege electorală pentru alegerile în Dieta provincială, care împărțea alegătorii Bucovinei în colegii electorale naționale. La alegerile pentru Dietă din 1911, au fost aleși 63 de deputați, din care 23 de români (13 naționali, 6 democrați, 3 conservatori și mitropolitul), 17 ucraineni, 10 evrei, 7 germani și 6 polonezi. Președinte al Dietei a fost ales Alexandru Hurmuzachi, iar vicepreședinte - ucraineanul Stefan Smal-Stoțki.

Ultimele alegeri parlamentare și locale din Bucovina au asigurat o reprezentare mult mai bună a ucrainenilor în Parlamentul de la Viena și în Dieta Bucovinei, dar, totodată, aceste alegeri au consemnat un adevăr incontestabil. Contrar rezultatelor recensămintelor oficiale austriece, numărul alegătorilor

¹⁰ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece ...*, p. 265.

¹¹ Mihai-Ștefan Ceașu, *Parlamentarism, partide politice și elită politică în Bucovina habsburgică (1848-1918)*, Iași, 2004, p. 219-222, 228-231.

români din Bucovina era ceva mai mare decât al alegătorilor ucraineni. În toamna anului 1910 au fost înregistrați în total 180.414 alegători, dintre care 66.569 (36,9%) în listele românești (inclusiv cca. 2.000 de alegători maghiari), 64.673 (35,8%) – în cele ucrainene, 35.492 (21,9%) – în cele germane și 9.680 (5,4%) – în cele polone¹². La alegerile parlamentare din 1907, în Bucovina au fost exprimate 15.654 de voturi pentru partidele sau candidații germani, 55.957 de voturi pentru candidații partidelor românești și 43.974 de voturi pentru candidații partidelor ucrainene¹³.

În perioada autonomiei provinciale, în Bucovina a existat o activitate culturală foarte diversă și interesantă. Elitele bucovinene de diferite naționalități s-au organizat și s-au manifestat în societăți culturale și profesionale. Cea mai importantă asociație a românilor bucovineni a fost *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina*, înființată la 23 ianuarie 1865. Românii din Bucovina au întemeiat și alte societăți, precum *Societatea Doamnelor Române*, *Societatea Mazililor și Răzeșilor din Bucovina*, Societatea muzicală „Armonia”, Societatea „Școala Română” din Suceava, Societatea cantorilor bisericești „Lumina”, Societatea corală „Ciprian Porumbescu”, Societatea pedagogică română din Bucovina, Societatea „Ștefan cel Mare” din Rădăuți și multe altele¹⁴.

Principalele societăți culturale ale ucrainenilor bucovineni au fost „Ruska Besida” și „Ruska Rada”. Alte societăți culturale, precum „Ruska Șkola”, „Ukrainska Șkola”, „Seleanska Kasa”, „Ruska Kasa” ș.a., au contribuit la promovarea și afirmarea conștiinței naționale a ucrainenilor bucovineni, care oficial, până la sfârșitul stăpânirii austriece, erau numiți ruteni. În Bucovina au activat și societăți ale germanilor, evreilor, polonezilor, dar în număr mai mic și cu influență mai redusă.

Înființarea Universității din Cernăuți a contribuit și la afirmarea unei prezențe naționale. Au fost editate un șir de publicații periodice în română, germană, ucraineană, poloneză, cu conținut și orientări diferite, ce au susținut cultural și politic comunitățile etnice din ținut. Cele mai importante publicații în limba română au fost „Revista Politică”, publicată la Suceava în anii 1886-1891, ziarul bisăptămânal „Gazeta Bucovinei” (1891-1897), ziarul „Patria” (1897-1900), gazeta „Deșteptarea” (1893-1904), „Calendarul Poporului Bucovinean” (1888-1913), „Junimea Literară” (1904-1914) ș.a.¹⁵. La începutul sec. al XX-lea s-au editat mai multe ziare ale partidelor politice românești din Bucovina, cele mai însemnate fiind „Voința Poporului” (1902-1908), organ al Partidului Țărănesc Democrat, și „Apărarea Națională” (1906-1908), a Partidului Național.

¹² Arhivele Naționale București, Fond Iancu Flondor, inv. 945, dosar 2, f. 150-156.

¹³ Fritz Freund, *Das österreichische Abgeordnetenhaus. Ein biographisch-statistisches Handbuch 1907-1913*, Wien, p. 16-19.

¹⁴ Mircea Grigoroviță, *Din istoria culturii în Bucovina (1775-1944)*, București, 1994, p. 139-152.

¹⁵ Constantin Loghin, *Istoria literaturii române în Bucovina 1775-1918*, Cernăuți, 1996, p. 210-219, 279-295.

Cel mai important ziar ucrainean a fost „Bukovyna”, apărut ca bilunar în 1885, săptămânal din 1892 și cotidian în anii 1895-1910. Au fost editate un șir de ziare și reviste de orientare rusofilă („Ruska Pravda”, „Pravoslavnaia Bukovyna”, „Narodnaia Rada”) sau național-ucraineană („Ruska Rada”, „Ukraina”, „Narodnyi Holos”, „Narodna Sprava”). În ajunul Primului Război Mondial, în Bucovina erau tipărite 5 cotidiane, mai multe săptămânale și alte periodice în germană, cele mai multe cu caracter oficial, susținute de administrație.

În ajunul declanșării Primului Război Mondial, exista o deosebire vizibilă între conștiința și identitatea națională la românii bucovineni și basarabeni. Pe parcursul perioadei de stăpânire austriacă, dar mai ales după revoluția din 1848, românii bucovineni au fost în permanentă legătură cu confracții lor din Moldova și Țara Românească (după 1859 - România) sau cu cei din Transilvania și Banat, dar aproape au lipsit careva legături cu românii din Basarabia. Până la 1848, românii din Bucovina încă mai erau numiți în paralel și moldoveni sau valahi, dar ulterior, în toate statisticile oficiale austriece au fost înregistrați ca români sau vorbitori de limbă română. Grafia latină a fost introdusă în Bucovina aproape concomitent cu Moldova și Țara Românească, iar lingviștii și filologii bucovineni au participat activ la dezbaterile privind gramatica și fonetica limbii române. Dezvoltarea învățământului primar a contribuit la reducerea rapidă a numărului locuitorilor analfabeți. În 1910, aproape 40% din românii mai în vârstă de 10 ani puteau scrie și citi în limba maternă, acest indicator fiind mult mai înalt la tinerii de 20-30 ani (49,1%), dar mai ales la copiii și adolescenții de 10-20 ani (72,5%)¹⁶.

Pretenții teritoriale și proiecte de împărțire a Bucovinei, în primii ani de război

În vara anului 1914 a izbucnit Primul Război Mondial, care a grăbit descompunerea Austro-Ungariei. Situată în estul imperiului, Bucovina a reprezentat un mare interes pentru statele din zonă. Monarhia Austro-Ungară dorea păstrarea și chiar extinderea provinciei cu teritorii din nordul Basarabiei (în special ținutul Hotin) și nordul Moldovei. Rusia, mizând pe elementul slav din Bucovina și pe interese geostrategice, pretindea obținerea întregii provincii sau cel puțin a părții de nord a acesteia. Guvernul de la București, apelând la dreptul istoric și criteriul etno-demografic, dorea integrarea întregului ținut la România.

La începutul sec. al XX-lea, mișcarea națională ucraineană din Bucovina a început să se transforme treptat într-o mișcare politică, care revendica o parte din teritoriul acestei provincii. La Lvov ucrainenii au întemeiat un partid național-democrat, care cerea ca teritoriul locuit de ruteni din Austria (estul Galiției și o parte importantă din Bucovina) să formeze o provincie distinctă, cu o largă autonomie administrativă și legislativă. Obiectivul final era reunirea tuturor pământurilor locuite de ucraineni în cadrul unei Ucraine habsburgice.

¹⁶ Constantin Ungureanu, *Învățămintul primar din Bucovina ...*, p. 206.

Odată cu izbucnirea războiului s-a intensificat activitatea politică a rutenilor din Austro-Ungaria, care doreau, pentru început, constituirea unei Ucraine Mici, alcătuită din Galiția Orientală, Bucovina de nord-vest și Rusia Subcarpatică. Ei revendicau mai mult de jumătate din teritoriul Bucovinei, până la râul Siret, inclusiv orașele Cernăuți, Siret și Storojineț.

Simultan cu propaganda ucraineană, și în opoziție cu ea, în Galiția și Bucovina exista și o mișcare panrusă, care revendica practic aceleași teritorii din Austro-Ungaria (estul Galiției, nord-vestul Bucovinei și Rusia Subcarpatică), dar pentru unirea acestora la Imperiul Rus. Această mișcare prorusă s-a intensificat mai ales în timpul războiului, fiind încurajată de succesele militare ale armatei țariste pe fronturile din Galiția și Bucovina. Mișcarea panrusă revendica un teritoriu din Bucovina, care să cuprindă în hotarele sale orașul Siret, apoi râul Siret până la Storojineț, iar de acolo Cosciuia, Straja, Putna, Sucevița, Cacica, Humor, Cârlibaba etc.¹⁷ Astfel, atât mișcarea panucraineană, cât și mișcarea panrusă, revendicau cea mai mare parte din nordul și vestul Bucovinei, inclusiv teritoriul dintre râurile Prut și Siret, cu orașele Cernăuți, Storojineț și Siret.

La începutul războiului, după ce orașul Cernăuți și o parte importantă din nordul Bucovinei a fost ocupată de armata țaristă, în capitala provinciei s-a constituit un comitet rutean, care sprijinea revendicările Rusiei față de acest teritoriu. Marele om politic bucovinean Iancu Flondor, care a rămas în Bucovina, în localitatea sa natală Storojineț, a aflat despre constituirea acestui comitet rutean și despre intențiile acestuia de a revendica Bucovina dintre râurile Prut și Siret ca un teritoriu locuit în majoritate de ucraineni. Pentru a combate aceste pretenții ale ucrainenilor, Iancu Flondor a întocmit, în februarie 1915, un memoriu, intitulat *Memoriu privitor la fruntariile Bucovinei*. În acest memoriu, el demonstrează, din punct de vedere istoric, etnografic, economic și cultural, drepturile românilor asupra teritoriului Bucovinei dintre Prut și Siret.

Iancu Flondor constată, că trei premise mai importante vor determina stabilirea noilor hotare ale Bucovinei: a) principiul naționalităților; b) chestia apărării, pentru viitor, a principiului menționat; c) asigurarea prosperității economice a Bucovinei în noile sale hotare. El admitea că teritoriul Bucovinei, situat la nord de râul Prut, va fi pierdut, dar susținea că restul provinciei, în special teritoriul dintre Prut și Siret, trebuia „să fie considerat ca o parte integrală a revendicărilor noastre”¹⁸. Astfel, cu un an și jumătate înainte de încheierea tratatului secret între România și țările Antantei, Iancu Flondor anticipa că viitorul hotar al Bucovinei va fi stabilit pe Prut.

Iancu Flondor admitea în memoriul său și faptul că partea de vest a Bucovinei („munții ruteni”) e locuită de o populație compactă ruteană și constata că „pentru cazul extrem și ca *ultima ratio* ar fi cu mult mai favorabil de a renunța la „munții ruteni” decât la teritoriul conțențios dintre Prut și Siret”¹⁹. El demon-

¹⁷ Ion Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Rădăuți, 1997, p. 183.

¹⁸ *Arhivele Naționale București*, Fond Iancu Flondor, inv. 945, dosar 15, f. 2.

¹⁹ *Ibidem*, f. 3.

stra cu exemple concrete că recensământul austriac din 1910 nu reflecta corect naționalitatea populației Bucovinei, remarcând că principiul etnic este mult mai corect reflectat în listele alegătorilor, întocmite în toamna anului 1910, conform noii legi electorale, bazată pe votul universal și pe cercuri electorale naționale.

Memoriul respectiv cuprinde și un tabel statistic despre populația localităților din teritoriul Bucovinei, situat între râurile Prut și Siret, până la pârâul Brusnița. Potrivit calculelor sale, în cele 48 de localități din teritoriul respectiv (inclusiv orașul Cernăuți), locuiau 183.390 de persoane, dintre care 64.643 români, 46.044 ruteni și 72.703 locuitori de alte naționalități²⁰. Acest teritoriu avea o suprafață de 109.743 ha, dintre care 50.413 ha aparțineau marilor proprietari (doar câțiva mari proprietari din acest spațiu fiind de origine poloneză, evreiască sau armeană, restul moșilor aparținând unor proprietari români). Așadar, încă la începutul anului 1915, Iancu Flondor menționa în memoriul său²¹ că, în cazul în care nu se va putea obține întreaga Bucovină, în nici un caz să nu se cedeze teritoriul dintre Prut și Siret cu orașul Cernăuți. El rezuma în câteva cuvinte tranșante: „fără Prutul ca fruntarie, nici o învoire”²².

Declanșarea războiului a acutizat și mai mult contradicțiile dintre puterile beligerante în privința Bucovinei. Totodată, încercând să atragă România în război de partea sa, atât Rusia, cât și Austria, promiteau importante concesiї teritoriale, inclusiv din Bucovina, în favoarea României. Diplomația austriacă, în încercarea de a atrage România de partea sa în război, promitea drept recompensă Basarabia, dar și unele concesiї teritoriale în sudul Bucovinei.

La Arhivele Naționale din București se păstrează copia unui document foarte valoros, care conține însemnările despre convorbirile privind Bucovina, desfășurate la 5, 7 și 8 iunie 1915, la Ministerul de Externe de la Viena. Documentul respectiv cuprinde trei variante ale unor posibile cedări teritoriale în Bucovina, care, în dependență de conjunctură, puteau fi luate ca bază pentru negocieri. La acest text este atașat un tabel, în care sunt prezentate districtele judecătorești cu populație majoritar românească și cele unde românii constituiau o minoritate importantă, apoi trei combinații cu lămuriri statistice pentru cele trei variante de cedare parțială a Bucovinei. Calculele statistice s-au făcut pe baza ultimului recensământ austriac din 1910, deși acesta nu reflecta structura etnică a populației, ci limba de conversație a locuitorilor Bucovinei²³.

Experții de la Ministerul de Externe din Viena, în discuțiile privind eventualele cedări teritoriale în Bucovina, propuneau trasarea viitoarei frontiere de-a lungul unor râuri. Astfel, primele două variante prevedeau ca linia nordică a teri-

²⁰ *Ibidem*, f. 9.

²¹ Mai detaliat despre acest Memoriu și despre tabela statistică cu localitățile din teritoriul dintre râurile Prut și Siret, vezi: Constantin Ungureanu, *Memoriul lui Iancu Flondor, din anul 1915, despre hotarele Bucovinei*, în *Analele Bucovinei*, anul X, 2/2003, București 2003, p. 493-507.

²² *Arhivele Naționale București*, Fond Iancu Flondor, inv. 945, dosar 15, f. 7.

²³ *Ibidem*, Fond Microfilme Austria, inv. 902, rola 5, pachet IX, p. 577-589 (extras din *Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Politisches archiv I, Karton 818*).

toriului cedat să coincidă cu cursul râului Suceava, până la hotarul cu districtul Suceava. Ultima variantă accepta ca frontieră linia Siretului, până la hotarul cu districtul Vijnița. În toate aceste cazuri nu se ținea cont de specificul așezării localităților românești pe cursul superior al râurilor Suceava și Siret, unde mai multe sate se întindeau pe ambele maluri ale râurilor respective. Dacă ar fi fost aplicată în practică prima sau a doua variantă, atunci satele de pe malul drept al Sucevei ar fi revenit României, iar cele de pe malul stâng ar fi rămas în continuare în componența Austriei, fiind despărțite astfel Vicovul de Sus de Vicovul de Jos, Frătăuții Noi de Frătăuții Vechi sau colonia maghiară Andreasfalva de alte două sate maghiare, Hadikfalva și Istensegits. În cazul aplicării celei de a treia variantă, noua frontieră ar fi dezmembrat mai multe sate românești, precum Ropcea, Iordânești, Carapciu, Prisăcăreni, Camenca, dar și orașul Storojineț²⁴.

Mersul evenimentelor din timpul războiului au zădărnicit speranțele autorităților austriece de a atrage România în război de partea sa, iar discuțiile privind eventualele cedări teritoriale în Bucovina nu au mai fost aplicate în practică. Totuși, însuși faptul elaborării acestor variante secrete de cedări teritoriale denotă că, chiar și după 140 de ani de stăpânire austriacă, autoritățile de la Viena recunoșteau caracterul românesc al Bucovinei și dreptul României de a obține cel puțin o parte din această provincie, populată compact de români.

În timpul războiului au fost elaborate și câteva proiecte rusești de anexare a Bucovinei la Imperiul Rus. Primul proiect de încorporare a întregii Bucovine la Rusia a fost propus de general-locotenentul F.Vebel. El a fost comandantul corpului de armată, care la sfârșitul anului 1914 ocupase aproape toată Bucovina. La mijlocul lunii ianuarie 1915, prin intermediul unei scrisori confidentiale, F.Vebel a înaintat superiorilor săi un proiect de anexare a întregii Bucovine la Imperiul Rus. El susținea că o împărțire în două a Bucovinei ar fi fost foarte dificil de realizat, fiindcă în sudul Bucovinei era prezent „un amestec de etnii”²⁵.

Al doilea proiect de anexare a Bucovinei la Rusia țaristă a fost propus de D.N.Vergun, care era unul din principalii experți ai Ministerului Afacerilor Externe al Rusiei în chestiunea Bucovinei și Galiției. Acest document a fost elaborat după semnarea tratatului secret de la București din august 1916, prin care țările Antantei recunoșteau dreptul României asupra Bucovinei până la râul Prut. Autorul acestui proiect insista ca orașul Cernăuți cu o parte a Bucovinei să rămână în posesia Rusiei. O atenție deosebită se acorda Facultății de Teologie ortodoxă de la Universitatea din Cernăuți, prin intermediul căreia se dorea atragerea românilor și a altor popoare ortodoxe din Balcani în sfera de influență a Rusiei²⁶.

²⁴ Mai detaliat despre aceste discuții, vezi: Constantin Ungureanu, *Trei variante austriece, din anul 1915, de cedare parțială a Bucovinei României*, în *Analele Bucovinei*, anul X, 1/2003, București 2003, p. 143-153.

²⁵ Ion Varta, *Proiecte rusești de anexare a Bucovinei în perioada primului război mondial*, în *Cugețul*, Nr. 2/1993, Chișinău 1993, p. 37.

²⁶ *Ibidem*, p. 38.

La sfârșitul anului 1916, A.Gherovsky și arhiepiscopul Harkovului Antoniu au mai elaborat un proiect de încorporare a întregii Bucovine la Rusia țaristă. Autorii acestui proiect pretindeau că „Rusia creștină, ca apărătoare a popoarelor creștine din Peninsula Balcanică, dispunea de dreptul absolut de a primi întreaga Bucovină”. Conform acestui proiect rusesc, anexarea Bucovinei ar fi permis Rusiei să țină sub un control permanent Moldova, Transilvania, cât și întreaga Românie. O atenție deosebită se acorda din nou Facultății de Teologie din Cernăuți, unde urmau să vină la studii cât mai mulți tineri din România și din alte state balcanice. Autorii acestui document mai menționau în mod deosebit că, după alipirea teritoriilor românești din fosta Austro-Ungarie la România, „toate pretențiile românilor se vor referi la Basarabia”, iar Rusia, după eliberarea românilor de sub jugul austro-ungar „în ochii românilor se va transforma din dușman principal în unicul dușman”. Astfel, autorii acestui proiect susțineau că, dacă se accepta cedarea Bucovinei la România, Rusia risca să piardă și Basarabia²⁷. Evoluțiile ulterioare din Imperiul Rus au zădărnicit realizarea, la acea etapă, a proiectelor de anexare a Bucovinei. Însă, ceea ce nu a reușit Rusia țaristă în timpul Primului Război Mondial, a înfăptuit URSS în vara anului 1940, când erau ocupate Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța.

După declanșarea războiului, în vara anului 1914, România a reușit timp de doi ani să-și păstreze neutralitatea, dar autoritățile de la București au negociat cu reprezentanții țărilor beligerante condițiile de intrare în război, în speranța de a recupera cel puțin o parte din teritoriile locuite de români din Monarhia Austro-Ungară sau din Rusia Țaristă. În urma unor tratative îndelungate, la 4/17 august 1916, a fost semnat la București un tratat secret între România și țările Antantei, prin care Franța, Anglia și Rusia recunoșteau drepturile României asupra teritoriilor românești din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina. Acest tratat secret prevedea, la art. IV, că „linia de hotar va începe de la Prut, de la un punct al frontierelor actuale între Rusia și România, aproape de Novosulița și va urca râul până la granița Galiției, la întâlnirea Prutului cu Ceremușul. De aici va urma frontiera dintre Galiția și Ungaria până la punctul Steag, cota 1655 ...”²⁸. Astfel, Rusia își moderase pretențiile sale asupra acestei provincii și, prin respectivul tratat, acceptase ca, în cazul unui război victorios, să obțină doar Bucovina dintre Prut și Nistru, restul teritoriului, inclusiv orașul Cernăuți, urmând să se unească cu România. Prevederile acestui tratat secret în privința Bucovinei practic coincideau cu condițiile expuse de Iancu Flondor în memoriul său din februarie 1915, în care se insista să nu se semneze nici o înțelegere fără acceptarea râului Prut ca viitor hotar în Bucovina.

²⁷ *Ibidem*, p. 38-39.

²⁸ Pavel Țugui, *Bucovina. Istorie și cultură*, București, 2002, p. 308.

Bucovina în timpul Primului Război Mondial

În timpul războiului, Bucovina a fost grav afectată de operațiunile militare. La 2 septembrie 1914, armata rusă a intrat în Cernăuți și în scurt timp a ocupat nordul Bucovinei, până la râul Siret. La 20 octombrie 1914, austriecii au reușit să redobândească Cernăuții. Însă, la sfârșitul lunii noiembrie 1914, armata rusă a recucerit capitala provinciei și în scurt timp a ocupat aproape toată Bucovina, cu excepția sud-vestului (zona Vatra Dornei). Totuși, trupele țariste nu s-au menținut mult timp pe aceste poziții. În ianuarie 1915, armata austriacă a trecut la ofensivă și, la 17 februarie, a intrat din nou în Cernăuți. Administrația austriacă s-a menținut până în iunie 1916, când rușii au ocupat pentru a treia oară Cernăuții. Armatele țariste s-au menținut în cea mai mare parte a Bucovinei până în august 1917. În iulie 1917, trupele austriece au trecut din nou în ofensivă și, la 2 august, au recuperat din nou orașul.

Acțiunile militare, ce s-au desfășurat pe teritoriul Bucovinei, au cauzat mari pagube economiei și populației Bucovinei. Pentru front au fost recrutați cca. 200 mii de bărbați, cu vârste cuprinse între 18 și 53 de ani, iar peste 100 mii de locuitori, de diferite etnii, s-au refugiat în interiorul Austriei sau în alte țări. Multe întreprinderi industriale au fost distruse sau evacuate, mai multe linii de cale ferată au fost demolate, iar podurile și șoselele au fost distruse. Mari pagube au fost provocate agriculturii. Cele mai mari distrugerii s-au produs în satele din zona dintre Prut și Nistru, mai ales la hotarul cu Basarabia, unde au avut loc cele mai violente confruntări militare.

Între timp, în Rusia a avut loc revoluția bolșevică, în decembrie 1917 a fost semnat un armistițiu, iar la 3 martie 1918 s-a încheiat la Brest-Litovsk o pace separată între Rusia și Puterile Centrale. La începutul anului 1918, Rada de la Kiev a proclamat independența Ucrainei, revendicând și teritoriile locuite de ucrainenii din Galiția, Bucovina, Basarabia și Maramureș. Austria, însă, dorea păstrarea teritoriilor sale din est, dar era de acord să unească teritoriile ucrainene din Galiția și Bucovina într-un regat autonom. La 9 februarie 1918, reprezentanții Ucrainei și Austriei au semnat la Brest-Litovsk un tratat secret, prin care Austro-Ungaria urma să primească o cantitate însemnată de cereale, în schimb autoritățile de la Viena se obligau să formeze o nouă provincie austriacă, care să cuprindă partea de est a Galiției, locuită preponderent de ucrainenii, și Bucovina. Însă, din cauza opoziției deputaților polonezi și a evenimentelor din timpul războiului, această problemă nu a ajuns să fie discutată în Parlamentul de la Viena.

Totodată, încă în anul 1917, cea mai mare parte a României a fost ocupată de armatele germane și austro-ungare, iar guvernul de la București s-a mutat temporar la Iași. În aceste împrejurări, la 5 martie 1918 a fost semnată o pace preliminară la Bufta, iar armata română s-a retras din unele teritorii, inclusiv din districtele Suceava și Siret din sud-estul Bucovinei. La 7 mai 1918 era semnat tratatul de pace de la București, prin care România renunța la teritoriile românești din Austro-Ungaria, iar teritoriul Bucovinei urma să fie mărit cu o

parte din ținutul Hotin, cu zona Herței din județul Dorohoi și cu zona Dornei din România. În urma semnării acestui tratat, România pierdea aproape 6 mii de km², dintre care cca. 600 km² urmau să fie incluși în componența Bucovinei lărgite²⁹.

Articolul XI al acestui tratat descria hotarul din zona de munte a României, care urma să fie rectificat în favoarea Austro-Ungariei. În zona de sud a Bucovinei se prevedea că, viitorul hotar va trece „... la 2 km la sud de Păișeni, peste litera N din cuvântul Păișeni, peste litera O din cuvântul Moldava, peste litera L din cuvântul Cornul Luncii, peste marginea de est a localității Rotopânești și peste marginea de sud de Mihăiești...”, iar la est de orașul Siret, frontiera urma să fie trasată „pe la marginea est de Talpa, pe la marginea est de Călinești, punctul 396, 402 la ½ km la est de Dersca, peste punctul 189, 198, 332, 304, fântâna cu cumpănă de la 1 km la sud-vest de punctul 311, pe marginea est a Baranca, pe la marginea est de Filipăuți, punctul 251, până la Prut la 1 km la est de Lunca”³⁰. Noua linie de hotar urma să fie delimitată la fața locului după ratificarea tratatului de pace. Astfel, dacă acest tratat ar fi intrat în vigoare, atunci o zonă importantă muntoasă, situată la sud de Vatra-Dornei, câteva sate din apropierea orașelor Suceava și Siret, precum și un teritoriu mai important din zona Herței, inclusiv târgurile Herța și Mihăileni, ar fi fost incluse la Bucovina, în componența unei Austro-Ungarii reorganizate.

După semnarea tratatelor de pace cu Rusia și Ucraina, trupele germane și austro-ungare au ocupat teritorii importante din Ucraina, dar și o parte din ținutul Hotin din nordul Basarabiei. La începutul toamnei anului 1918, în Bucovina erau staționate câteva unități militare austriece, inclusiv brigada nr. 187, dizlocată la sud-est de Cernăuți, care ocupa și o parte din ținutul Hotin, până la târgul Lipcani. În toamna anului 1918 se prevedea să fie extinse districtele Câmpulung, Gura Humorului și Siret cu teritoriile, cedate de România, să fie înființat un district judecătoresc cu reședința la Țurenii, care să includă și satele din zona Herței. De asemenea, urma să fie creat un district judecătoresc nou cu sediul la Hotin, care să cuprindă localitățile din nordul Basarabiei, ce urmau să fie incluse în componența provinciei Bucovina³¹.

Activitatea deputaților bucovineni în Parlamentul de la Viena în ultimele luni de război

În lunile august și septembrie 1918 armatele aliate ale țărilor Antantei au inițiat ample ofensive pe frontul de vest, iar trupele austro-germane au suferit înfrângeri, ceea ce a grăbit încheierea războiului. Deja la începutul lunii octombrie era evident că Puterile Centrale vor pierde războiul, iar Monarhia

²⁹ Буковина 1918-1940 pp.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток, Чернівці 2005, p. 46.

³⁰ Viorica Moisuc, *Basarabia, Bucovina, Transilvania. Unirea 1918, documente*, București 1996, p. 329-330.

³¹ Erich Prokopowitsch, *Das Ende der österreichischen Herrschaft in der Bukowina*, München 1959, p. 11-12.

Austro-Ungară se va destrăma sau va fi radical reorganizată. La 4 octombrie 1918 în Camera Superioară a Parlamentului de la Viena s-au pus în discuție cele 14 puncte ale președintelui american Woodrow Wilson. Unul din aceste puncte prevedea că popoarele din Monarhia Austro-Ungară aveau dreptul să se organizeze autonom. Însă, cehii, polonezii, maghiarii și slavii din sudul Monarhiei Austro-Ungare nu mai acceptau o reorganizare politică a imperiului și optau pentru deplină independență față de autoritățile de la Viena.

În Parlamentul austriac activau atunci 14 deputați din partea Bucovinei, aleși încă în 1911, dintre care 6 erau de naționalitate română. Deși aceștia reprezentau diferite partide, în Parlamentul de la Viena erau uniți în Clubul parlamentar român. În ședința Parlamentului din 4 octombrie 1918, deputatul Constantin Isopescu-Grecul, în numele deputaților români, a cerut autonomie largă pentru cei 4 milioane de români din Austria și Ungaria, dar în cadrul unei monarhii federative. În finalul discursului său, Isopescu-Grecul considera că „... acest nou stat (al românilor în cadrul monarhiei – n.n.) trebuie să exercite o mare putere de atracție asupra României libere și să determine o raliere a acesteia la monarhie”. În aceeași ședință, deputatul ucrainean Petruszewycz a solicitat constituirea tuturor ucrainenilor din Austro-Ungaria într-un singur stat și unirea acestuia la Ucraina, renunțând astfel la poziția anterioară de rămânere în componența Austro-Ungariei³². Astfel, deși principalele naționalități din Austro-Ungaria deja optau foarte clar pentru independența deplină, deputații români din Parlamentul austriac încă erau loiali față de imperiu și optau pentru unirea românilor din Ungaria și Bucovina în cadrul unei monarhii reorganizate.

La 16 octombrie 1918, împăratul Carol I de Habsburg a emis proclamația *Către popoarele mele*, în încercarea de a salva Monarhia Austro-Ungară și a o reorganiza pe principii federative. Prin acest manifest, împăratul accepta reorganizarea Austro-Ungariei într-o federație de șase state „independente” – austriac, ungar, ceh, iugoslav, polonez și ucrainean, Transilvania rămânând în continuare, în componența Ungariei³³. În acest manifest nu se preciza statutul Bucovinei și al orașului Triest cu regiunea alăturată, dar se specifica că locuitorii acestor provincii ar urma să decidă sub ce formă vor fi incluși în cadrul viitorului stat federativ. La 22 octombrie, în ședința Parlamentului austriac s-au organizat dezbateri privind manifestul emis de împărat. În acea ședință, deputatul Isopescu-Grecul a cerut pentru românii din Bucovina și Ungaria dreptul de a se organiza într-un stat propriu în cadrul noii confederații de state din Austria. În alocuțiunea sa, Isopescu-Grecul îndemna chiar autoritățile de la Viena să creeze cât mai rapid un stat autonom pentru românii din monarhie, fiindcă în caz contrar, Antanta va decide altfel soarta lor³⁴.

³² Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 29; Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, Cernăuți, 2011, p. 11.

³³ Pavel Țugui, *Bucovina. Istorie și cultură ...*, p. 297.

³⁴ Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 30; Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, p. 14, 42-43. Potrivit lui Erich Prokopowitsch, în acel discurs Isopescu-Grecul a declarat următoarele: „... Dacă D-stră

În aceeași ședință a Parlamentului de la Viena, deputatul social-democrat Gheorghe Grigorovici s-a pronunțat cu fermitate împotriva împărțirii Bucovinei și l-a acuzat pe deputatul ucrainean din Bucovina Nikolai Wasilko că, în timpul negocierilor de pace de la Brest-Litovsk, ar fi optat pentru includerea Bucovinei într-un stat ucrainean. La rândul său, deputatul Nikolai Wasilko a cerut împărțirea Bucovinei între români și ucraineni, pretinzând că ucrainenii vor discuta cu românii în spiritul dreptului la autodeterminare. Din partea deputaților bucovineni a mai vorbit Keschmann, în numele celor 200 mii de germani din Bucovina și estul Galiției. El s-a pronunțat cu fermitate împotriva dezmembrării Bucovinei și a cerut, în cazul soluționării problemei naționale în Bucovina și estul Galiției, să fie garantate drepturile politice și culturale ale acestei comunități germane³⁵.

Ziua de 22 octombrie 1918 a fost ultima dată, când deputații bucovineni au luat cuvântul în Parlamentul Austriei. Ultima ședință a Parlamentului de la Viena a avut loc la 28 octombrie, la care au participat doi deputați români din Bucovina (Constantin Isopescu-Grecul și Teofil Simionovici), fără a lua cuvântul. La 3 noiembrie, Austro-Ungaria a cerut semnarea unui armistițiu și încheierea ostilităților militare, iar la 11 noiembrie și Germania a semnat un armistițiu de încetare a războiului. Tot la 11 noiembrie 1918, împăratul Carol I de Habsburg a abdicat, fiind desființată Monarhia Austro-Ungară și proclamată republica.

Unirea Bucovinei cu România în toamna anului 1918

Evenimentele din cuprinsul Monarhiei Austro-Ungare s-au derulat cu mare repeziciune, iar principalele naționalități și-au declarat independența față de autoritățile centrale. Prăbușirea imperiilor țarist și habsburgic, precum și unirea Basarabiei cu România, au creat condiții favorabile pentru afirmarea mișcării naționale românești din Bucovina. Către sfârșitul lunii octombrie 1918, din cei 6 deputați români, 4 (Alexandru Hurmuzachi, Gheorghe Sârbu, Aurel Onciul și Gheorghe Grigorovici) se aflau deja la Cernăuți, iar doi (Constantin Isopescu-Grecul și Teofil Simionovici) încă rămăseseră la Viena. Alexandru Hurmuzachi, care era și președintele Dietei Bucovinei, în acele momente istorice a avut o poziție ezitantă și loială față de autoritățile centrale. Aurel Onciul de asemenea și-a păstrat convingerea că Monarhia Austro-Ungară poate fi reorganizată și a optat pentru o înțelegere cu ucrainenii în privința viitorului Bucovinei. Totodată, o parte din intelectualitatea românească, în frunte cu profesorii Ion Nistor și George Tofan, se afla în refugiu în România, cei mai mulți la Chișinău.

În aceste împrejurări, la inițiativa profesorului Sextil Pușcariu, un grup de intelectuali români s-au întâlnit la 12 octombrie în casa medicului Isidor Bodea

doriți să creați un stat autonom pentru românii din Monarhie, atunci faceți aceasta mai repede, în caz contrar vor face alții aceasta. Atunci domnul Wilson și Antanta vor face acest lucru și ei ne vor uni pe noi cu Regatul României, chiar dacă noi nu dorim aceasta”.

³⁵ Ibidem, p. 30-31; Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, p. 14-15.

și au decis să intre în acțiune, pentru afirmarea drepturilor naționale ale românilor bucovineni. Tot atunci s-a luat hotărârea să fie publicat un ziar, de două ori pe săptămână, care să se numească „Glasul Bucovinei”. La 15 octombrie 1918 se ține o nouă consfătuire în casa lui Alexandru Hurmuzachi, însă, din cauza lipsei de hotărâre a lui Alexandru Hurmuzachi și a poziției deosebite a lui Aurel Onciul, nu s-a luat nici o decizie de acțiune. La 16 octombrie a venit în capitala Bucovinei, de la Storojineț, cunoscutul om politic Iancu Flondor, care în acele zile istorice s-a poziționat în fruntea mișcării naționale și a luat o poziție fermă împotriva împărțirii Bucovinei pe criterii etnice.

Între timp, la 17 octombrie se constituia la Lvov Rada Ucraineană, în cadrul căreia au avut loc dezbatări aprinse în privința viitorului teritoriilor locuite de ucraineni. O parte minoritară dorea unirea Galiției de Est și a nord-vestului Bucovinei cu Ucraina mare, pe când majoritatea opta pentru organizarea ucrainenilor din Galiția și Bucovina într-un stat autonom, în cadrul Monarhiei Austro-Ungare. La 20 octombrie a avut loc ședința Constituanței ucrainene, iar majoritatea delegaților s-a pronunțat pentru înființarea unui stat autonom ucrainean în cadrul Austro-Ungariei. În Bucovina, ucrainenii au constituit, la 25 octombrie, un Comitet ucrainean provincial în frunte cu Omelian Popowicz, ca o secție a Comitetului național ucrainean din Lvov³⁶.

Românii bucovineni au acționat cu hotărâre pentru a preîntâmpina o împărțire a Bucovinei. La 22 octombrie apare la Cernăuți primul număr al ziarului „Glasul Bucovinei”, în care este tipărit și articolul-program *Ce vrem?* În acest timp, de la Viena au venit la Cernăuți deputații Gheorghe Sârbu și Gheorghe Grigorovici, care au luat inițiativa de a convoca la 27 octombrie o adunare națională a românilor din Bucovina. Alți doi deputați români (Isopescu-Grecul și Teofil Simionovici) au plecat din Viena la 25 octombrie, cu intenția de a participa la această adunare din Cernăuți, dar din cauza izbucnirii luptelor dintre polonezi și ucraineni în Galiția și a întreruperii transportului feroviar au fost nevoiți să se întoarcă în capitala Austriei.

La 27 octombrie 1918 a avut loc la Cernăuți o adunare a reprezentanților românilor bucovineni, care s-a proclamat Constituantă și a adoptat o moțiune din patru puncte. La această adunare s-a decis „unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent” și purcederea spre acest scop în deplină solidaritate cu românii din Transilvania și Ungaria. Constituanta respingea cu hotărâre orice încercare care ar ținți la știrbirea Bucovinei, dar dorea să se înțeleagă cu popoarele conlocuitoare³⁷. La momentul adoptării moțiunii din 27 octombrie, în fruntea României se afla guvernul filogerman, condus de Alexandru Marghiloman, care era nevoit să respecte prevederile tratatului de pace cu Puterile Centrale și, respectiv, nu putea să revendice oficial teritoriile locuite de români din Austro-Ungaria. De aceea, și românii bucovineni au optat doar pentru unirea cu conaționalii lor din Transilvania și Ungaria.

³⁶ Ibidem, p. 16.

³⁷ *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România 1917-1918. Documente*, Chișinău 1995, p. 260.

Ultimul guvernator austriac al Bucovinei, Josef Etzdorf, în raportul întocmit la 27 decembrie 1918, afirma că încă în ziua de 26 octombrie se știa că se va accepta soluția de împărțire a Bucovinei între români și ucraineni. Abia în dimineața zilei de 27 octombrie Iancu Flondor ar fi determinat o schimbare de atitudine în această privință, optând cu fermitate pentru integritatea Bucovinei³⁸. Este greu de afirmat, dacă cele relatate de fostul guvernator corespund adevărului, fiindcă evenimentele se derulau atunci cu mare repeziciune. Cert este, însă, că deputatul Aurel Onciul, care era adeptul unei înțelegeri între români și ucraineni, nu a participat la adunarea reprezentanților românilor din 27 octombrie. De la acest eveniment a lipsit și un alt deputat român, Alexandru Hurmuzachi, președintele Dietei Bucovinei, care rămăsese fidel autorităților austriece.

La 27 octombrie 1918 au fost aleși și 50 de membri în Consiliul Național Român. În aceeași zi a fost creat un comitet executiv, format din Iancu Flondor (președinte), Dionisie Bejan, Dori Popovici și Sextil Pușcariu (vicepreședinți), Vasile Bodnarescu, Radu Sbiera și Laurenție Tomoiagă (secretari), Gheorghe Băncescu (casier), iar ca membri sunt numiți toți cei șase deputați români din Parlamentul austriac, deși numai Gheorghe Sârbu și Gheorghe Grigorovici au participat la adunarea din 27 octombrie³⁹. La 28 octombrie, Iancu Flondor, împreună cu Gheorghe Sârbu și Dori Popovici, s-au prezentat la palatul guvernamental și au cerut guvernatorului Josef Etzdorf să predea puterea Consiliului Național Român din Bucovina. Etzdorf, însă, a refuzat să accepte această solicitare.

Reprezentanții ucrainenilor bucovineni nu au luat imediat atitudine față de constituirea Consiliului Național Român. Abia la 3 noiembrie 1918 ucrainenii au convocat o mare adunare la Cernăuți, care a votat pentru împărțirea Bucovinei pe criteriul etnic. Adunarea ucrainenilor a decis atunci că orașul Cernăuți, circumscriptiile Zastavna, Coțmani, Vașcăuți și Vijnița în întregime, circumscriptiile Cernăuți și Siret după majoritatea stabilită la ultimul recensământ și unele localități din Storojineț, Rădăuți, Suceava și Câmpulung, cu majorități ucrainene, deveneau teritorii național-ucrainene, iar Consiliul Național Ucrainean prelua puterea asupra acestor teritorii⁴⁰.

Guvernatorul austriac Josef Etzdorf, a încercat să ajungă la o înțelegere cu reprezentanții românilor și ucrainenilor, dar situația ieșise de sub control, mai multe clădiri administrative din orașul Cernăuți fiind ocupate de formațiuni militare ucrainene. În această situație dificilă, guvernatorul Etzdorf a intenționat să predea puterea în comun reprezentanților românilor și ucrainenilor bucovi-

³⁸ Ibidem, p. 19. În februarie 1915, Iancu Flondor admitea că, după încheierea războiului, viitorul hotăr al Bucovinei va fi stabilit pe râul Prut, dar insista ca restul teritoriului, în special spațiul dintre râurile Prut și Siret, împreună cu orașul Cernăuți, „să fie considerat ca o parte integrală a revendicărilor noastre”.

³⁹ Ibidem, p. 20. Constantin Isopescu-Grecul și Teofil Simionovici nu au reușit să participe la acest eveniment din cauza evenimentelor din Galiția, dar ei au comunicat din Viena, că sunt de acord cu deciziile adoptate de Constituantă.

⁴⁰ Ibidem, p. 157.

neni, dar Iancu Flondor a refuzat această propunere. Pentru a restabili ordinea în Bucovina, Iancu Flondor a solicitat sprijinul guvernului român. În acest scop, încă la 2 noiembrie 1918 a fost trimis la Iași Vasile Bodnărescu. La 4 noiembrie acesta s-a întâlnit cu prim-ministrul României Alexandru Marghiloman care a promis Consiliului Național Român din Cernăuți să livreze arme, pentru constituirea unui corp de jandarmi sau a unei gărzi naționale. La 5 noiembrie Vasile Bodnărescu a revenit la Cernăuți și a relatat lui Iancu Flondor despre rezultatele întrevederilor de la Iași. Situația din capitala Bucovinei, însă, devenise critică. Chiar în seara zilei de 5 noiembrie, Vasile Bodnărescu pleacă din nou la Iași, pentru a solicita intervenția armatei române în Bucovina. În aceeași zi, Iancu Flondor a trimis o telegramă cumnatului său Sever Zotta, care era directorul Arhivelor Statului din Iași, prin care solicita să intervină la autoritățile române în favoarea intrării trupelor române în Bucovina⁴¹.

6 noiembrie 1918 a fost o zi crucială pentru soarta Bucovinei. În această zi, reprezentanții ucrainenilor au reușit să preia controlul asupra mai multor instituții importante din Cernăuți și au solicitat guvernatorului Etdorf să predea conducerea Consiliului ucrainean. Palatul Național Român din Cernăuți a fost devastat, iar Iancu Flondor cu Dionisie Bejan s-au văzut nevoiți să se refugieze în clădirea reședinței mitropolitane. Deputatul Aurel Onciul, fără a se consulta cu alți reprezentanți ai românilor, a convenit cu ucrainenii să fie constituit un guvern român pentru sudul, și unul ucrainean, pentru nordul provinciei, orașul Cernăuți urmând să aibă o administrație comună, iar viitorul Congres de pace să decidă definitiv soarta Bucovinei. Aurel Onciul este declarat comisar național român, deși el nu avea susținerea reprezentanților românilor bucovineni⁴².

În cursul zilei de 6 noiembrie 1918, guvernul conservator filogerman al României, condus de Alexandru Marghiloman, și-a prezentat demisia. În aceeași zi s-a constituit la Iași un nou guvern, în frunte cu generalul Constantin Coandă. În zilele următoare, acest guvern a anulat prevederile tratatului de pace cu Puterile Centrale și a cerut trupelor germane și austro-ungare să părăsească teritoriul României. Deja în dimineața zilei de 6 noiembrie primele detașamente de grăniceri și jandarmi români au intrat în orașele Suceava, Gura-Humorului și Câmpulung din sudul Bucovinei, pentru a restabili ordinea. În aceeași zi, în ședința Camerelor reunite la Iași, fostul ministru de externe, Constantin Arion, avea să afirme că, „guvernul moare fiindcă a luat Bucovina. E cel mai frumos sfârșit ce se putea spera”⁴³.

În seara zilei de 6 noiembrie comanda Diviziei a VIII-a, în frunte cu generalul Iacob Zadik, se instalează în localitatea de graniță Burdujeni (acum în componența municipiului Suceava). La 8 noiembrie 1918 ofițerul Aurel Popescul și

⁴¹ *Ibidem*, p. 25-26.

⁴² Pavel Țugui, *Bucovina – istorie și cultură*, București, 2002, p. 299; Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, p. 27-28, 158-161.

⁴³ Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, p. 29.

medicul Octavian Gheorghian, în calitate de delegați ai Consiliului Național Român, au sosit la Burdujeni și au transmis generalului Iacob Zadik mesajul Consiliului de a intra în Bucovina și a înainta cât mai repede spre Cernăuți. Concomitent, generalul Zadik a primit ordin de la guvernul Constantin Coandă să pornească spre capitala Bucovinei⁴⁴.

În această conjunctură complicată, Aurel Onciul, în calitate de autoproclamat comisar român, s-a deplasat la Suceava și a încercat să-l convingă pe generalul Iacob Zadik să nu înainteze mai la nord de linia râului Siret, pentru a preîntâmpina incidente armate. Aurel Onciul încă era convins că Bucovina, cu o administrație reorganizată pe principiul autodeterminării naționale, va rămânea în componența unei Austrii federative. Deoarece tentativa sa de a stopa înaintarea armatei române în Bucovina nu s-a încununat de succes, Aurel Onciul a plecat la Iași, pentru a convinge autoritățile române să stopeze această acțiune militară⁴⁵.

La 9 noiembrie 1918 a sosit la Cernăuți un detașament format din 180 de soldați români lugojeni, care din proprie inițiativă, trecând prin Basarabia, au decis să vină în ajutorul românilor bucovineni. Ei s-au deplasat pe jos, de la Noua Sulița până în capitala Bucovinei, s-au prezentat la profesorul Sextil Pușcariu și au oferit sprijinul lor militar pentru susținerea acțiunii naționale. În aceeași zi, un avion românesc a zburat deasupra orașului Cernăuți și a aruncat proclamația generalului Zadik, prin care se anunța despre intrarea armatei române în Bucovina. Unitățile militare ucrainene părăsesc treptat Cernăuțiul și se îndreaptă în Galiția, unde se dădeau lupte grele între polonezi și ucraineni. Astfel, deja la 9 noiembrie, instituțiile cele mai importante din Cernăuți au fost luate sub controlul Consiliului Național Român, iar preotul Gheorghe Șandru devenea primar al capitalei Bucovinei. La 11 noiembrie 1918, la ora 12, armata română, sub comanda generalului Zadik, a intrat fără nici un foc de armă în Cernăuți, fiind întâmpinată cu aplauze în piața centrală a orașului. În zilele următoarele, unitățile armatei române au trecut Prutul și au luat sub control întregul teritoriu al Bucovinei, dar și partea de nord-vest a ținutului Hotin, care până atunci se aflate sub ocupație austriacă.

La 12 noiembrie 1918, în ședința Consiliului Național Român s-a votat legea fundamentală provizorie asupra puterilor în Țara Bucovinei. În aceeași zi se

⁴⁴ Pavel Țugui, *Bucovina – istorie și cultură*, p. 314-315.

⁴⁵ În timpul evenimentelor istorice din toamna anului 1918, cunoscutul om politic Aurel Onciul a fost marginalizat și considerat trădător de către românii bucovineni, fiindcă a optat pentru o înțelegere cu ucrainenii și împărțirea Bucovinei pe criterii etnice, între cele două popoare concuitoare. După unirea Bucovinei cu România, Aurel Onciul s-a retras din politică și s-a stabilit cu traiul la București, unde a profesat avocatura până în 1925, când decedează. În conjunctura favorabilă din 1918, România putea să obțină teritoriul de la sud de Prut din Bucovina cu orașul Cernăuți, care fusese recunoscut chiar de Rusia Țaristă prin tratatul secret din 4/17 august 1916, semnat la București între România și țările Antantei. În conjunctura nefavorabilă din vara anului 1940, România a pierdut nu numai teritoriul în dispută cu populație mixtă dintre râurile Prut și Siret din Bucovina, dar și un șir de sate românești, situate la sud de râul Siret.

constituie guvernul Bucovinei în frunte cu Iancu Flondor (președinte și interimar la justiție) și 11 membri, care erau responsabili pentru diferite secretariate (Sextil Pușcariu – la Externe, Dori Popovici – Interne, Nicu Flondor – Finanțe și interimar la Apărarea Națională, Gheorghe Sârbu – Agricultură, Radu Sbiera – Instrucție, Ipolit Tarnavski – Culte, Max Hacman – Comerț și Industrie, Vasile Marcu – Afaceri Sociale și Alimentație Publică, Aurel Țurcan – Lucrări Publice, Cornel Tarnovietchi – Comunicații, Poștă și Telegraf, Octavian Gheorghian – la Salubritate Publică)⁴⁶.

În zilele următoare, Consiliul Național Român și guvernul Bucovinei au acționat în direcția restabilirii ordinii publice în întreaga provincie și pregătirii pentru unirea cu România. La 22 noiembrie, cca. 100 de refugiați bucovineni, în frunte cu profesorul Ion Nistor, au revenit la Cernăuți, venind de la Iași și Chișinău. În aceeași zi s-a luat decizia ca ziarul „Glasul Bucovinei” să apară zilnic, sub direcția lui Sextil Pușcariu. În ziua de 25 noiembrie a avut loc a patra ședință a Consiliului Național Român, sub președinția lui Dionisie Bejan. La această ședință a participat și mitropolitul Vladimir Repta, reintegrat în funcția de arhiepiscop și mitropolit al Bucovinei. În aceeași zi au fost cooptați 50 de noi membri în Consiliul Național Român, inclusiv 12 refugiați bucovineni, precum Ion Nistor, George Tofan, Dimitrie Marmeliuc, Filaret Doboș, Aurel Morariu, Teodor Ștefanelli, Gavriil Rotică ș.a.⁴⁷

La 28 noiembrie 1918, în sala sinodală a Reședinței Mitropolitane din Cernăuți s-a întrunit Congresul General al Bucovinei, la care au fost prezenți 74 de membri ai Consiliului Național Român, 6 delegați ai polonezilor, 7 ai germanilor, precum și 13 locuitori din 5 sate ucrainene (câte 3 din satele Rarancea, Toporăuți, Cuciurul Mic și Ivancăuți, și unul din Storoneț-Putila). La această manifestare istorică au asistat de asemenea mai mulți oaspeți din Basarabia (Pantelimon Halippa, Ion Pelivan, Ion Buzdugan și Grigore Cazacliu), din Transilvania și Ungaria (Gheorghe Crișan, Victor Deleu și Vasile Osavadă), precum și reprezentanții armatei române în frunte cu generalul Iacob Zadic⁴⁸.

În cadrul Congresului, profesorul Ion Nistor a prezentat un comunicat despre perioada austriacă de stăpânire a Bucovinei și a cerut să fie votată moțiunea propusă. Declarații de susținere a unirii Bucovinei cu România au rostit Stanislaw Kwiatkowski (din partea delegației polonezilor) și profesorul Alois Lebouton (din partea delegației germanilor)⁴⁹. Iancu Flondor, care a condus lucrările acestui for, a dat citirii declarației Congresului General al Bucovinei, prin care se decidea „unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României”⁵⁰.

În ziua următoare, o delegație a Congresului General al Bucovinei, constituită din 15 persoane, în frunte cu Iancu Flondor, din care mai făceau parte mitro-

⁴⁶ Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, p. 165-166.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 156-157.

⁴⁸ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, p. 394-395.

⁴⁹ Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, p. 176-177.

⁵⁰ *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România 1917-1918. Documente*, p. 333-335.

politul Vladimir Repta, Ion Nistor, Dionisie Bejan, Octavian Gheorghian, Radu Sbiera, Vasile Bodnărescu, Gheorghe Șandru, polonezul Stanislaw Kwiatkowski ș.a.⁵¹, a sosit la Iași și a înmănat în mod solemn actul de Unire a Bucovinei cu România, regelui Ferdinand și guvernului român. După aceasta, delegația bucovineană a călătorit cu un tren special spre București, însoțind familia regală, guvernul român și autoritățile militare. În capitala României au fost întâmpinați cu mare triumf la 1 decembrie 1918, în ziua istorică, când la Alba Iulia se adopta decizia de unire a Transilvaniei și Banatului cu România.

Actul Unirii din 28 noiembrie 1918 a fost confirmat prin Decretul-lege nr. 3744/1918, semnat la 18 decembrie 1918. Tot atunci a fost emis Decretul-lege nr. 3745/1918 pentru administrația Bucovinei și au fost numiți Iancu Flondor și Ion Nistor în funcții de miniștri secretari de stat fără portofolii pentru Bucovina, primul cu reședința la Cernăuți, iar al doilea la București. Toate aceste decizii au intrat în vigoare la 2 ianuarie 1919, odată cu publicarea în „Monitorul Oficial”⁵².

Recunoașterea internațională a Unirii Bucovinei cu România

În decursul anului 1919, autoritățile române au depus eforturi substanțiale, pentru a obține recunoașterea internațională a unirii Bucovinei și a celorlalte provincii românești cu România. La 18 ianuarie 1919, în capitala Franței și-a deschis lucrările Conferința de Pace, cu participarea a 32 de țări beligerante. Rolul principal în cadrul acestei Conferințe de Pace l-au jucat Marile Puteri învingătoare din cadrul Antantei, și anume, Franța, Anglia, SUA și Italia. Delegația română la conferință a fost condusă de primul ministru Ion I.C. Brătianu, al doilea delegat fiind Nicolae Mișu. Din delegația română făceau parte și doi experți sau consilieri tehnici pentru Bucovina (Nicu Flondor, pentru probleme economice și financiare și Alexandru Vitencu, pentru problemele etnografice și geografice).

Delegația română a întâmpinat dificultăți mari în problema recunoașterii unirii Bucovinei în hotarele sale istorice cu România și în chestiunea tratatului minorităților. La 1 februarie 1919, Ion I.C. Brătianu a solicitat Consiliului Suprem al Conferinței de Pace ca râul Nistru să devină frontiera naturală a României în Bucovina și Basarabia, anulându-se astfel prevederile tratatului secret din 4/17 august 1916, prin care, la insistența Rusiei, viitoarea frontieră a României în Bucovina urma să fie pe râul Prut. Acest punct de vedere a fost contestat, în martie 1919, de Sydorenko, membru al Directoratului condus de Simon Petliura, care în numele Ucrainei democratice, a revendicat teritoriul dintre Prut și Nistru al Bucovinei, locuit în cea mai mare parte de ucraineni. Mai târziu, în mai 1919, cererea lui Sydorenko s-a limitat la o porțiune mai mică din nord-vestul Bucovinei, situată în valea Ceremușului⁵³.

⁵¹ Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, p. 181-182.

⁵² *Ibidem*, p. 57-58, 184-186.

⁵³ Daniel Hrenciuc, *Un capitol din recunoașterea diplomatică a Marii Uniri. Problema Bucovinei în cadrul Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920). Contribuții istorice*, în *Analele Bucovinei*, anul X, 2/2003, București 2003, p. 441.

În timpul desfășurării Conferinței de Pace, unirea întregii Bucovine la România a fost contestată mai ales de delegația americană. Încă la 21 ianuarie 1919, delegația SUA a întocmit o documentație, numită cartea roșie și cartea neagră, care cuprindea limitele părții românești a Bucovinei. Potrivit acestui proiect, Bucovina era divizată în două regiuni etnice principale, care erau despărțite printr-o linie ce trecea la o milă depărtare la nord-vest de Cernăuți, lăsând acest oraș României. Această propunere a fost discutată în plenul Comisiei pentru delimitarea frontierelor în ziua de 8 februarie 1919, delegatul SUA justificând frontiera etnică propusă ca prezentând mai puține dificultăți decât hotarul istoric dintre Bucovina și Galiția. La 6 aprilie 1919, Comisia a decis să prezinte Consiliului Suprem al Conferinței de Pace frontiera etnică, recomandată anterior de delegația americană. Dacă s-ar fi acceptat această recomandare, România ar fi pierdut în Bucovina un teritoriu care, potrivit recensământului din 1910, era locuit de 85.000 de ucraineni și doar de 300 de români, fără a se preciza numărul locuitorilor de alte naționalități⁵⁴.

După mai multe discuții, purtate în secret și fără participarea reprezentanților delegației române, delimitarea etnică a Bucovinei a fost aprobată de Consiliul Suprem al celor Patru Puteri la 21 iunie 1919. Abia la 2 iulie 1919, secretarul general al Conferinței de Pace, Dutesta, a transmis delegației române hotărârea luată cu privire la stabilirea graniței româno-polone în Bucovina. Peste două zile, la 4 iulie 1919, cei doi experți ai Bucovinei, Nicu Flondor și Alexandru Vitencu, au întocmit un memoriu în care demonstau cu argumente istorice și economice că nord-vestul Bucovinei trebuia inclus în componența României. Ei remarcă că în valea Ceremușului și la nord de Prut existau multe sate răzeșești cu populație românească care dorea să rămână la România. Experții acceptau o rectificare de hotar doar în zona muntoasă Storoneț-Putila din districtul Vijnița, „a cărui cedare n-ar fi constituit o pierdere mare economică, nici etnografică”⁵⁵.

La 21 iulie 1919, în semn de protest față de modul de tratare a delegației României la Conferința de Pace, Ion I.C. Brătianu a părăsit delegația română și a depus un Memoriu, intitulat *România în fața Congresului de Pace*. El a protestat și față de hotărârea Consiliului Superior al celor Patru Puteri de a lipsi Bucovina de nordul și nord-vestul teritoriului său istoric. Deja în zilele următoare, la 22 și 23 iulie 1919, Comisia pentru delimitarea frontierelor a organizat două ședințe, iar delegația americană și-a modificat poziția față de hotarul din Bucovina. Paradoxul situației consta în faptul că, deși s-a realizat o delimitare a frontierei pe criterii etnice, zona de nord-vest a Bucovinei cu populație compactă ucraineană nu a fost revendicată de Polonia. În aceste împrejurări, chiar unul din delegații americani a propus ca bazinul râului Ceremuș să fie redat României din considerente economice, Poloniei urmând să fie cedate doar câteva sate din nord-vestul extrem al Bucovinei, pe unde trecea calea ferată ce făcea legătură între orașele

⁵⁴ Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, p. 113-114.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 114-115, 202-203.

galițiene Kolomea și Zaleșchiki. O decizie în acest sens a fost luată de Consiliul Superior la 1 august 1919, dar delegația română urma să fie informată despre această hotărâre doar după semnarea Tratatului de Pace cu Austria⁵⁶.

La 10 septembrie 1919, la Saint-Germain en Laye a fost semnat Tratatul de Pace între Austria și țările aliate. Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor (Iugoslavia) și România au refuzat să semneze atunci acest tratat, fiindcă nu erau de acord cu stipulațiile din Tratatul Minorităților și cu trasarea frontierelor. La 12 septembrie 1919, guvernul liberal condus de Ion I.C. Brătianu și-a prezentat demisia. A fost format un nou guvern în frunte cu Artur Văitoianu. Deoarece delegația română refuza în continuare să semneze Tratatul Minorităților, Consiliul Superior al Conferinței de Pace a hotărât, la 12 noiembrie 1919, să înainteze României un ultimatum, prin care era somată să semneze, fără discuții, rezerve și condiții, atât Tratatul Minorităților, cât și Tratatul de Pace cu Austria. După câteva săptămâni de discuții intense, delegația română a reușit să obțină câteva modificări în textul acestor două documente, iar la 10 decembrie 1919, generalul Constantin Coandă a semnat atât Tratatul de Pace cu Austria, cât și Tratatul Minorităților. Numai după semnarea Tratatului de Pace cu Austria, delegația română a fost informată, la 18 decembrie, despre decizia luată în privința frontierei României în Bucovina. În afara hotarelor țării rămăneau 5 sate din extremitatea nord-vestică a Bucovinei (Babin, Creșceatic, Luca, Prelipcea și Zveneacin), care erau atribuite Poloniei din considerente economice⁵⁷.

După semnarea Tratatului de Pace cu Austria, Parlamentul României a ratificat acest tratat, în două ședințe consecutive, din 23 și 30 iulie 1920. Tratatul a intrat în vigoare la 4 septembrie 1920, când au fost depuse la Paris instrumentele de ratificare⁵⁸. Astfel, după 144 de ani de stăpânire austriacă și după aproape un an de negocieri în cadrul Conferinței de Pace de la Paris, era recunoscută oficial unirea Bucovinei cu România, în hotarele sale istorice până la Ceremuș, Colacin și Nistru. Atunci a fost aplicat principiul „restitutio in integrum”. Nu era, însă, singurul caz de aplicare a acestui principiu după încheierea Primului Război Mondial. Din aceleași considerente, Franța a obținut Alsacia și Lorena, deși erau populate în majoritate de germani; Polonia a obținut estul Galiției, Volânia și Polesia, locuite în principal de ucraineni și bieloruși; la Italia a trecut Tirolul de Sus, unde majoritatea locuitorilor erau de naționalitate germană; Cehoslovacia a obținut Rusia Subcarpatică, locuită compact de ucraineni, sudul Slovaciei cu populație majoritară maghiară sau regiunea Sudetă din Cehia, unde majoritatea absolută a locuitorilor erau germani; Iugoslaviei i-au fost atribuite teritorii cu

⁵⁶ Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 446; Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, p. 116.

⁵⁷ Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, p. 116, 118. În perioada 1921-1935 a activat o comisie mixtă româno-polonă pentru delimitarea frontierei între cele două țări. S-au organizat la nivel guvernamental 6 conferințe plenare, iar delimitarea definitivă a hotărului din Bucovina s-a decis la 26 ianuarie 1928, când cele 5 sate nominalizate din nord-vestul Bucovinei au revenit României.

⁵⁸ Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 448.

populație compactă maghiară sau germană. De remarcat că, până la 26 iunie 1940, Uniunea Sovietică nu a contestat unirea Bucovinei cu România și nu a înaintat careva pretenții teritoriale față de acest spațiu.

Summary

In the eve of the First World War, Bucovina had become a multiethnic and multiconfessional province where the Romanians represented slightly more than a third of the total population. During the war, Bukovina was seriously affected by the military operations, being three times partially occupied by the Russian army. Czarist and Hapsburg empires' collapse and unification of Bessarabia with Romania created favorable conditions for the assertion of Romanian national movement in Bukovina. On October 27, 1918 a meeting of the representatives of Romanians from Bukovina took place in Chernivtsi where was decided "the full union of Bukovina with other Romanian provinces within the borders of a unitary national state". On November 28, 1918, the General Congress of Bukovina took place and decided the "unconditional and eternal union of Bukovina in its old borders till Ceremuș, Colacin and Dniester, with Romania". After nearly a year of negotiations within the Paris Peace Conference the union of Bukovina with Romania was officially recognized.

Marcela Sălăgean*

MOMENTE DIN ISTORIA UNIRII TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

Războiul Mondial finalizat în noiembrie 1918 a deschis perspectiva unei modificări a sistemului relațiilor dintre state. Lumea părea să se schimbe după această mare conflagrație mondială. Popoarele au găsit șansa afirmării. Unii lideri, precum președintele american Woodrow Wilson, deveniseră preocupați de noua construcție internațională astfel încât războiul să nu mai fie necesar în relațiile dintre state. Impactul celor 14 puncte a fost unul impresionant asupra majorității celor aflați în conflict. Privite la început cu scepticism de unii, de la mijlocul anului 1918 aceste recomandări wilsoniene au început să fie îmbrățișate, parțial sau integral, de majoritatea națiunilor¹. Încadrată în curentul instituționalismului liberal, viziunea lui Wilson a fost considerată de unii idealistă, chiar utopică, de alții pragmatică. Cert este că, în final, aceasta a promovat democrația în sistemul internațional, egalitatea dintre state, semnarea unor acorduri internaționale care să reglementeze comportamentul acestora, precum și auto-determinarea națiunilor².

În spațiul Europei Centrale și de Est, ecoul acestei noi abordări a fost unul puternic, căci frunțași ai majorității națiunilor aflate în cadrul statelor multinaționale au găsit rezerva ideatică necesară pentru promovarea propriilor poziții. Dezbateră istoriografică asupra acestor influențe rămâne una dintre cele mai interesante referitoare la această perioadă istorică.

Realizată în împrejurările dramatice prin care trecea Europa la sfârșitul Primului Război Mondial, Unirea Transilvaniei cu România la 1 Decembrie 1918 a fost, timp de aproape un secol, una dintre temele predilecte ale istoriografiei române, și nu numai. Privind retrospectiv și cantitativ, orice cercetător în domeniul istoriei poate spune, fără teamă de a greși, că despre acest mare eveniment s-a scris foarte mult. În realitate însă, se mai poate scrie la fel de mult, deoarece numeroase surse arhivistice, articole de presă, dezbateri parlamentare, jurnale și memorii „așteaptă” să fie cercetate.

Și tot privind retrospectiv, Adunarea Națională de la Alba Iulia ne apare drept unul dintre cele mai importante momente ale istoriei noastre naționale, important nu numai prin covârșitoarea mulțime care a luat parte la ea, ci prin hotărârile luate atunci.

În conjunctura complexă înregistrată pe parcursul anului 1918, emigrația română din Transilvania, Bucovina și Regatul Român și-a intensificat activitatea

* **Marcela Sălăgean**, doctor în istorie, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România.

¹ Liviu Maior, *Alexandru Vaida Voevod. Putere și defăimare*, București, RAO, 2010, p. 97-120.

² Mihai Alexandrescu, *Funcționalismul și Sistemul Internațional (David Mitrany)*, Cluj-Napoca, Eikon, 2010, p. 163-164.

în Occident, constituind la Paris, la 3 octombrie 1918, Comitetul Național pentru Unitatea Românilor, comitet recunoscut de guvernele Franței, Marii Britanii și Italiei. Paralel, în Transilvania, Partidul Național Român și Partidul Social Democrat – secția română, au inițiat o serie de discuții în vederea unificării mișcării naționale³. În urma acestui demers, la Oradea, în 12 octombrie 1918, fruntașii Partidului Național Român din Transilvania, în numele ambelor partide politice românești, s-au pronunțat în favoarea autodeterminării pentru „națiunea română din Ungaria și Transilvania” și au făcut cunoscută intenția lor de a convoca o adunare națională pentru a hotărî soarta Transilvaniei⁴. Declarația, în care se regăseau principiul wilsonian de autodeterminare și în care s-a prevăzut libertatea națiunii române și separarea politică de Ungaria, a fost, câteva zile mai târziu, în 18 octombrie, prezentată în Parlamentul de la Budapesta. Cel care a dat citire proclamației a fost liderul Partidului Național Român, Alexandru Vaida Voevod.

Concomitent, tot la Budapesta, s-a constituit Consiliul Național Român, organ politic unic al românilor din Transilvania, alcătuit din șase membri ai Partidului Național Român și șase ai Partidului Social Democrat. În 19 octombrie, consiliul și-a mutat sediul la Arad, schimbându-și în același timp și denumirea în Consiliul Național Român Central, care, de-a lungul toamnei anului 1918, a și devenit principalul centru de coordonare a mișcării naționale românești din Transilvania⁵.

Urmărind șirul cronologic al evenimentelor desfășurate cu aproape un secol în urmă, istoria a consemnat că, în prima parte a lunii noiembrie 1918, în localitățile din Transilvania, s-au constituit consilii și gărzi naționale locale care au preluat controlul politic și administrativ al provinciei, principalul lor obiectiv fiind menținerea ordinii și evitarea izbucnirii unor incidente interetnice în teritoriu. Apoi, în 9 noiembrie 1918, Consiliul Național Român Central, a adresat o notă ultimativă guvernului maghiar, cerând „întreaga putere de guvernare” în comitatele considerate a fi spațiul național românesc: Torontal, Timiș, Caraș-Severin, Arad, Bihor, Satu-Mare, Maramureș, Bistrița-Năsăud, Solnoc-Dăbâca, Sălaj, Cluj, Mureș-Turda, Turda-Arieș, Alba de Jos, Târnava Mică, Târnava Mare, Hunedoara, Sibiu, Brașov, Făgăraș, Trei Scaune, Odorhei și Ciuc, precum și asupra părților românești din comitatele Bekes, Csanad și Ugocsa⁶. Câteva zile mai târziu, la 13-14 noiembrie, la Arad, au avut loc tratative româno-maghiare, tratative la care nu s-a ajuns la nicio înțelegere, fiecare parte susținându-și punctul de vedere. În acest context, Iuliu Maniu a cerut separarea totală și imediată a Transilvaniei de Ungaria; mai mult chiar, unii lideri ai românilor transilvăneni,

³ Vasile Vesa, „Înfăptuirea României Mari”, în: Stephen Fischer-Galati, Dinu C. Giurescu, Ioan-Aurel Pop, (coord.), *O istorie a românilor. Studii critice*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, 1998, p. 231.

⁴ Keith Hitchins, *România 1866-1947*, București, Ed. Humanitas, 1994, p. 303.

⁵ Vasile Vesa, *op.cit.*, p. 231.

⁶ *Ibidem*, p. 232.

mergând până acolo încât au solicitat Consiliului Național Român Central proclamarea imediată a Unirii Transilvaniei cu România.

În 18 noiembrie 1918, Consiliul Național Român Central a „adresat lumii” manifestul *Către popoarele lumii*, document redactat în limbile română și franceză, în care s-a exprimat dorința românilor de a se desprinde de Ungaria. În același timp, s-a decis și convocarea unei mari adunări, care să dea expresie voinței românilor transilvăneni. Dar, atunci când, în ultimele zile din noiembrie 1918, Consiliul Național Român Central și-a început discuțiile pentru pregătirea textelor care urmau să fie supuse aprobării adunării, tema autonomiei a fost aceea care a provocat dezbaterile cele mai aprinse și controversate cele mai vehemente. A fost adoptată în cele din urmă o formulă de autonomie moderată și limitată, sub conducerea unui Consiliu Dirigent⁷, însă a fost eliminată din textul Rezoluțiunii formularea „deplină libertate autonomă națională pentru popoarele conlocuitoare”, pe care oamenii politici români din Ardeal ar fi dorit inițial să o acorde. Presiunile erau deja foarte mari, iar exemplul luat în considerare era cel al Chișinăului, unde Sfatul Țării, recunoscut de Rege și de Guvern în momentul Unirii din 27 martie, a fost obligat să se autodizolve.

Totuși, în pofida manifestării unor puncte de vedere diferite, la 20 noiembrie 1918, s-a dat publicității textul convocării Marii Adunări Naționale, care urma să se întrunească la Alba Iulia. Întreaga populație românească din Transilvania a fost chemată să-și desemneze delegații pentru adunare, numărul total al acestor delegați fiind de 1228. În fapt, la 20 noiembrie, Consiliul Național Român aducea la cunoștința consiliilor naționale județene, cercuale și comunale regulamentul pentru alegerea deputaților care urmau să reprezinte toate categoriile socio-profesionale. S-a precizat și care vor fi delegații oficiali la adunare: 1) – episcopii români din Transilvania și Ungaria; 2) – protopopii în funcțiune ai celor două confesiuni românești; 3) – câte un reprezentant al fiecărui consistor și capitol; 4) – câte doi reprezentanți ai asociațiilor culturale; 5) – câte doi reprezentanți ai fiecărei reuniuni feminine; 6) – câte un reprezentant al colegiului profesoral de la fiecare școală medie, institut teologic, pedagogic și școală civilă; 7) – câte doi reprezentanți ai fiecărei reuniuni învățărești; 8) – câte doi reprezentanți ai fiecărei gărzi naționale județene; 9) – câte doi delegați ai fiecărei reuniuni de meseriași; 10) – delegații Partidului Social-Democrat Român și ai Partidului Național Român; 11) – delegați ai tinerimii universitare; 12) – câte cinci reprezentanți ai fiecărui cerc electoral în care locuiesc români⁸.

Imediat ce s-a aflat că adunarea națională a fost stabilită pentru ziua de 1 decembrie 1918, au început pregătirile în toate circumscripțiile electorale pentru alegerea sau numirea delegaților. Delegarea împuterniciților

⁷ Vezi Gheorghe Iancu, *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania, 1918-1920*, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, The Romanian Cultural Foundation, 1995.

⁸ Marcela Vultur Sălăgean, *Considerations sur la presence des troupes sovietiques dans Transylvanie du Nord*, în „Transylvanian Review”, vol. V, nr. 4/1996, Cluj-Napoca, Romanian Cultural Foundation, Center for Transylvanian Studies, 1996, p. 23.

circumscripțiilor electorale s-a făcut prin acte scrise, denumite credenționale, mandate, avize, declarații (variante semantice ce exprimă în fond același lucru), care erau „întărite” cu semnăturile președinților consiliilor locale, a secretarilor și a „bărbaților de încredere” ai adunărilor electorale și cu sigiliile comunale sau parohiale. Formula de împuternicire, cea mai des uzitată a fost „Sus-numiții delegați sunt prin aceasta autorizați a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Națională și a contribui cu votul lor la deciderea sorții viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria și Banatul Timișan”⁹.

O altă formă de manifestare a voinței colective de unire a Transilvaniei cu România a fost prin miile de adrese numite generic „Hotărârile Noastre”, care erau expediate de localitățile românești, în special sate și comune, fiind „întărite” de sute de mii de semnături. Textul standard utilizat de aproape toate localitățile era următorul: „...din îndemn propriu și fără nicio silă sau ademenire din vreo parte, dăm la iveală dorința fierbinte, ce însuflețește inima fiecărui român și declarăm că voința sa nestrămutată este: voim să fim alăturați, împreună cu teritoriile românești din Ardeal, Banat, Ungaria și Maramureș la Regatul României, sub stăpânirea Majestății Sale, Regele Ferdinand I. În această bază a noastră așternem tot ce-au dorit strămoșii noștri, tot ce ne încălzește pe noi, cei de față și tot ce se va înălța pururi pe fiii și nepoții noștri. Așa să ne ajute Dumnezeu”. Apoi urmau subscrierile. Un caz mai aparte întâlnim la „Declarațiunile” de adeziune din județul Turda-Arieș, unde textul are anumite modificări de conținut, dar sensul pe care îl exprimă e același ca în celelalte județe: „Subscrișii locuitori..., declară, prin aceasta sărbătorește în numele nostru și a întregului popor din comună..., cum că pretindem și dorim nestrămutat ceea ce au dorit și strămoșii noștri: Unirea tuturor românilor din Ungaria și Ardeal cu frații noștri de sânge și o limbă care locuiesc în Bucovina, România și Basarabia, aderăm deci cu tot sufletul nostru la hotărârea ce va duce la Marea Adunare Națională din Alba Iulia care se va ține în 1 Decembrie 1918”¹⁰.

Ambele tipuri de formulare, prezentate mai sus, au ca elemente comune declararea adeziunii sincere și irevocabile de unitate cu Regatul Român. În „Hotărârea Noastră” se specifică adeziunea de Unire a Transilvaniei cu Regatul Român sub stăpânirea Majestății Sale, Regele Ferdinand; apelul la persoana monarhică și la Divinitate denotând vechi reflexe petiționare românești din secolul trecut. În Declarațiunea din județul Turda-Arieș, apare ca element particular apelul la hotărârile Adunărilor Naționale de la Alba Iulia și la unitatea tuturor românilor din Ungaria și Ardeal cu cei din România, Basarabia și Bucovina. Dar, precum am mai menționat, conținutul celor două adeziuni e identic, indiferent de particularitățile de formulare¹¹. Iar numărul participanților la adunare a depășit și cele mai optimiste așteptări.

⁹ *Ibidem*, p. 23.

¹⁰ Marcela Vultur, *Despre situația socială și profesională a semnatărilor Marii Uniri*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, 1-2/1993.

¹¹ *Ibidem*.

În vederea pregătirii Adunării, la Alba Iulia a fost inaugurată, tot în 20 noiembrie 1918, prima administrație românească din Transilvania. A fost constituit și un comitet responsabil cu aplicarea hotărârilor Consiliului Național Român, iar comandantul gărzii naționale a fost însărcinat cu asigurarea ordinii în oraș. Deoarece piața centrală a orașului era prea mică pentru mulțimea care urma să ajungă la Alba Iulia, s-a hotărât ca adunarea să aibă loc pe câmpul de la Vest de Cetate, numit „Câmpul lui Horea”. Iar pentru asigurarea condițiilor optime de desfășurare a Adunării, Iuliu Maniu l-a contactat pe Oszkar Jaszi, ministrul naționalităților din executivul de la Budapesta, care i-a dat asigurări că guvernul de la Budapesta nu va împiedica ținerea adunării, mai mult chiar, vor fi puse la dispoziția participanților trenuri speciale¹².

Redactat de Vasile Goldiș, textul rezoluției Unirii a fost citit de episcopul greco-catolic Iuliu Hossu. Iar mai apoi, nu numai că cei prezenți la Adunarea Națională au votat Unirea Transilvaniei cu România, dar au fost stabilite și principiile pe baza cărora se dorea organizarea statului român unit, respectiv: libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare; deplină libertate confesională pentru toate cultele religioase; înfăptuirea unui regim democratic în viața publică; libertatea presei și libertatea de asociere și întrunire; reforma agrară radicală; drepturi și avantaje pentru proletariatul industrial, similare celor legitimate în statele industriale din Apus, etc.¹³.

Cu o participare impresionantă de oameni originari din toate colțurile Transilvaniei, Marea Adunare Națională de la Alba Iulia a aprobat Unirea Transilvaniei cu România. Dar a pus și unele condiții: Transilvania să rămână autonomă până se va putea alege o adunare constituantă pentru România Unită și se va organiza noul stat național în conformitate cu principiile liberale și democratice. În acest context, Adunarea a pus puterea executivă a provinciei „în mâinile” Consiliului Dirigent, instituție care, în 4 aprilie 1920, a fost dizolvată printr-un simplu decret¹⁴.

Într-adevăr, la Marea Adunare Națională au luat parte, conform mărturiilor vremii, peste 100 000 de oameni, care și-au exprimat adeziunea la Hotărârea Unirii. Iar cele câteva fotografii care au fost făcute în acea zi, și care reprezintă documente de o valoare extraordinară pentru istoria contemporană a României, îi sunt datorate lui Samoilă Mârza din Gălțiu; în condițiile în care fotografii profesioniști angajați de organizatorii adunării nu s-au prezentat la eveniment.

Sunt însă departe de adevăr afirmațiile unor istorici sau politicieni care, din când în când, pe parcursul deceniilor care s-au scurs de la Unire, au afirmat că la Alba Iulia ar fi fost delegați țărani români analfabeți, care nu și-au dat seama că semnează Unirea Transilvaniei cu România. Nu mulțimea a fost aceea care a

¹² Alexandru Ghișa, *România și Ungaria la început de secol XX. Stabilirea relațiilor diplomatice (1918-1921)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 135-136.

¹³ *Ibidem*, p. 137.

¹⁴ Keith Hitchins, *op.cit.*, p. 304; vezi și Gheorghe Iancu, *op. cit.*

votat Unirea. Ea a aprobat-o, a susținut-o. În ultimă instanță, ea a fost aceea care a realizat-o. Însă Rezoluția Unirii, de la 1 Decembrie 1918, a fost adoptată prin hotărârea celor 1228 de delegați cu drept de vot, în rândul cărora majoritatea era constituită din reprezentanții intelectualității și ai clerului (ortodox și greco-catolic)¹⁵.

Adunarea Națională de la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia a fost cel mai complet și reprezentativ for din spațiul central-sud-est european, întrunit să se pronunțe asupra sorții unei provincii, și care a exprimat voința absolută a unei populații majoritare. Iar sarcina integrării în Regatul Român acestui teritoriu a revenit noilor structuri instituționale, instituite în baza hotărârilor adoptate la 1 decembrie¹⁶.

Prin Decretul din 11 decembrie 1918, Regele Ferdinand a sancționat Hotărârea Adunării Naționale de la Alba Iulia, privind Unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului. Acel Decret Regal a primit ulterior putere de Lege în urma hotărârilor Parlamentului țării din 29 decembrie 1919, când au fost adoptate legile de ratificare a Unirii Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei cu Regatul Român, iar în cadrul Conferinței de Pace de la Paris, prin Tratatul încheiat, a fost recunoscută Marea Unire.

Și, este deja bine cunoscut faptul că fruntașii românilor ardeleni care „au făcut Unirea”, au participat ulterior la viața publică a României Mari, antrenată în anii care au urmat într-un amplu proces de schimbare, modernizare și europenizare, atât în planul vieții politice, cât și în cel economic, social și cultural. Marea Unire a oferit României șansa unică a unui nou început, și, chiar dacă această șansă nu a fost întotdeauna și îndeajuns fructificată, pentru că elita politică a României interbelice nu a reușit să-și depășească propria condiție și să transforme România Mare într-un proiect politic semnificativ, într-o țară a democrației autentice, a libertăților și a culturii, istoria României de după 1918 a cunoscut totuși realizări notabile.

Summary

Retrospectively, the National Assembly of Alba-Iulia appears to us as the greatest moment in Romania national history. And it was made great not just by the huge crowds that attended it, but by the decisions that were taken there. As soon as the National Assembly was established for 1 December 1918, preparations began in all constituencies in Transylvania, in ecclesiastical, educational, cultural and economic institutions. The number of participants exceeded even most optimistic expectations. Indeed, according to the testimonies of the time, by over 100.000 people expressed their adhesion to the verdict for Union.

¹⁵ Marcela Vultur Sălăgean, *op.cit.*, p. 22-23.

¹⁶ Alexandru Ghișa, *op.cit.*, p. 138.

Nicolae Enciu*

EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A BASARABIEI ÎNTR-CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

Așa cum războaiele au constituit, dintotdeauna, perioade demografice cu caracteristici excepționale, în decursul cărora mortalitatea, nupțialitatea și natalitatea atestă, ca regulă generală, abateri considerabile de la parametri obișnuiți¹, a fost inevitabil, prin urmare, ca evoluția demografică a Basarabiei în anii 1914-1918 să parcurgă cele două faze cunoscute ale unor situații de acest fel: una distructivă, caracterizată prin creșterea puternică a mortalității și scăderea tot atât de apreciabilă a nupțialității și natalității, și o altă fază reparatorie, în care mortalitatea scade brusc, iar nupțialitatea și natalitatea urcă și mai brusc².

În cele ce urmează, ne vom referi la principalele caracteristici ale mișcării demografice a populației Basarabiei, în tranziția acestora de la faza distructivă la cea reparatorie, care a coincis, în principal, cu perioada dintre cele două războaie mondiale.

1. Evoluția natalității și fertilității populației

De rând cu densitatea populației (raportul dintre numărul locuitorilor și suprafața teritoriului), cu mortalitatea și mecanismul formării excedentului real al populației, fertilitatea și natalitatea³ sunt factorii care determină decisiv evoluția populației oricărei țări⁴.

În această ordine de idei, dacă factorul esențial în reducerea mortalității generale îl constituie, indiscutabil, ridicarea standardului de viață conjugat cu o energică acțiune sanitară, atunci natalitatea, - chiar dacă este un fenomen demografic relativ ușor de urmărit, cu toate acestea, așa cum afirma Dr. Sabin

* Nicolae Enciu, doctor habilitat în istorie, șef secție Istorie Contemporană la IISD al AȘM.

¹ Este suficient de remarcant că războiul mondial din 1914-1918 și consecințele sale inevitabile (criză economică, foamete, epidemii etc.), au provocat în Europa 13 mln. decese în rândul militarilor și 29 mln. decese în rândul populației civile, deci pierderi de 42 mln. de oameni în cifre absolute. (George Banu, *Tratat de medicină socială*. Vol. I. Medicina socială ca știință. Eugenia. Demografia, Casa Școalelor, București, 1944, p. 375).

² George Banu, *Tratat de medicină socială*. Vol. I. Medicina socială ca știință. Eugenia. Demografia, Casa Școalelor, București, 1944, p. 374.

³ Ca și fertilitatea, natalitatea se referă la procesul de procreare sau de reproducere care are loc în sânul unei populații. Comparativ cu noțiunea de natalitate, aceea de fertilitate este mai cuprinzătoare și se referă la ansamblul de probleme și metode legate de aspectele cantitative ale reproducerii populației umane. Fertilitatea este măsurată statistic cu diferiți indicatori: număr de copii născuți de o femeie în perioada ei fertilă, productivitatea căsătoriilor etc. (Vladimir Trebici, *Mică enciclopedie de demografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 251, 255).

⁴ *Arhivele Naționale* București, fond Dr. Sabin Manuilă, X. 95 bis/1932, fila 4.

Manuilă, „nu putem ști cauza creșterii sau scăderii ei”⁵. Ceea ce se știe încă din perioada interbelică și chiar anterior acesteia, este că factorul natalitate se află într-o corelație certă cu starea de cultură a populației. Așa cum afirma dr. G. Banu, „natalitatea este, în general, cu atât mai crescută cu cât procentul știutorilor de carte este mai mic” și viceversa, „natalitatea scade pe măsură ce se înmulțește numărul știutorilor de carte sau se dezvoltă chiar oarecare cultură ce înseamnă mai mult decât școala primară”⁶.

Cert este că nota caracteristică a evoluției natalității populației României interbelice a constituit-o tendința de descreștere. Chiar dacă a fost diferită în intensitate de la o provincie la alta, descreșterea anuală a ratei natalității a fost o constantă demografică a perioadei în cauză, fapt ce poate fi urmărit după evoluția natalității în Basarabia anilor interbelici.

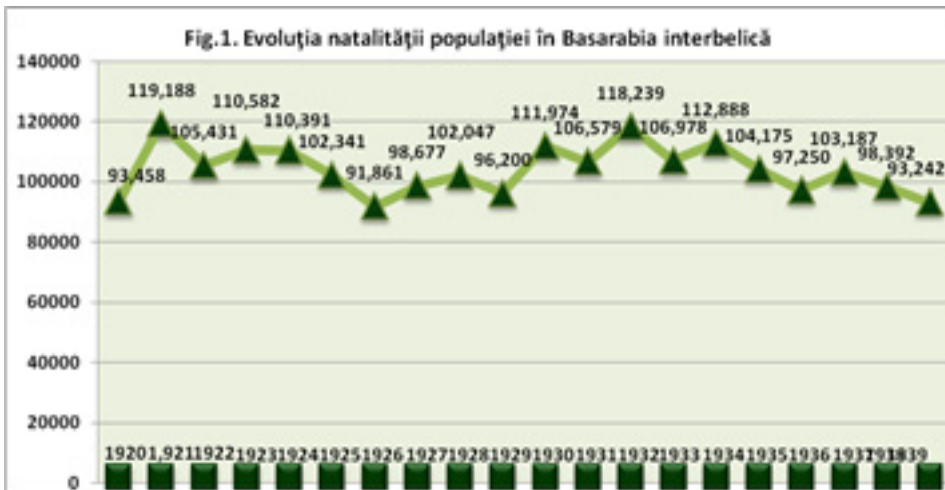
**Tabelul 1. Evoluția natalității populației în Basarabia interbelică
(medii întrunite și proporții la mia de locuitori)⁷**

<i>Anii</i>	<i>Total născuți vii</i>	<i>Proporții la mia de locuitori (‰)</i>
1920	93.458	38,7
1921	119.188	48,8
1922	105.431	42,3
1923	110.582	43,6
1924	110.391	42,7
1925	102.341	38,8
1926	91.861	34,4
1927	98.677	36,4
1928	102.047	37,1
1929	96.200	34,4
1930	111.974	39,5
1931	106.579	37,0
1932	118.239	40,3
1933	106.978	36,0
1934	112.888	37,3
1935	104.175	34,2
1936	97.250	31,6
1937	103.187	33,2
1938	98.392	31,3
1939	93.242	29,4

⁵ *Ibidem*, X.136/1938, fila 6, 7.

⁶ G. Banu, *Examen critic și sintetic al problemelor de sănătate rurală*, în *Revista de igienă socială*, an. X, nr. 1-6, ianuarie-iunie 1940, p. 1294.

⁷ *Mișcarea populației României în anii 1920-1939* (București, ani diferiți).

Este de menționat că, din punct de vedere demografic, anul 1918 și chiar anul 1919 au fost încă puternic marcați de consecințele războiului mondial, manifestate într-o natalitate sensibil redusă comparativ cu perioada antebelică, precum și într-o mortalitate excesivă⁸. Astfel, dacă în 1910 numărul născuților vii a fost de 101.544, în 1911 de 97.864, atunci în 1919 numărul acestora s-a redus la numai 79.983 născuți vii de ambele sexe.

În schimb, deja în 1920, totalul născuților vii a ajuns la cifra de 93.458 copii de ambele sexe, constituind un spor de 13.475 copii sau 14,4 % față de 1919. Creșterea s-a datorat refacerii natalității în mediul rural, deoarece din cei 93.458 de copii nou-născuți, 84.359 se născuseră în mediul rural și doar 9.099 în cel urban⁹. Din punctul de vedere al religiei părinților, 87.321 de născuți vii sau 92,5 % erau de religie ortodoxă, 308 (0,3 %) de religie catolică, 3.682 (3,9 %) de religie mozaică și 3.147 sau 3,3 % erau de alte confesiuni¹⁰.

Practic, pe întreaga durată a perioadei interbelice, natalitatea populației Basarabiei s-a menținut la cote superioare anului 1920 și doar în 1926 se atestă o reducere substanțială a numărului născuților vii (91.861 în ambele medii sau 34,4 ‰), principala cauză constituind-o „emigrările locuitorilor către cele două Americi”¹¹.

Datele următorului tabel oferă posibilitatea urmării raportului după sex și stare civilă a născuților vii în Basarabia interbelică.

⁸ N.T. Ionescu, *Mouvement de la population de la Roumanie en 1918*, în Buletinul statistic al României, seria IV, vol. XV, nr. 4-5, 1920, p. 395, 397.

⁹ N.T. Ionescu, *Mișcarea populațiunei României (Regatul Vechiu, Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banat etc.) pe anul 1920*, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, București, 1923, p. 7-8.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ *Mișcarea populațiunei României în anul 1926*, Tipografia „Ion C. Văcărescu”, București, 1928, p. 6.

Tabelul 2. Natalitatea populației Basarabiei pe sexe și stare civilă (1920-1928)¹²

Anii	Total născuți vii		După sex		După starea civilă	
	Cifre absolute	‰	Băieți	Fete	Legitimi	Nelegitimi și abandonați
1920	93.458	38,7	48.472	44.986	91.352	2.106
1923	110.582	43,6	57.012	53.570	106.846	3.796
1924	110.391	42,7	57.280	53.111	106.689	3.702
1925	102.341	38,8	52.873	49.468	98.909	3.432
1926	91.861	34,4	47.317	44.544	88.739	3.122
1927	98.677	36,4	50.675	48.002	95.342	3.335
1928	102.047	37,1	52.869	49.178	98.407	3.640

Așadar, poate fi considerată veridică teza, potrivit căreia „moartea rânduiește viața”, deoarece în Basarabia interbelică, numărul născuților vii în rândul populației masculine a fost în permanență superior celor ale populației feminine. Pe de altă parte, un fenomen tot mai pronunțat în Basarabia acelor ani devine abandonul copiilor la naștere și copiii născuți în afara căsătoriei. Fenomenul era caracteristic în special mediului urban, deoarece în 1928, bunăoară, proporția copiilor născuți în afara căsătoriei a fost de 6,3 % din total în comunele urbane și doar 3,3 % în comunele rurale din Basarabia¹³.

Datele următorului tabel oferă posibilitatea urmăririi evoluției numărului născuților vii pe județe în Basarabia anilor '30.

Tabelul 3. Numărul născuților vii pe județe în Basarabia anilor '30 (cifre absolute și proporții la 1.000 loc.)¹⁴

Județe	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1939
Bălți	15.754 40,4	17.874 44,9	15.793 39,0	17.427 42,2	15.629 37,4	14.125 33,3	14.390 33,5	12.836 29,2
Cahul	9.275 47,2	10.256 51,0	9.562 46,6	10.085 47,9	9.551 44,9	8.244 38,2	9.759 44,6	8.045 35,9
Cetatea Albă	11.275 32,9	12.576 36,2	11.630 33,0	12.085 33,7	11.129 30,7	9.620 26,3	11.277 30,5	10.729 28,4
Hotin	12.448 31,3	13.843 34,2	12.217 29,9	12.241 29,5	11.200 26,9	11.364 26,9	11.117 26,1	9.724 22,5
Ismail	7.761 34,3	8.148 35,5	7.694 33,1	7.662 32,3	7.057 29,5	6.771 28,0	7.271 29,7	6.635 26,6

¹² Mișcarea populației României în anii 1920-1928 (București, ani diferiți).

¹³ Mișcarea populației României în anul 1928, Institutul de Arte grafice și editura „Eminescu” S.A., București, 1930, p. 9.

¹⁴ Mișcarea populației României în anii 1931-1939, Imprimeria Națională, București, 1932-1944.

<i>Lăpușna</i>	15.930 37,6	17.812 41,5	15.635 36,2	17.136 39,2	15.713 35,9	15.188 34,5	15.645 35,4	14.383 32,2
<i>Orhei</i>	10.791 38,7	11.893 41,9	10.584 36,8	11.543 39,4	10.666 36,4	10.743 36,2	10.592 35,4	9.663 31,7
<i>Soroca</i>	10.718 33,7	11.756 36,3	10.666 32,4	10.762 32,2	10.387 30,8	10.104 29,6	9.895 28,6	8.978 25,5
<i>Tighina</i>	12.627 40,7	14.081 44,7	13.197 41,2	13.947 42,6	12.843 38,8	11.091 33,2	13.241 39,4	12.249 35,4
<i>Total Basarabia</i>	106.579 37,0	118.239 40,3	106.978 36,0	112.888 37,3	104.175 34,2	97.250 31,6	103.187 33,2	93.242 29,4

Considerată pe provincii istorice, natalitatea României în anii 1920-1932 a avut o medie de 36,0‰, în timp ce media natalității în Basarabia a fost de 39,4 ‰ în aceeași perioadă. Nota caracteristică a mersului natalității din perioada 1920-1932 a constituit-o, totuși, tendința de descreștere. Această tendință era diferită în intensitate de la o provincie la alta, după cum se poate vedea din tabelele de mai jos, cuprinzând rata anuală a descreșterii natalității.

Tabelul 4. Natalitatea României pe provincii istorice în anii 1920-1932¹⁵

Anii	România	Oltenia	Munte- nia	Dobro- gea	Mol- dova	Basara- bia	Buco- vina	Transil- vania	Ba- nat	Crișana- Mara- mureș
1920	34,7	34,4	34,6	37,0	35,3	38,7	31,6	31,5	28,0	37,7
1921	39,4	38,0	39,0	42,2	43,1	48,8	35,4	35,0	26,6	38,6
1922	38,4	41,3	40,7	39,3	41,5	42,3	31,9	35,0	26,2	36,5
1923	37,6	37,6	39,0	44,4	43,2	43,6	30,6	33,1	23,9	33,0
1924	37,9	39,2	39,7	44,2	42,8	42,7	33,1	33,3	22,8	31,9
1925	36,3	39,4	39,4	39,9	42,0	38,8	32,0	31,5	21,7	31,6
1926	35,9	39,3	39,2	43,0	43,6	34,4	33,0	31,5	23,0	30,3
1927	35,2	36,7	37,9	40,7	42,7	36,4	32,8	30,4	21,7	28,7
1928	35,9	36,2	38,8	40,6	44,5	37,1	33,0	31,1	22,5	29,6
1929	34,1	32,4	35,9	41,0	42,6	34,4	32,0	30,3	21,9	29,2
1930	35,0	33,9	36,3	41,2	40,6	39,5	32,5	30,8	21,8	29,7
1931	33,4	33,3	35,1	37,3	39,9	37,0	30,0	29,4	20,7	27,9
1932	35,9	36,8	38,7	44,1	42,7	40,3	30,9	29,7	20,3	28,8
1933	32,1	32,1	33,8	41,4	37,7	36,0	29,0	27,1	18,6	25,1
<i>Media 1920- 1932</i>	36,0	37,0	38,0	41,2	41,9	39,4	32,2	31,7	23,1	31,9

Considerată la modul general, chiar dacă a manifestat o ușoară tendință de descreștere, media natalității în Basarabia interbelică a fost superioară, practic, tuturor provinciilor istorice ale României, inclusiv mediei pe întreaga țară (39,4 ‰ în anii 1920-1932 față de media României de 36,0 ‰). Totalul născuților vii în Basarabia anilor 1919-1939 a fost de 2.163.063 copii de ambele sexe, constitu-

¹⁵ *Mișcarea populației României în anul 1932*, Imprimeria Națională, București, f.a., p. 13.

ind o medie anuală de 103.003 născuți vii. Numărul cel mai mare al născuților vii a fost atestat în 1921 (119.188 în cifre absolute sau 48,8 ‰), în timp ce cota minimă a fost înregistrată în anul 1926 (91.861 născuți vii sau 34,4 ‰), fenomen cauzat de o pronunțată tendință de emigrare a locuitorilor unor sate basarabene spre „cele două Americi”.

2. Mortalitatea și morbiditatea populației. Problema mortalității infantile

Așa cum s-a observat încă din perioada interbelică, atât mortalitatea generală, cât și mortalitatea infantilă¹⁶ a populației oricărei țări se află într-un anumit raport de dependență cu tipul piramidei vârstelor. Astfel, țările cu tipul progresiv al piramidei vârstelor au, ca regulă generală, mortalitatea foarte mare a grupelor de vârstă tinere și mai redusă la grupele de vârstă înaintate (de peste 50 de ani). Dimpotrivă, țările cu tipul staționar al piramidei vârstelor au o mortalitate mai mare a grupelor de vârstă mai înaintate. În sfârșit, țările cu tipul regresiv al piramidei vârstelor au o mortalitate foarte mică a grupelor de vârstă tinere și o foarte mare mortalitate a grupelor de vârstă înaintate¹⁷.

În această ordine de idei, fiind încadrată, prin situația demografică generală, în grupul țărilor cu tipul progresiv al piramidei vârstelor, România a prezentat, în perioada dintre cele două războaie mondiale, caracteristicile generale ale respectivului grup, cu nuanțele specifice determinate de factorii exogeni, precum și de particularitățile vieții economice, sociale și culturale¹⁸.

La fel ca în cazul natalității, mortalitatea populației Basarabiei în anii primului război mondial s-a manifestat în rate diferite de cele obișnuite, astfel încât, așa cum menționa dr. N.T. Ionescu cu referire la situația mortalității în întreaga Românie, „dacă am admite media mortalității din 1909-1913 ca fiind egală cu 100, pentru 1918 am avea 165”, remarcând totodată, că o mortalitate atât de mare nu mai fusese atestată timp de vreo 50 de ani până atunci¹⁹.

Deja în 1919, grație eforturilor depuse la nivelul Consiliului de Miniștri al României²⁰, numărul total al deceselor în Basarabia a fost de 66.285 (58.481 decese în mediul rural și 7.804 în cel urban), față de 77.356 decese în 1910 și 74.093

¹⁶ Constituind o noțiune cu sens standartizat, internațional, în toate publicațiile oficiale din perioada interbelică, prin „mortalitate infantilă” s-a înțeles numărul copiilor morți în decursul unui an de viață, număr raportat la 100 de născuți vii. În unele țări însă, acolo unde cifra mortalității infantile coborâse sub 10 ‰, calculul se efectua la 1.000 de născuți vii. (*Mișcarea populației României în anul 1932*, Imprimeria Națională, București, F.a., p. 7).

¹⁷ George Banu, *Tratat de medicină socială*. Vol. I. Medicina socială ca știință. Eugenia. Demografia, Casa Școalelor, București, 1944, p. 293.

¹⁸ *Ibidem*, p. 297.

¹⁹ N.T. Ionescu, *Mouvement de la population de la Roumanie en 1918*, în Buletinul statistic al României, seria IV, vol. XV, nr. 4-5, 1920, p. 397, 401.

²⁰ La 10 februarie 1919, din Iași, Ion Inculeț telegrafia la Chișinău ministrului Daniel Ciugureanu că „am primit de la ministrul de Interne telegramă că Consiliul de Miniștri a deschis un credit de 1 mln. lei pentru combaterea tuturor epidemiilor din Basarabia. Creditul este pus la dispoziția Serviciului Sanitar”. (ANRM, fond 723, inv. 1, dosar 7, fila 17).

în 1911, ceea ce constituia o rată de 25,8 la mia de locuitori față de media de 26,0 ‰ a întregii României.

O grupare a mortalității generale pe provincii istorice și pe medii de locuire arată o preponderență covârșitoare a mortalității în mediul rural față de mortalitatea în mediul urban.

Tabelul 5. Mortalitatea populației României pe provincii istorice în anii 1920-1932²¹

Anii	România	Oltenia	Munte- nia	Dobro- gea	Mol- dova	Basa- rabia	Buco- vina	Transil- vania	Ba- nat	Crișana- Mara- mureș
1920	26,7	32,4	28,6	28,1	27,0	27,5	24,8	22,2	22,3	26,0
1921	23,7	24,3	21,6	21,4	22,7	29,0	23,0	22,2	21,6	26,3
1922	23,6	26,4	23,0	23,6	23,5	24,5	21,5	22,6	22,0	24,7
1923	23,0	27,6	23,4	21,7	24,5	22,3	20,7	21,5	21,0	22,7
1924	23,3	25,0	22,8	23,8	23,7	24,7	20,0	22,4	22,1	23,9
1925	21,7	20,9	19,6	20,5	23,4	24,9	18,6	21,6	20,1	22,7
1926	22,0	23,7	21,5	22,6	23,2	20,4	21,7	21,6	22,9	23,2
1927	22,9	24,5	22,7	24,1	25,0	22,3	21,8	22,0	21,4	22,1
1928	20,2	20,3	20,1	21,0	22,5	19,7	20,2	19,1	20,2	19,9
1929	21,4	22,6	21,5	22,9	23,5	19,6	21,5	20,5	21,7	20,7
1930	19,4	19,0	19,9	22,2	20,5	19,0	19,5	18,3	18,4	18,4
1931	20,9	21,7	20,8	25,1	22,6	22,6	18,5	18,6	19,4	19,6
1932	21,7	21,6	20,4	23,5	25,1	24,5	19,5	19,4	20,4	19,9
1933	18,7	18,6	18,2	20,6	19,8	19,2	17,5	17,9	18,6	18,5
Media 1920- 1932	22,2	23,7	21,9	23,1	23,6	23,0	20,8	20,9	21,0	22,2

Tabelul 6. Mortalitatea generală a populației României pe provincii istorice și medii de locuire în anii 1920-1932²²

Anii	Provincii	Comunele urbane și rurale întrunite		Comunele urbane		Comunele rurale	
		Cifre absolute	%	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%
1920	Vechiul Regat	212.912	100,0	35.295	16,6	177.617	43,4
	Transilvania	116.813	100,0	16.592	14,1	100.221	85,9
	Basarabia	66.285	100,0	7.804	17,8	58.481	82,2
	Bucovina	18.619	100,0	3.574	19,2	15.054	80,8
	România	414.629	100,0	63.265	15,3	351.364	84,7

²¹ Mișcarea populației României în anul 1932, Imprimeria Națională, București, f.a., p. 18.

²² George Banu, *Sănătatea poporului român*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1935, p. 80-81.

1930	Vechiul Regat	175.132	100,0	36.507	20,8	136.625	79,2
	Transilvania	101.208	100,0	15.313	15,1	85.895	84,9
	Basarabia	57.020	100,0	3.430	12,1	47.664	87,9
	Bucovina	16.354	100,0	6.536	21,0	12.924	79,0
	România	346.714	100,0	61.507	17,7	285.108	82,3
1931	Vechiul Regat	191.690	100,0	37.837	19,7	153.853	80,3
	Transilvania	105.668	100,0	15.841	15,0	89.827	85,0
	Basarabia	65.251	100,0	7.145	10,9	58.106	89,1
	Bucovina	15.898	100,0	3.296	20,7	12.602	79,3
	România	378.507	100,0	64.119	16,9	314.388	83,1
1932	Vechiul Regat	199.730	100,0	39.190	19,6	160.540	80,4
	Transilvania	110.879	100,0	16.014	14,4	94.865	85,6
	Basarabia	71.797	100,0	7.690	10,7	64.107	89,3
	Bucovina	16.940	100,0	3.653	21,5	13.287	78,5
	România	399.346	100,0	66.547	16,6	332.799	83,4

Așa cum se observă din datele celor două tabele, mortalitatea populației în mediul rural a fost, pe parcursul perioadei interbelice, categoric superioară celei din mediul urban, fapt ce se explică prin preponderența numerică a populației rurale asupra celei urbane, cât și, mai ales, condițiilor net inferioare ale asistenței la naștere în mediul rural.

Tabelul 7. Asistența la naștere și locul nașterii în mediul rural al României interbelice (1932)²³

Provincii	Totalul născu- ților vii	Născuți în instituții		Născuți la domiciliu					Morta- litatea infan- tilă
		Cifre abs.	%	Cu medic	Cu moașă diplo- mată	Cu moașă empi- rică	Fără moașă	Nespe- cificat	
România	583.517	994	0,2	2.683	206.016	343.398	29.203	1.223	18,5
%	100,0	0,2	-	0,5	35,3	58,8	5,0	0,2	-
Oltenia	52.581	27	*	169	14.715	27.204	10.385	81	15,9
Muntenia	135.127	126	*	523	34.797	98.212	1.267	202	17,8
Dobrogea	31.107	13	*	140	12.598	17.844	503	9	19,8
Moldova	91.669	236	0,3	316	34.901	55.771	382	63	20,2
Basarabia	109.624	365	0,3	777	15.654	90.421	1.984	423	19,5
Bucovina	22.901	16	*	138	8.013	13.889	781	64	21,1
Transil- vania	87.744	96	0,1	386	53.898	26.099	7.047	218	16,5
Banat	16.836	20	0,1	107	9.926	2.326	4.340	117	18,1
Crișana- Mara- mureș	35.928	95	0,3	127	21.514	11.632	2.514	46	19,3

²³ *Mișcarea populației României în anul 1932*, Imprimeria Națională, București, f.a., p. 35.

Conform datelor Institutului Central de Statistică din București (ICS), în România interbelică, doar 0,2 % din totalul copiilor erau născuți în instituții obstetrice (maternități, spitale, sanatorii), constatarea în cauză având o semnificație deosebită pentru starea sanitară generală, deoarece, în concepția dominantă a perioadei dintre cele două războaie mondiale, proporția nașterilor în instituțiile specializate față de nașterile la domiciliu servea drept indiciu al organizării sanitare a țării respective²⁴. În accepția conducerii ICS (director dr. S. Manuilă), în România interbelică, „majoritatea absolută a copiilor se nasc în locuințe săracăcioase, lipsite de igienă și de confort, fără asistență medicală și chiar fără asistența moașelor. În astfel de împrejurări, este explicabilă mortalitatea copiilor în prima lună a vieții și mortalitatea mamelor mai ales în mediul rural. Putem adăuga că nu există în țara noastră un sistem generalizat de nursing²⁵, care să ofere vizite prenatale și îngrijiri materne și infantile la domiciliu. Nu este deci de mirare că aproape 50 % din copiii morți sub 1 an nu împlinesc vârsta de 1 lună”²⁶.

Din datele acelorași două tabele de mai sus constatăm o medie de 22,2 ‰ a mortalității generale a populației României în anii 1920-1932 și de 23,0 ‰ pentru populația Basarabiei în aceeași perioadă. În mod paradoxal, respectivele rate ale mortalității generale au servit drept temei pentru aprecieri diametral opuse în mediul demografilor și statisticienilor din acea perioadă. Astfel, unii specialiști au afirmat că „acest fapt caracteristic (mortalitatea generală.- N.n.) este unic în literatura demografică, întrucât în toate țările se înregistrează o scădere însemnată a mortalității și îndeosebi în ultimul deceniu (anii '20.- N.n.)”. Respectiv, „concluzia care se impune odată cu constatarea acestui fapt, este că țara noastră nu dispune de mijloacele necesare pentru combaterea mortalității. Altfel nu s-ar produce o mortalitate care, cu excepția unui singur an (1930), în mod constant depășește proporția de 20 la mia de locuitori”, principalele cauze de deces fiind debilitatea congenitală, gastro-enteritele și pneumoniile, - deci cauzele care se traduceau printr-o mortalitate infantilă foarte ridicată²⁷.

Pe de altă parte, procedând la o analiză comparativă a datelor perioadei interbelice cu cele de până la primul război mondial, demografi din cadrul aceluiași ICS au apreciat, pe bună dreptate, că „mortalitatea populației României scade simțitor”, deoarece înaintea războiului mondial, media generală a mortalității în Vechiul Regat era de 25,3 ‰, în timp ce în 1927, media pe întreaga Românie a fost de 22,9 ‰, iar în 1928 - de 20,3 ‰²⁸. Chiar dacă rămânea încă la cote înalte, mortalitatea generală a populației României, - afirmau aceiași autori, -

²⁴ *Mișcarea populației României în anul 1931*, Editura Institutului Central de Statistică, București, f.a., p. 29.

²⁵ Nursă, nurse - dădacă, doică, bonă (din fr., engl. *nurse*).

²⁶ *Mișcarea populației României în anul 1931*, Editura Institutului Central de Statistică, București, f.a., p. 29.

²⁷ *Mișcarea populației României în anul 1932*, Imprimeria Națională, București, f.a., p. 7.

²⁸ *Mișcarea populației României în anul 1928*, Institutul de Arte grafice și editura „Eminescu” S.A., București, 1930, p. 11.

era comparabilă cu cea din Portugalia (20,4 ‰), Spania (18,7 ‰), Ungaria (18,9 ‰) sau Bulgaria (17,0 ‰ în 1926), înscriindu-se, astfel, în tendința generală a evoluției mortalității în țările europene²⁹.

Așadar, chiar dacă era mai puțin accentuată decât tendința de descreștere a natalității, mortalitatea generală a populației României interbelice manifesta aceeași tendință, fapt ce poate fi urmărit după datele evoluției mortalității generale a Basarabiei anilor 1920-1939.

Tabelul 8. Evoluția mortalității generale în Basarabia interbelică (medii întrunite și proporții la mia de locuitori)³⁰

<i>Anii</i>	<i>Total decese</i>	<i>Proporții la mia de locuitori (‰)</i>
1920	66.285	27,5
1921	70.715	29,0
1922	60.927	24,5
1923	56.460	22,3
1924	63.917	24,7
1925	65.590	24,9
1926	54.541	20,4
1927	60.440	22,3
1928	54.119	19,7
1929	55.110	19,6
1930	57.020	19,0
1931	65.227	22,6
1932	71.798	24,5
1933	56.981	19,2
1934	72.839	24,1
1935	80.425	26,4
1936	69.559	22,6
1937	67.924	21,8
1938	63.558	20,2
1939	66.075	20,8

Tabelul 9. Mortalitatea populației Basarabiei în anii 1920-1928 după sex și grupe de vârstă³¹

<i>Anii</i>	<i>Total decese</i>		<i>După sex</i>		<i>După grupe de vârstă</i>				
	<i>Cifre abs.</i>	<i>‰</i>	<i>Masc.</i>	<i>Fem.</i>	<i>Până la 1 an</i>	<i>1-5 ani</i>	<i>6-20 ani</i>	<i>21-40 ani</i>	<i>40 ani și peste</i>
1920	66.285	27,5	35.289	30.996	17.799	11.875	7.217	8.149	21.245

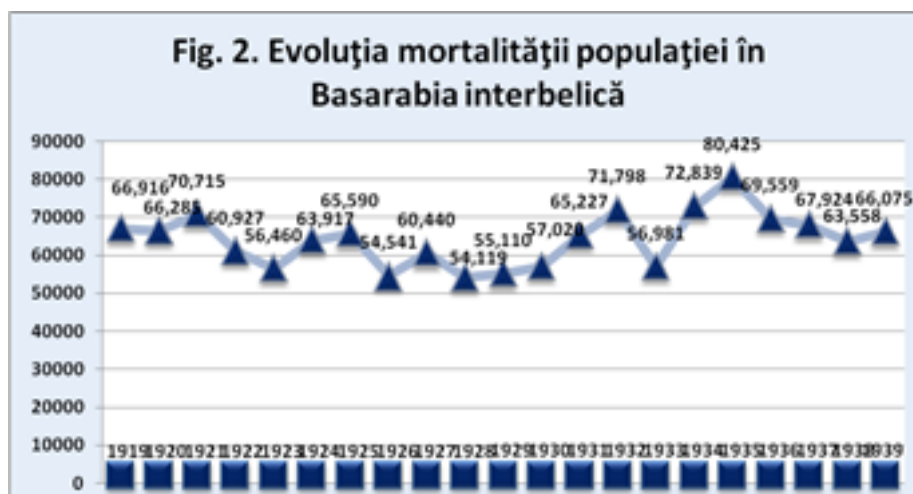
²⁹ Idem, Ibidem.

³⁰ Mișcarea populației României în anii 1920-1939 (București, ani diferiți).

³¹ Mișcarea populației României în anii 1920-1928 (București, ani diferiți).

1923	56.460	22,3	29.936	26.524	21.654	8.402	4.648	5.911	15.845
1924	63.917	24,7	33.770	30.147	23.549	10.834	5.029	6.179	18.326
1925	65.590	24,9	34.523	31.067	21.756	14.311	4.984	5.691	18.848
1926	54.541	20,4	28.907	25.634	16.521	9.479	4.306	5.609	18.426
1927	60.440	22,3	31.697	28.743	19.990	13.227	4.869	5.535	16.819
1928	54.119	19,7	28.280	25.839	18.696	9.495	4.614	5.343	15.971

Tendința generală de descreștere a nivelului mortalității poate fi urmărită inclusiv la nivelul județelor din Basarabia, datele anilor '30 probând o diminuare a ratei mortalității în jud. Bălți de la 23,3 ‰ în 1931 la 18,4 ‰ în 1939, în jud. Cetatea Albă de la 20,3 ‰ la 17,9 ‰ în aceiași ani, în jud. Hotin, de la 18,6 ‰ la 16,0 ‰, în jud. Orhei, de la 24,8 ‰ la 24,6 ‰, în jud. Tighina, de la 25,3 ‰ la 22,1 ‰, în timp ce în județele Cahul, Ismail și Lăpușna nivelul mortalității generale a staționat.

Tabelul 10. Mortalitatea populației Basarabiei (cifre absolute și proporții la 1.000 loc.)³²

Județe	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1939
Bălți	9.075 23,3	9.920 24,9	7.765 19,2	10.960 26,5	10.210 24,4	8.559 20,2	8.848 20,6	8.101 18,4
Cahul	5.142 26,1	5.955 29,6	4.523 22,1	5.959 28,3	7.173 33,7	5.742 26,6	5.697 26,0	6.168 27,5
Cetatea Albă	6.965 20,3	7.037 20,2	5.954 16,9	7.259 20,2	8.209 22,7	6.229 17,0	6.641 18,0	6.781 17,9
Hotin	7.419 18,6	7.815 19,3	6.749 16,5	8.142 19,6	7.703 18,5	7.050 16,7	7.883 18,5	6.905 16,0

³² Mișcarea populației României în anii 1931-1939, Imprimeria Națională, București, 1932-1944.

<i>Ismail</i>	4.311 19,1	4.593 20,0	3.608 15,5	4.271 18,0	4.845 20,2	4.361 18,0	4.260 17,4	4.759 19,1
<i>Lăpușna</i>	11.840 27,9	13.820 32,2	10.434 24,1	13.272 30,3	15.713 36,5	14.228 32,3	12.585 28,5	12.443 27,9
<i>Orhei</i>	6.910 24,8	7.533 26,5	5.886 20,5	8.659 29,3	8.811 30,0	8.241 27,8	7.745 25,9	7.495 24,6
<i>Soroca</i>	5.727 18,0	6.185 19,1	5.242 15,9	6.985 20,9	6.415 19,0	5.871 17,2	6.257 18,1	5.770 16,4
<i>Tighina</i>	7.838 25,3	8.940 28,4	6.820 21,3	7.422 22,7	11.097 33,5	9.278 27,8	8.008 23,8	7.653 22,1
<i>Total Basara- bia</i>	65.227 22,6	71.798 24,5	56.981 19,2	72.839 24,1	80.425 26,4	69.559 22,6	67.924 21,8	66.075 20,8

Abordând problema mortalității generale în România interbelică, dr. S. Manuilă avea să constate, pe bună dreptate că, exceptând constatările personale ale medicilor, care aveau contact personal și intensiv cu populația, nu existau cercetări statistice propriu-zise, din care motiv, „trebuie să studiem din punct de vedere demografic populația; să studiem mediul social și economic, spre a vedea ce măsuri trebuie luate pentru a preveni această mortalitate”³³. Astfel de studii erau cu atât mai necesare cu cât, în opinia aceluiași autor, „nu se pot adopta la noi sistemele (altor țări.- N.n.), decât numai în condiții speciale”. Bunăoară, era incorect să se compare populația României – țară preponderent agricolă – cu populația Marii Britanii sau SUA, țări eminamente industriale, prin urmare, nici sistemele întrebuintate în țările respective nu puteau fi aplicate în România interbelică. Din aceste considerente, directorul ICS menționa că „este foarte important să studiem problemele noastre locale specifice, să le publicăm și, în deplină cunoștință de cauză, să lucrăm pentru remedierea relelor ce vom constata”³⁴.

Ceea ce a constituit cu adevărat „punctul întunecat” al demografiei românești interbelice, a fost problema mortalității infantile și, în special, a mortalității copiilor sugaci, de până la 1 an.

Tabelul 11. Mortalitatea pe grupe de vârstă în România interbelică³⁵

<i>Grupele de vârstă</i>	<i>Procentul deceselor pe grupe de vârstă din totalul general al deceselor</i>	<i>Procentul deceselor pe grupe de vârstă din totalul deceselor din mediul rural</i>	<i>Procentul deceselor pe grupe de vârstă din totalul deceselor din mediul urban</i>
<i>0-1 an</i>	29,8 %	31,9 %	19,9 %

³³ *Arhivele Naționale București*, fond Dr. Sabin Manuilă, X.62/1930, fila 13.

³⁴ *Ibidem*, fila 13.

³⁵ G. Banu, *La protection de l'enfance en Roumanie*, în *Revue médico-sociale et de protection de l'enfance* (Paris), nr. 3, 1939, p. 101; Idem, *Probleme de eugenie în pătura rurală a României*, în *Revista de igienă socială*, nr. 1-6, 1940, p. 130.

1-4 ani	12,0 %	12,9 %	7,8 %
5-9 ani	3,2 %	3,4 %	2,4 %
10-14 ani	1,8 %	1,8 %	1,7 %
15-19 ani	1,9 %	1,8 %	2,6 %

Conform datelor invocate de prof. D. Gusti, în România interbelică, în medie, fiecare al cincilea copil născut viu murea înainte să fi ajuns la vârsta de un an³⁶. În mediul rural, situația era și mai gravă, datorându-se, „pe lângă lipsa de îngrijire medicală, unei serii de factori de ordin cultural și economic”³⁷.

Este adevărat că, față de perioada anterioară primului război mondial, mortalitatea infantilă în primii ani postbelici manifesta o ușoară tendință de ameliorare, deoarece, așa cum menționa dr. P. Dedulescu, „față de numărul total al morților, această cifră reprezintă în 1919 proporția de 22,4 %, în timp ce înainte de război, această cifră era de 32 % din numărul total al morților”³⁸. Cu toate acestea, știindu-se că în aceiași ani mortalitatea infantilă în Franța, bunăoară, era de numai 12 % din total, iar în Suedia și Norvegia mureau doar 7 din 100 de născuți vii, mortalitatea infantilă în România interbelică apărea drept exagerată, „probând o stare de mizerie și mai ales de necultură în masa populației noastre”³⁹.

Cu referire particulară la Basarabia anilor '30, mortalitatea infantilă a evoluat în felul în care este redat în următorul tabel.

**Tabelul 12. Mortalitatea infantilă în Basarabia anilor '30
(decese sub 1 an, cifre absolute și proporții la 1.000 loc.)**⁴⁰

Județe	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1939
Bălți	2.995 19,0	3.527 19,7	2.917 18,5	3.305 19,0	3.523 22,5	2.771 19,6	3.044 21,2	2.582 20,1
Cahul	1.906 20,5	2.128 20,7	1.967 20,6	2.152 21,3	2.326 24,4	1.768 21,4	1.857 19,0	1.753 21,8
Cetatea Albă	2.094 18,6	2.213 17,6	2.090 18,0	2.345 19,4	2.550 22,9	1.567 16,3	1.916 17,0	1.946 18,1
Hotin	2.005 16,1	2.405 17,4	2.039 16,7	2.290 18,7	2.071 18,5	1.849 16,3	2.351 21,1	1.829 18,8
Ismail	1.347 17,4	1.439 17,7	1.192 15,5	1.351 17,6	1.470 20,8	1.107 16,3	1.178 16,2	1.256 18,9

³⁶ 60 sate românești cercetate de echipele studențești în vara 1938. Anchetă sociologică condusă de A. Golopenția și Dr. D.C. Georgescu. Vol. I: Populația, Institutul de Științe Sociale al României, București, 1941, p. VIII-IX.

³⁷ Ibidem, p. IX.

³⁸ P. Dedulescu, *Noțiuni de statistică generală și demografică*. Cu o prefață de dr. I. Teodorescu, Tipografia și librăria românească, F.I., 1923, p. 149.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ *Mișcarea populației României în anii 1931-1939*, Imprimeria Națională, București, 1932-1944.

Lăpușna	3.603 22,6	4.036 22,7	3.251 20,8	3.533 20,6	4.632 29,5	3.695 24,3	3.167 20,2	3.239 22,5
Orhei	2.176 20,2	2.342 19,7	1.967 18,6	2.178 18,9	2.813 26,4	2.272 21,1	2.193 20,7	2.034 21,0
Soroca	1.696 15,8	2.071 17,6	1.736 16,3	2.066 19,2	1.974 19,0	1.761 17,4	1.884 19,0	1.583 17,6
Tighina	2.772 22,0	2.865 20,3	2.511 19,2	2.405 17,2	3.209 25,0	2.271 20,5	2.359 17,8	2.301 18,8
Total Basarabia	20.594 19,3	23.026 19,5	19.670 18,4	21.625 19,2	24.568 23,6	19.061 19,6	19.949 19,3	18.523 19,9

Printre cauzele care au determinat o rată înaltă a mortalității infantile în Basarabia interbelică, au fost: vitalitatea slabă moștenită a copiilor, bolile ereditare și cele dobândite în timpul vieții intrauterine, asistența medicală insuficientă, alimentația nesatisfăcătoare și slaba rezistență față de bolile contagioase⁴¹. Alături de bolile infecțioase și parazitare, de bolile aparatului respirator și celui digestiv, de bolile primei copilării, oarecum obișnuite în acea perioadă, mortalitatea excesivă în Basarabia interbelică a fost cauzată inclusiv de o serie de boli sociale – tuberculoză, cancer, paludism, pelagră, alcoolism etc.⁴².

Așa cum aprecia dr. T. Vicol, cel mai responsabil factor în provocarea mortalității exagerate în Basarabia interbelică îl constituia „proasta stare economică” a acestei provincii. „În toată țara și în toate țărilor astăzi e greu de trăit, - aprecia în continuare dr. T. Vicol, - Basarabia însă se află în condițiuni speciale. Oare ce bogății nu are această bucată de pământ ? Terenuri atât de mari plantate cu vii moderne. Însă vinul basarabean nu are ce căuta peste Prut, deoarece acolo este și mai mult vin. Și viticultorul nu are nici un folos din munca sa. Din contra, bea mult și se otrăvește cu alcoolul. Cultura tutunului de asemenea e dezvoltată aici, dar nu rentează, pentru că țara are tutun mult. Toate fructele de asemenea se pierd pe loc. Și atunci țăranii, care formează majoritatea populației, de unde să ia bani pentru un trai mai bun ? Iar celelalte categorii de cetățeni depind foarte mult de situația țaranului, încât suferă toată lumea. Apoi dacă la toate acestea mai adăugăm ignoranța poporului, atunci marea mortalitate a populației din Basarabia se explică mai ușor”⁴³.

Fără să se fi ajuns la anumite rezultate concludente, unii autori din perioada interbelică au încercat să urmărească raportul de dependență a bolilor ce provoacă o mortalitate infantilă excesivă în anumite regiuni ale României și mediul geografic specific, respectiv variațiile climatei.

⁴¹ Detalii la Nicolae Enciu, *Le mouvement naturel de la population rurale de la Bessarabie de l'entre-deux-guerres*, în *Romanian Journal of Population Studies / Centre for Population Studies*, Cluj University Press, Vol. V, No. 1, 2011, p. 102-116.

⁴² ANRM, fond 1416, inv. 1, dosar 6, fila 20-22, 24-35; T. Vicol, *Natalitatea și mortalitatea populației în Basarabia*, în *Viața Basarabiei*, an. III, nr. 2, februarie 1934, p. 42.

⁴³ T. Vicol, *Natalitatea și mortalitatea populației în Basarabia*, în *Viața Basarabiei*, an. III, nr. 2, februarie 1934, p. 47-48.

Marius Sturza, bunăoară, constatare că, „pe lângă celelalte componente care determină mortalitatea infantilă în general, la noi, temperatura anotimpurilor calde și, pe lângă aceasta, umiditatea, par a-și manifesta influența”⁴⁴. Drept exemplu, era invocat faptul că cele mai multe decese la copiii de până la 1 an surveneau în regiunile Silistrei și Turtucaia, urmate de regiunea centrală a Basarabiei⁴⁵. O altă observație a aceluiași autor consta în faptul, că regiunile cele mai fertile din punctul de vedere al productivității solului, păreau a fi și cele mai bântuite de tuberculoză: sudul Basarabiei, Dobrogea, partea de sud a Câmpiei române, partea de sud a Banatului, partea vestică a României, în special jud. Arad⁴⁶. În fine, considerând chestiunea respectivă „departe de a fi soluționată”, faptul că maximum mortalității cauzate de tuberculoză se instala mai ales primăvara, constituia o certitudine a dependenței respectivei boli de factorii sezonieri, la fel cum cele mai contaminate de malarie apăreau județele cu temperaturi ridicate în timpul verii, cu mlaștini și ape stătătoare, respectiv, Moldova și Basarabia, urmate de regiunea Dunării și partea de sud a Câmpiei române, de-a lungul râurilor afluate⁴⁷.

La o apreciere generală se constată, că în decursul celor 21 de ani ai perioadei dintre cele două războaie mondiale (1919-1939), în Basarabia au decedat în total 1.346.426 de persoane de ambele sexe, constituind o medie de 64.116 decese anual. Grație unei ample acțiuni sanitare întreprinse mai ales în a doua jumătate a anilor '30, de la o proporție de 27,5 % a mortalității generale în 1919 s-a ajuns la doar 20,8 % în 1939. Comparativ cu anii de până la primul război mondial, progresul era evident și incontestabil, în timp ce pe fundalul țărilor europene, ratele mortalității generale și, mai ales, ale celei infantile, rămâneau încă la un nivel extrem de ridicat.

3. Excedentul natural și creșterea demografică a populației

Conform rigurilor științei demografice, excedentul constituie rezultatul diferenței dintre cifra mortalității și cifra natalității populației. Deosebit excedentul natural – diferența dintre nașteri și decese – și excedentul real – la diferența de mai sus se adaugă imigrările și se scad emigrările⁴⁸.

Așa cum aprecia directorul ICS, dr. S. Manuilă, excedentul natural în România interbelică s-a realizat prin intermediul unui mecanism extrem de risipitor, atestându-se în medie câte 600.000 de nașteri și 300.000 de decese, excedentul fiind de 300.000 anual⁴⁹.

⁴⁴ Marius Sturza, *Clima și apele minerale în cadrul problemelor sanitare ale populației rurale din România*, în *Revista de igienă socială*, an. X, nr. 1-6, ianuarie-iunie 1940, p. 190.

⁴⁵ Ibidem, p. 189-190.

⁴⁶ Ibidem, p. 191.

⁴⁷ Ibidem, p. 192, 195-196.

⁴⁸ *Arhivele Naționale București*, fond Dr. Sabin Manuilă, X.62/1930, fila 10, 11. (Sabin Manuilă, *Curs de statistică generală*).

⁴⁹ Ibidem, fila 11.

Tabelul 13. Mișcarea populației României în anii 1920-1938⁵⁰

<i>Anii</i>	<i>Natalitatea</i>	<i>Mortalitatea generală</i>	<i>Excedentul natural</i>	<i>Mortalitatea infantilă</i>
1921	39,4	23,7	15,7	20,0
1922	38,4	23,6	14,8	20,7
1923	37,6	23,0	14,6	20,7
1924	37,9	23,3	14,6	20,1
1925	36,3	21,7	14,6	19,2
1926	35,9	22,0	13,9	19,4
1927	35,2	22,9	12,3	20,9
1928	35,9	20,2	15,7	18,4
1929	34,0	21,4	12,6	19,7
1930	35,0	19,4	15,6	17,6
1931	33,4	20,9	12,5	18,0
1932	35,9	21,7	14,2	18,5
1933	32,1	18,7	13,4	17,4
1934	32,4	20,7	11,7	18,2
1935	30,7	21,1	9,6	19,2
1936	31,5	19,8	11,7	17,5
1937	30,8	19,3	11,5	17,8
1938	29,6	19,2	10,4	18,4

Până la primul război mondial, balanța mișcării populației în Vechiul Regat se încheia anual cu un spor de circa 100.000 de suflete. Din cauza războiului însă, care a perturbat întreaga viață socială, balanța mișcării populației a înregistrat în 1918 un deficit de 194.238 de suflete. Abia din 1919 se atestă un început de normalizare, balanța excedentului natural înregistrând 24.740 de suflete sau 8,4 ‰, în timp ce creșterea obișnuită a populației înaintea războiului ajunsese la rata de 16 ‰⁵¹.

În Basarabia, după un excedent natural de doar 13.067 în 1919, anul 1920 aduce o refacere a acestuia la nivelul cifrei de 27.173 sau 11,2 ‰, evoluând pe parcursul anilor 1920-1939 în felul precum urmează.

Tabelul 14. Evoluția excedentului natural în Basarabia anilor 1920-1939 (medii întrunite, ‰)

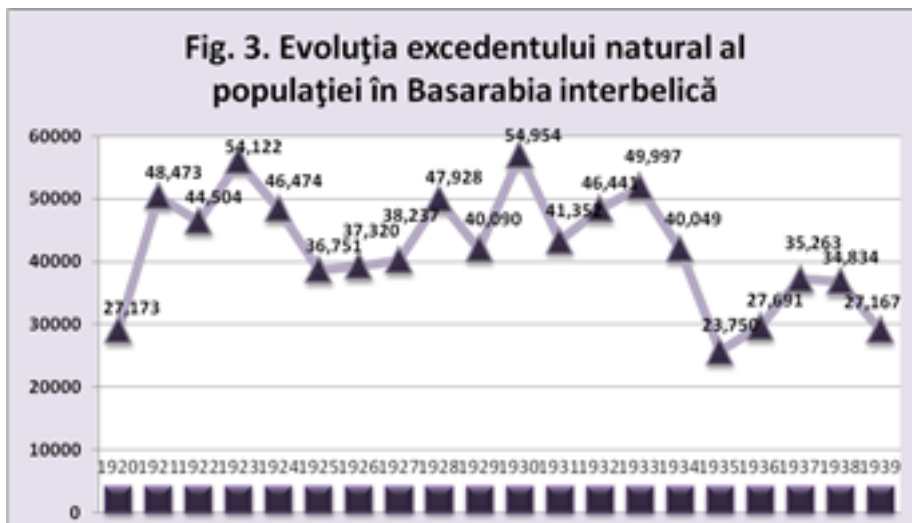
<i>Anii</i>	<i>Total născuți vii</i>		<i>Total decese</i>		<i>Total excedent natural</i>	
	<i>Cifre abs.</i>	<i>‰</i>	<i>Cifre abs.</i>	<i>‰</i>	<i>Cifre abs.</i>	<i>‰</i>
1920	93.458	38,7	66.285	27,5	27.173	11,2
1921	119.188	48,8	70.715	29,0	48.473	19,8

⁵⁰ I. Moldovan și M. Zolog, *Organizarea sanitară rurală în România*, în *Revista de igienă socială*, nr. 1-6, 1940, p. 925.

⁵¹ P. Dedulescu, *Noțiuni de statistică generală și demografică*. Cu o prefață de dr. I. Teodorescu, Tipografia și librăria românească, f.l., 1923, p. 185.

1922	105.431	42,3	60.927	24,5	44.504	17,8
1923	110.582	43,6	56.460	22,3	54.122	21,3
1924	110.391	42,7	63.917	24,7	46.474	18,0
1925	102.341	38,8	65.590	24,9	36.751	13,9
1926	91.861	34,4	54.541	20,4	37.320	14,0
1927	98.677	36,4	60.440	22,3	38.237	14,1
1928	102.047	37,1	54.119	19,7	47.928	17,4
1929	96.200	34,4	55.110	19,6	40.090	14,8
1930	111.974	39,5	57.020	19,0	54.954	20,5
1931	106.579	37,0	65.227	22,6	41.352	14,4
1932	118.239	40,3	71.798	24,5	46.441	15,8
1933	106.978	36,0	56.981	19,2	49.997	16,8
1934	112.888	37,3	72.839	24,1	40.049	13,2
1935	104.175	34,2	80.425	26,4	23.750	7,8
1936	97.250	31,6	69.559	22,6	27.691	9,0
1937	103.187	33,2	67.924	21,8	35.263	11,4
1938	98.392	31,3	63.558	20,2	34.834	11,1
1939	93.242	29,4	66.075	20,8	27.167	8,6

Grație executării recensământului general al populației României la 29 decembrie 1930, precum și centralizării și sistematizării datelor privind mișcarea populației la Institutul Central de Statistică, excedentul natural al populației Basarabiei în anii '30 poate fi urmărit inclusiv la nivelul județelor, astfel cum este redat în următorul tabel.

**Tabelul 15. Excedentul natural al populației Basarabiei în anii '30
(cifre absolute și proporții la 1.000 loc.)⁵²:**

Județe	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Bălți	6.679 17,1	7.954 20,0	8.028 19,8	6.467 15,7	5.419 13,0	5.566 13,1	5.542 12,9	5.322 12,2	4.735 10,8
Cahul	4.133 21,1	4.301 21,4	5.039 24,5	4.126 19,6	2.378 11,2	2.502 11,6	4.062 18,6	2.812 12,6	1.877 8,4
Cetatea Albă	4.310 12,6	5.539 16,0	5.676 16,1	4.826 13,5	2.920 8,0	3.391 9,3	4.636 12,5	4.758 12,7	3.948 10,5
Hotin	5.029 12,7	6.028 14,9	5.468 13,4	4.099 9,9	3.497 8,4	4.314 10,2	3.234 7,6	4.100 9,5	2.819 6,5
Ismail	3.450 15,2	3.555 15,5	4.086 17,6	3.391 14,3	2.212 9,3	2.410 10,0	3.011 12,3	2.573 10,4	1.876 7,5
Lă- pușna	4.090 9,7	3.992 9,3	5.201 12,1	3.864 8,9	- 249 - 0,6	960 2,2	3.060 6,9	3.200 7,2	1.940 4,3
Orhei	3.881 13,9	4.360 15,4	4.698 16,3	2.974 10,1	1.855 6,4	2.502 8,4	2.847 9,5	3.636 12,0	2.168 7,1
Soroca	4.991 15,7	5.571 17,2	5.424 16,5	3.777 11,3	3.972 11,8	4.233 12,4	3.638 10,5	3.528 10,1	3.208 9,1
Tighina	4.789 15,4	5.141 16,3	6.377 19,9	6.525 19,9	1.746 5,3	1.813 5,4	5.233 15,6	4.905 14,4	4.596 13,3
Total Basa- rabia	41.352 14,4	46.441 15,8	49.997 16,8	40.049 13,2	23.750 7,8	27.691 9,0	35.263 11,4	34.834 11,1	27.167 8,6

Așadar, în perioada dintre cele două războaie mondiale (1919-1939), excedentul natural total al populației Basarabiei a fost de 815.637 de persoane de ambe sexe, constituind o medie anuală de circa 39.000 de persoane. Cel mai mare excedent natural, în cifre absolute, s-a constatat în 1923 (54.122 de persoane sau 21,3 ‰) și în 1930 (54.954 de persoane sau 20,5 ‰), iar cel mai mic excedent a fost în 1935, cu doar 23.750 de persoane sau 7,8 ‰.

În general, cu variații considerabile de la un an la altul, excedentul natural al populației Basarabiei s-a redus, pe parcursul perioadei interbelice, de la 11,2 ‰ în 1920 la doar 8,6 ‰ în 1939. Fenomenul a fost caracteristic întregii României interbelice, deoarece, așa cum apreciau I. Moldovan și M. Zolog într-un studiu privind organizarea sanitară a României interbelice, scăderea excedentului mai ales în a doua jumătate a anilor '30, „s-a făcut într-un ritm atât de accelerat, încât trebuie să ne dea de gândit”⁵³.

Datorăm Institutului Central de Statistică din București și directorului acestuia, dr. Sabin Manuilă, inclusiv primele studii pe baze științifice privind creșterea demografică a populației Basarabiei. Așa cum în anii 1918-1920 nu s-a

⁵² *Mișcarea populației României în anii 1931-1939*, Imprimeria Națională, București, 1932-1944.

⁵³ I. Moldovan și M. Zolog, *Organizarea sanitară rurală în România*, în *Revista de igienă socială*, nr. 1-6, 1940, p. 925.

reușit executarea unui recensământ general al populației României întregite, la baza estimărilor creșterii medii anuale a populației din provinciile istorice ale României au fost puse: pentru Bucovina, Transilvania, Banat și Crișana-Maramureș – recensămintele din 1910, pentru Oltenia, Muntenia și Moldova – datele recensământului din 1912, iar pentru Basarabia – datele recensământului rusesc din 28 ianuarie 1897. În consecință, s-a putut constata că, între cele două recensăminte (1897-1930), procentul creșterii medii anuale a populației Basarabiei a fost de 1,41 %, în mediul rural creșterea constituind de 1,52 %, în timp ce în mediul urban, de numai 0,78 %.

Tabelul 16. Creșterea populației Basarabiei între 1897-1930⁵⁴

Provincii	Data recensământului precedent	Procentul creșterii mijlocii anuale a populației statornice între cele două recensăminte		
		Medii întrunite	Mediul rural	Mediul urban
Oltenia	1912	+ 0.37	+ 0.40	+ 0.31
Muntenia	1912	+ 1.23	+ 0.90	+ 2.31
Dobrogea	-	**	**	**
Moldova	1912	+ 0.79	+ 0.70	+ 1.06
Basarabia	1897	+ 1.41	+ 1.52	+ 0.78
Bucovina	1910	+ 0.28	+ 0.19	+ 0.54
Transilvania	1910	+ 0.40	+ 0.24	+ 1.45
Banat	1910	- 0.15	- 0.31	+ 0.74
Crișana-Maramureș	1910	+ 0.29	+ 0.13	+ 1.07
Total România	-	*	*	*

* Pentru România, procentele creșterii mijlocii anuale a populației statornice (medie ponderată prin importanța relativă a populației fiecărei provincii în 1930) sunt următoarele:

- medii întrunite: + 0.79,
- mediul rural: + 0.67,
- mediul urban: + 1.41.

** Pentru Dobrogea Veche (județele Constanța și Tulcea) procentele creșterii anuale între recensămintele din anii 1912 și 1930 sunt următoarele: medii întrunite + 1.04, mediul rural + 0.83 și mediul urban + 1.66. Pentru Dobrogea Nouă (județele Caliacra și Durostor), procentele creșterii anuale între recensămintele din anii 1910 și 1930 sunt următoarele: medii întrunite + 1.44, mediul rural + 1.36 și mediul urban + 1.77.

⁵⁴ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. LVIII; vol. IX, Imprimeria Națională, București, 1940, p. 17.

Aplicând rata medie anuală de creștere de 1,41 % estimată de ICS, populația Basarabiei a avut o creștere totală de 928.990 de persoane între 1897-1930, de la 1.935.412 la 2.864.402 de persoane de ambele sexe, inclusiv o creștere a densității populației de la 44 la 64 loc./km².

Tabelul 17. Populația Basarabiei pe județe la recensămintele din 1897 și 1930⁵⁵

Județe	Suprafața	Recensământul din 28.I.1897 *		Recensământul din 29.XII.1930	
		Populația totală	Locuitori pe km ²	Populația totală	Locuitori pe km ²
Bălți	5.260	211.448	40	386.721	74
Cahul	4.482	**	-	196.693	44
Cetatea Albă	7.595	265.247	35	341.176	45
Hotin	3.782	307.532 *	81	392.430	104
Ismail	4.212	244.274 **	58 ***	225.509	54
Lăpușna	4.181	279.657	67	419.621	100
Orhei	4.246	213.478	50	279.292	66
Soroca	4.331	218.861	51	316.368	73
Tighina	6.333	194.915	31	306.592	48
Basarabia	44.422	1.935.412 *	44	2.864.402	64

* Inclusiv satul Revcăuți, care în 1897 aparținea de jud. Hotin, iar în 1930 făcea parte din Bucovina (jud. Cernăuți).

** La recensământul din 1897, jud. Cahul era înglobat la jud. Ismail.

*** Densitate calculată pentru județele Ismail și Cahul (Vezi nota **).

Aplicându-se aceeași rată medie anuală de creștere de 1,41 %, s-a putut urmări evoluția populației Basarabiei până la 1 iulie a anului 1939, constatându-se o creștere de la 2.864.402 locuitori în 1930 la 3.173.209 în 1939, sau o creștere totală de 308.807 de persoane.

Tabelul 18. Creșterea demografică a populației Basarabiei în anii 1930-1939⁵⁶

Județe	Populația la recensământul din 29.XII.1930	Populația probabilă la 1 iulie a fiecărui an								
		1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939

⁵⁵ *Anuarul statistic al României, 1937 și 1938*, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 42-43; *Bréviaire statistique de la Roumanie* / Institut Central de Statistique, Imprimerie Nationale, Bucarest, 1940, p. 13-15.

⁵⁶ *Mișcarea populației României în anii 1931-1939*, Imprimeria Națională, București, 1932-1944.

Bălți	386.721	389.816	398.333	404.626	413.124	417.631	424.092	429.638	434.923	439.521
Cahul	196.693	196.698	201.024	204.984	210.392	212.642	216.087	218.927	222.767	224.254
Cetatea Albă	341.176	342.614	347.599	352.461	358.743	362.199	365.703	369.198	374.300	378.115
Hotin	392.430	397.859	404.281	408.796	414.794	417.073	421.848	425.627	429.321	432.550
Ismail	225.509	225.953	229.373	232.682	236.946	239.560	241.983	244.449	247.503	249.608
Lăpușna	419.621	425.902	429.351	432.141	437.513	437.854	440.076	441.694	445.058	446.465
Orhei	279.292	276.950	284.036	287.241	292.605	293.241	296.696	299.132	302.458	304.416
Soroca	316.368	318.269	324.232	328.798	334.180	337.039	341.740	345.618	349.382	352.342
Tighina	306.592	310.024	315.279	320.165	327.444	331.231	333.612	336.371	341.954	345.938
Total Basarabia	2.864.402	2.884.085	2.933.508	2.971.894	3.025.741	3.048.470	3.081.837	3.110.654	3.147.646	3.173.209

În așa mod, în perioada dintre cele două războaie mondiale, populația Basarabiei a înregistrat o creștere demografică de 531.209 de persoane de ambele sexe sau 25.295 de persoane anual, evoluând de la 2.642.000 de locuitori în 1918 la 2.864.402 locuitori la recensământul din 29 decembrie 1930 și ajungând la impresionanta cifră de 3.173.209 de locuitori la 1 iulie 1939. Grație acestui spor demografic, ponderea populației Basarabiei în totalul populației României interbelice a sporit de la circa 14,0 % din total în 1918 la 15,86 % la recensământul din 29 decembrie 1930 și la 16,0 % către 1 iulie 1938⁵⁷.

Summary

Based on a wide and varied range of statistical sources and documentation, this study aims to present the main features of demographic movement of the population of Bessarabia within the period between the two world wars. Following the examination of the difference between the death and birth rate during the reference period, we ascertain an increase in total population of 531 209 people of both sexes or 25 295 people annually. Therefore, Bessarabia population increased from 2,642,000 million people in 1918 to 2,864,402 inhabitants at the census of December 29, 1930 and reached the impressive figure of 3,173,209 inhabitants by July 1, 1939. Due to this demographic growth, the share of Bessarabia within the total population of interwar Romania increased from approximately 14.0% in 1918 to 15.86% at the census of 29 December 1930 and to 16.0% by July 1, 1938.

⁵⁷ Arhivele Naționale București, fond Dr. Sabin Manuilă, XII/153/1939, fila 12.

Ioan Scurtu*

BASARABIA ÎN DOCUMENTE SEMNATE DE MARILE PUTERI (1920-1947)

Conferința păcii s-a deschis la Versailles, în ziua de 18 ianuarie 1919, când statul național unitar român - realizat prin Unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei - era un fapt împlinit. Problema esențială pentru guvernul român viza recunoașterea acestei realități prin tratate internaționale. Negocierile au fost îndelungate și adesea dificile, dar rezultatul a fost pozitiv pentru România.

Prin Tratatul de la Versailles, din 28 iunie 1919, Germania se angaja să respecte granițele politico-statale stabilite la Conferința păcii. La 9 decembrie 1919, România a semnat, la Saint Germain en Laye, Tratatul de pace cu Austria, care recunoștea actul unirii Bucovinei cu România din 28 noiembrie 1918. După lungi discuții, s-a încheiat Tratatul cu Ungaria, la Trianon, în ziua de 4 iunie 1920, prin care se confirma unirea Transilvaniei cu România.

În privința Basarabiei situația a fost complicată de faptul că guvernul bolșevic nu era recunoscut pe plan internațional, iar reprezentanții săi nu au fost invitați la Conferința păcii. La Paris și în preajma Conferinței, se aflau unii diplomați ai fostului regim țarist, dar aceștia nu aveau o calitate oficială. Acest fapt a influențat desfășurarea Conferinței de pace, deoarece Rusia - care participase la război din iulie 1914 până în octombrie 1917 - nu a participat la luarea deciziilor și nu a semnat tratatele încheiate.

Relațiile româno-ruse au cunoscut o evoluție contradictorie în timpul războiului. Din august 1916, România și Rusia erau state aliante în cadrul Antantei, armatele lor participând împreună la luptele din 1916-1917 împotriva Puterilor Centrale.

La 13 ianuarie 1918, guvernul bolșevic a decis întreruperea relațiilor diplomatice cu România, pe care o considera ostilă noului regim instaurat la Sankt Petersburg.

Hotărârea Sovietului Comisarilor Poporului al Republicii Sovietice Federative Ruse din acea zi menționa:

„1. Toate relațiile diplomatice cu România încetează. Legația română și, în general, toți reprezentanții autorităților române se expulzează pe cea mai scurtă cale dincolo de frontieră.

2. Tezaurul României, aflat în păstrare la Moscova, se declară intangibil pentru oligarhia română. Puterea sovietică își asumă răspunderea de a păstra acest tezaur, pe care îl va preda în mâinile poporului român”¹.

* **Ioan Scurtu**, prof. univ. dr., Universitatea „Spiru Haret”, București.

¹ *Relațiile româno-sovietice. Documente, vol. I. 1917-1934*. Redactor responsabil al ediției române Dumitru Preda, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 16.

Guvernele României apreciau că între cele două state nu exista o stare de război și au refuzat să dea curs solicitărilor Franței de a interveni cu armata în sprijinul opoziției albgarviste, pentru a răsturna regimul bolșevic.

Principala lor preocupare era recunoașterea de către Rusia a actului Unirii Basarabiei cu România din 27 martie 1918. De asemenea, apreciau că tezaurul evacuat la Moscova - pe baza unui acord între cele două state, girat de Franța - era un bun asupra căruia guvernul sovietic nu avea niciun drept și trebuia restituit integral României.

La 28 octombrie 1920, a fost semnat, la Paris, Tratatul prin care Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia recunoșteau unirea Basarabiei cu România.

În preambulul tratatului se preciza:

„Considerând că în interesul păcii generale în Europa trebuie asigurată încă de pe acum în Basarabia o suveranitate care să corespundă aspirațiilor populației și să garanteze minorităților de rasă, religie sau limbă protecțiunea ce le este datorită;

Considerând că din punct de vedere geografic, etnografic, istoric și economic unirea Basarabiei cu România este pe deplin justificată;

Considerând că populația Basarabiei a manifestat dorința de a vedea Basarabia unită cu România;

Considerând, în sfârșit, că România din propria ei voință dorește să dea garanții sigure de libertate și dreptate, fără deosebire de rasă, de religie sau limbă, conform Tratatului semnat la Paris la 9 decembrie 1919, locuitorilor atât din vechiul Regat al României, cât și al teritoriilor de curând transferate

Au hotărât să încheie tratatul de față”.

După această argumentare urma decizia:

„Art. 1. Înaltele Părți Contractante declară că recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa până la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina și Basarabia, și acest vechi hotar”.

Se preciza că „Înaltele Părți Contractante vor invita Rusia să adere la Tratatul de față, de îndată ce va exista un guvern recunoscut de ele”².

Câteva zile mai târziu, la 1 noiembrie 1920 guvernele Rusiei și Ucrainei au transmis guvernelor statelor semnatare ale acestui tratat următoarea notă:

„Aflând că între Marile Puteri Aliate și România s-a semnat Tratatul cu privire la alipirea la aceasta din urmă a Basarabiei, guvernele Republicilor Sovietice ale Rusiei și Ucrainei declară că ele nu pot recunoaște ca având putere înțelegerea cu privire la Basarabia făcută fără participarea lor și că ele nu se consideră în niciun fel legate de tratatul încheiat pe această temă de alte guverne”³.

Tratatul de la Paris a fost ratificat de Marea Britanie, Franța și Italia, nu și de Japonia.

² *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*. Coordonator Ioan Scurtu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995, p. 28.

³ *Relațiile ..., p. 69.*

Treptat, conducerea sovietică a schimbat tactica în privința politicii externe, dar niciodată nu a acceptat recunoașterea apartenenței Basarabiei la România.

Dorind să arate că promovează o politică pașnică, guvernul sovietic a acceptat Planul Briand-Kellogg, semnat la Paris la 27 august 1928, prin care statele semnatare se angajau să rezolve problemele dintre ele exclusiv pe cale pașnică, eliminând războiul din viața internațională. Mai mult, Kremlinul a propus guvernelor din statele vecine Uniunii Sovietice să semneze un protocol privind aplicarea pactului respectiv.

România, ca și celelalte state vecine URSS, a dat curs acestei invitații și a semnat, în ziua de 9 februarie 1929, Protocolul de la Moscova. În ziua de 22 ianuarie 1934, la propunerea lui Nicolae Titulescu, statele Micii Înțelegeri au convenit să stabilească relații diplomatice cu Uniunea Sovietică.

La 9 iunie 1934, printr-un schimb de scrisori între Nicolae Titulescu și Maksim Litvinov, cu conținut identic, s-a anunțat stabilirea de relații diplomatice între România și Uniunea Sovietică. În document se menționa:

„Guvernele țărilor noastre își garantează mutual plinul și întregul respect al suveranității fiecăruia din statele noastre și abținerea de la orice imixtiune, directă sau indirectă, în afacerile interne și în dezvoltarea fiecăreia dintre ele”.

Documentul nu prevedea și integritatea teritorială, care ar fi însemnat recunoașterea graniței pe Nistru.

Nicolae Titulescu a stăruit să obțină această recunoaștere prin negocieri cu omologul său sovietic. După negocieri secrete, Titulescu și Litvinov au semnat, la 21 iulie 1936, un protocol care cuprindea proiectul tratatului de asistență mutuală între România și Uniunea Sovietică.

În document se menționa :

„Guvernul URSS recunoaște că, în virtutea diferitelor sale obligații de asistență, trupele sovietice nu vor putea trece niciodată Nistrul fără o cerere formală în acest sens din partea Guvernului regal al României, la fel cum Guvernul regal al României recunoaște că trupele române nu vor putea trece niciodată Nistrul în URSS fără o cerere formală a Guvernului URSS.

La cererea Guvernului regal al României trupele sovietice trebuie să se retragă imediat de pe teritoriul român la Est de Nistru, după cum, la cererea Guvernului URSS, trupele române trebuie să se retragă imediat de pe teritoriul URSS la Vest de Nistru”⁴.

Faptul că râul Nistru era menționat de patru ori ca graniță de stat între România și URSS l-a determinat pe Titulescu să aprecieze că guvernul de la Kremlin recunoștea unirea Basarabiei cu România.

Numai că Maksim Litvinov nu avea mandat din partea guvernului său, drept care a cerut amânarea semnării acestui document.

La 29 august a avut loc o remaniere a guvernului Tătărescu, în urma căreia Nicolae Titulescu a fost înlocuit cu Victor Antonescu.

⁴ *Relațiile româno-sovietice. Documente, vol. II. 1935-1941.* Responsabil volum Costin Ionescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 2003, p. 79.

Atât președintele Consiliului de Miniștri, cât și noul ministru au declarat că guvernul va promova o politică externă de continuitate. Pe de altă parte, Litvinov îi preciza lui Titulescu, în septembrie, că „actul din 21 iulie 1936 nu mai este valabil între noi, căci considerăm că demiterea Dvs. în împrejurările cunoscute echivalează cu o schimbare a politicii externe”⁵.

Numele Basarabia avea să fie menționat peste trei ani, în Pactul de neagresiune între Germania și Uniunea Sovietică, semnat la 23 august 1939, semnat de cei doi miniștri de Externe, Ribbentrop și Molotov. Acesta avea o anexă secretă prin care cele două state își delimitau spațiul cuprins între Marea Baltică și Marea Neagră.

La articolul 3 se preciza:

„În privința Europei Sud-Estice, Partea Sovietică subliniază interesul pe care-l manifestă pentru Basarabia, Partea Germană își declară totalul dezinteres politic față de aceste teritorii”⁶.

Peste o săptămână, la 1 septembrie 1939, a izbucnit cel de-al Doilea Război Mondial, prin atacarea Poloniei de către Germania, apoi și de Uniunea Sovietică, la 17 septembrie, care a ocupat teritoriile prevăzute în Pactul Molotov-Ribbentrop.

A existat o anumită succesiune de evenimente, care sugerează coordonarea politicii Moscovei cu cea a Berlinului. Astfel, la 14 iunie trupele germane au ocupat Parisul, iar a doua zi armata sovietică a intrat în teritoriile Țărilor Baltice, pe care Uniunea Sovietică le-a anexat. La 22 iunie, Franța a capitulat, iar la 23 iunie, Molotov l-a informat pe von Schulenburg, ambasadorul Germaniei la Moscova, că a decis să rezolve problema Basarabiei, precizând că Uniunea Sovietică dorea să soluționeze problema pe cale pașnică, dar România nu a răspuns la această ofertă. Ministrul de Externe sovietic a ținut să precizeze că dacă România nu va accepta soluționarea pe cale pașnică a acestei probleme teritoriale, „Uniunea Sovietică o va rezolva prin forța armată”⁷. Totodată a menționat că revendicările sovietice se extindeau și asupra Bucovinei, în care locuia o populație ucraineană.

Răspunsul lui Ribbentrop a venit la 25 iunie:

- „1. Germania este fidelă acordurilor de la Moscova. Ea este deci dezinteresată de problema Basarabiei...
2. Pretenția guvernului sovietic asupra Bucovinei este o noutate, Bucovina a fost mai înainte provincia Coroanei austriece ...
3. În restul teritoriului român, Germania are puternice interese economice. Acestea cuprind atât zonele petrolifere, cât și pământul agrar.

Germania este interesată, așa cum am explicat în repetate rânduri guvernului sovietic, ca aceste regiuni să nu devină teatru de război”⁸.

⁵ Nicolae Titulescu, *Basarabia ...*, p. 94.

⁶ *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, Editura Universitas, 1991, pp. 6-7.

⁷ *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. II.* p.

⁸ *Documente privind istoria României ...*, p. 528.

Ca urmare a acestei obiecții germane, sovieticii au acceptat să-și limiteze pretențiile la partea de nord a Bucovinei, incluzând orașul Cernăuți.

A doua zi, 26 iunie, după ora 22, Molotov a înmănat lui Gheorghe Davidescu, ministrul României la Moscova, o notă în care se menționa:

„Guvernul URSS propune Guvernului regal al României:

Să înapoieze Basarabia către Uniunea Sovietică;

Să transmită Uniunii Sovietice partea de Nord a Bucovinei, cu frontierele potrivit hărții alăturate”.

Guvernul sovietic aștepta răspunsul „în decursul zilei de 27 iunie curent”⁹.

După primirea notei ultimative, Carol al II-lea a convocat Consiliul de Coroană, desfășurat în ziua de 27 iunie, unde punctele de vedere au fost împărțite. După acest Consiliu, Guvernul român a transmis la Moscova că: „este gata să procedeze imediat și în spiritul cel mai larg la discuțiunea amicală și de comun acord a tuturor problemelor emanând de la Guvernul sovietic.

În consecință, Guvernul român cere Guvernului sovietic să binevoiască a indica locul și data ce dorește să fixeze în acest scop”.

Nemulțumit de răspuns, Molotov a înmănat lui Davidescu, în noaptea de 27/28 iunie (după ora 1,30), o nouă notă ultimativă în care se cerea guvernului român:

- „1. În decurs de patru zile, începând de la ora 14, după ora Moscovei, la 28 iunie, să evacueze teritoriul Basarabiei și partea de Nord a Bucovinei de trupele românești.
2. Trupele sovietice în același timp să ocupe teritoriul Basarabiei și partea de Nord a Bucovinei.
3. În decursul zilei de 28 iunie trupele sovietice să ocupe următoarele puncte: Cernăuți, Chișinău, Cetatea Albă”.

Răspunsul era așteptat „nu mai târziu de 28 iunie ora 12 (ora Moscovei)”.

Guvernul român a declarat că „se vede silit” să satisfacă cererile sovietice.

Prin dictatul de la Viena din 30 august 1940, partea de nord-est a Transilvaniei a fost cedată Ungariei. Totodată, la cererea lui Hitler, guvernul român a fost nevoit să cedeze Bulgariei partea de sud a Dobrogei (Cadrilaterul), acordul fiind semnat în ziua de 7 septembrie 1940 la Craiova. Din vara 1940 în fața poporului român s-a ridicat, din nou, problema fundamentală – aceea a refacerii granițelor statale etnice.

Pentru atingerea acestui obiectiv, începând cu recuperarea Basarabiei și nordului Bucovinei, generalul Ion Antonescu a decis ca România să se alătore Germaniei, la 22 iunie 1941, în războiul împotriva Uniunii Sovietice.

În fond, la 22 iunie 1941, România replica față de agresiunea sovietică din iunie 1940. A afirmat-o cu claritate Grigore Gafencu în discuția cu Molotov din 24 iunie 1941. Cităm din *Jurnalul* său:

„La ora două primesc telefon de la Kremlin. Molotov dorește să mă vadă /.../ Molotov vine spre mine. Pare obosit. Îmi întinde mâna cu un gest simplu,

⁹ „Universul”, din 4 iulie 1940.

liniștit. Îmi vorbește apoi pe un ton domol, cu îndurerare, uneori aproape cu blândețe.

- Aș vrea să știu, domnule ministru, care e situația dintre noi. Trăiam, până ieri, în pace. Azi, trupele dvs. sprijină atacul banditesc al nemților împotriva noastră. Aș vrea să știu dacă îmi puteți da o lămurire.
- Domnule vicepreședinte, nu am primit nicio informație și nicio instrucție. Îmi închipuiam că Legația dvs. de la București a trebuit să vă dea lămuririle cuvenite.
- Legația noastră nu cunoaște decât faptele: participarea dvs. la agresiunea împotriva noastră. Din partea guvernului român, nu am primit nicio înștiințare, nicio cerere, nicio declarație de război.
- În cazul acesta, trebuie să ne lămurim despre faptele pe care le cunoaștem. Aceste fapte implică o ruptură a legăturilor diplomatice dintre țările noastre. Sunt convins că membrii Legației sovietice din București vor primi toate înlesnirile pentru a părăsi România. La rândul nostru, v-am fi recunoscători dacă ați da dispozițiile cuvenite pentru ca să ni se remită pașapoartele/.../

După câteva clipe de tăcere, se hotărăște să-mi spună următoarele: „România nu avea dreptul să rupă pacea cu URSS. Stia că după reluarea Basarabiei, nu mai avea nici o pretenție împotriva ei. Am declarat în mai multe rânduri, în termeni categorici, că doream o Românie pașnică și independentă. Voința noastră, pe care am dovedit-o prin fapte, era să întărim raporturile dintre noi. Când Germania v-a dat așa-zisa garanție, am protestat împotriva acestei garanții fiindcă presimțeam că e menită să tulbure raporturile dintre URSS și România. Această gartanție însemna sfârșitul independenței dv. Ați intrat sub dependența Germaniei ” /.../

Răspund că nu mi se cade, în aceste clipe și în aceste împrejurări, să intru într-o discuție de politică generală /.../ Să-mi fie îngăduit, să-mi exprim părerea de rău că prin politica ei urmată în timpul din urmă, URSS nu a făcut nimic pentru a împiedica, între țările noastre, durerosul deznodământ de azi. Prin brutalul ultimatum din anul trecut, prin care ni s-a cerut nu numai Basarabia, dar și Bucovina și un colț din vechea Moldovă, prin încălcările teritoriului nostru, care au urmat de atunci, prin actele de forță care au intervenit pe Dunăre – chiar în timpul negocierilor pentru stabilirea liniei de demarcație – Uniunea Sovietică a distrus în România orice sentiment de încredere și de siguranță și a trezit îndreptățita teamă că însăși ființa statului român este în primejdie. Am căutat atunci un sprijin în altă parte. Nu am fi avut nevoie de acest sprijin și nu l-am fi căutat, dacă nu am fi fost loviți și dacă nu ne-am fi simțit amenințați.

Îmi îngădui să amintesc aceste fapte fiindcă am avut prilejul, ca ministru de Externe al țării mele, să atrag, în mai multe rânduri, prin discursuri și declarații publice, atenția guvernului sovietic, față de care am urmat totdeauna o politică leală de pace și bună vecinătate, că <o Românie independentă în cuprinsul hotarelor ei neatinse este o cheazășie de siguranță pentru URSS, ca și pentru toate celelalte state vecine>.

Lovitura cea dintâi, care a zdruncinat temeliile unei asemenea Români, cheazășie de siguranță și de pace, acoperire firească și atât de folositoare unui hotar întins și însemnat al Rusiei, a fost dată, din nenorocire, de guvernul sovietic. Urmările acestei nenorociri, pe care le deplângem astăzi, mă mâhnesc cu atât mai mult cu cât poporul român nu a dus niciodată, până azi, război cu poporul rus, și nu sunt simțăminte dușmănoase între cele două neamuri.

Molotov a ascultat în tăcere traducerea interpretului. Apoi, cu aceeași liniște, cu același glas potolit, puțin mai apăsător și căutând în mai multe rânduri privirea mea, a răspuns:

– În ce privește Basarabia, am părerea mea. Dacă ați fi vrut, am fi putut găsi, din vreme, o înțelegere cu privire la ea, care ne-ar fi scutit de multe neplăceri. Azi însă, problema e alta. Vă gândiți la teritorii. Si nu vă dați seama că sunt în joc independența și însăși ființa dv. de stat. Noi nu v-am pus niciodată independența în primejdie. Dimpotrivă. Am luptat odată pentru ea¹⁰. Ne datorati existența statului român liber. De atunci, până în zilele de azi, cele din urmă, v-am asigurat neconținut că suntem hotărâți să vă respectăm țara și neatârarea. Totuși, v-ați supus nemților. V-ați alăturat atacului lor banditesc. Vă veți căi. Germania a dovedit cu prisosință cât îi pasă de ființa și de voința statelor mici. Chiar în cazul unei victorii germane, sunteți pierduți. România e în primejdie de a nu mai fi>.

Apoi, sculându-se de pe scaun, se îndreaptă spre mine, cu mâna întinsă, se înclină ușor, foarte simplu, și, trebuie să mărturisesc, mișcător¹¹.

După lupte grele, la 25 iulie 1941, Basarabia și nordul Bucovinei au fost reintegrate în statul român, cu prețul jertfei a 24 396 ostași (morți, răniți și dispăruți)¹². La solicitarea lui Hitler, generalul (devenit la 21 august 1941 mareșal) Antonescu a acceptat continuarea războiului în Est, pentru înfrângerea Uniunii Sovietice.

Cele două provincii istorice – Basarabia și Bucovina – au fost organizate sub forma unor guvernorate, beneficiind de o largă autonomie. Prin decretul din 19 august 1941, regiunea dintre Nistru și Bug (Transnistria) a fost pusă sub administrație civilă românească, fără a fi anexată la statul român.

Ca urmare a alianței cu Germania, România a ajuns în stare de război cu Marea Britanie (decembrie 1941) și SUA (iunie 1942), care au constituit, împreună cu Uniunea Sovietică, Coaliția Națiunilor Unite.

Evoluția războiului din Est, inițial favorabilă, a cunoscut o cotitură după înfrângerea de la Stalingrad (februarie 1943).

În acest context, atât opoziția, cât și guvernul au început negocieri secrete pentru încheierea armistițiului cu Națiunile Unite. Aceste tratative nu au condus la un rezultat pozitiv, deoarece SUA, Marea Britanie și URSS au decis să

¹⁰ Aluzie la războiul din 1877-1878.

¹¹ Grigore Gafencu, *Jurnal. iunie 1940- iulie 1942*. Ediție Ion Ardeleanu și Vasile Arimia, București, Editura Globus, 1994, pp. 152-153.

¹² Armata română în al Doilea Război Mondial. Eliberarea Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei (22 iunie - 26 iulie 1941). Coordonator col. dr. Alesandru Duțu și conf. univ. dr. Mihai Retegan, București, Editura Militară, 1996, pp. 327-328.

acționeze în comun, impunând Germaniei și aliaților ei (inclusiv României), capitularea necondiționată.

Între timp, Marea Britanie și SUA au acceptat pretențiile sovietice privind stabilirea graniței cu România pe râul Prut, recunoscând astfel valabilitatea Pactului Molotov-Ribbentrop.

În martie 1944, trupele sovietice au intrat pe teritoriul României, ocupând Basarabia, Bucovina și nordul Moldovei.

La 14 aprilie, URSS – de comun acord cu SUA și Marea Britanie – a transmis condițiile de armistițiu cu România:

„1. Ruptura cu germanii și lupta comună a trupelor române și a trupelor Aliate, inclusiv Armata Roșie, împotriva germanilor, pentru restabilirea independenței și suveranității României.

2. Restabilirea frontierei româno-sovietice de după tratatul din 1940 (Un asemenea „tratată” nu a existat, în realitate - n. n.).

3. Repararea pagubelor provocate Uniunii Sovietice prin operațiunile militare și prin ocuparea teritoriilor sovietice de către România.

4. Înapoierea tuturor prizonierilor de război sovietici și Aliați, cât și a inter-naților”¹³.

Mareșalul Antonescu nu a acceptat aceste condiții, sperând într-un rezultat pozitiv în negocierile sovieto-române de la Stockholm.

Ofensiva sovietică pe frontul Iași-Chișinău, declanșată la 20 august 1944, ruperea frontului româno-german au determinat opoziția să acționeze energic.

Prin actul de la 23 august 1944, mareșalul Ion Antonescu a fost înlăturat de la conducerea statului, iar România a ieșit din războiul purtat împreună cu Germania și s-a alăturat coaliției Națiunilor Unite.

În *Proclamația* către români, regele Mihai anunța :

„România a acceptat armistițiul oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii. Din acest moment încetează lupta și orice act de ostilitate împotriva armatei sovietice, precum și starea de război cu Marea Britanie și Statele Unite. Primiți pe soldații acestor armate cu încredere. Națiunile ne-au garantat independența țării și neamestecul în treburile noastre interne”¹⁴.

În realitate, nu se ajunsese la nici un acord privind armistițiul, iar Națiunile Unite nu garantaseră independența și suveranitatea României. În timp ce militarii români se desprindeau din frontul comun cu germanii, sovieticii îi tratau ca inamici. În intervalul 24 august-12 septembrie circa 150 000 de ostași români au fost luați prizonieri de sovietici, adică de cei pe care regele îi îndemnase pe români să-i primească cu încredere.

Convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944 prevedea la articolul 4: „Se restabilește frontiera de stat între Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice și România, stabilită prin convențiunea sovieto-română din 28 iunie 1940”¹⁵.

¹³ *Documente privind Istoria României ...*, p. 594.

¹⁴ „*România liberă*”, din 24 august 1944.

¹⁵ „*Monitorul oficial*”, din 22 septembrie 1944.

În realitate, documentul conținea un fals grosolan, deoarece la 28 iunie 1940 nu a fost „stabilită” nicio convenție între România și URSS, ci a fost transmisă ce de-a doua notă ultimativă sovietică, prin care guvernul român era somat ca în decurs de patru zile să evacueze teritoriul Basarabiei și nordului Bucovinei de trupele românești, urmând ca în același interval de timp aceste teritorii să fie ocupate de armatele sovietice. Ca urmare, guvernul român a comunicat că „se vede silit” să satisfacă cererile sovietice.

Convenția de armistițiu menționa că documentul era semnat de reprezentanții guvernului României pe de o parte și de „reprezentantul Înalțului Comandament Aliat (Sovietic), mareșalul Uniunii Sovietice R.I. Malinovski, autorizat pentru aceasta de către guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit și Statelor Unite ale Americii, pe de altă parte”.

Așadar, guvernele celor două mari democrații occidentale, care cunoșteau perfect condițiile în care România a fost nevoită să cedeze o parte a teritoriului său în iunie 1940 și care prin conducătorii lor Winston Churchill și Franklin Delano Roosevelt declaraseră că nu recunosc nicio modificare teritorială survenită după 1 septembrie 1939 (declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial) ștergeau cu buretele propriile poziții, plasându-se la remorca lui I.V. Stalin.

În fond, Convenția de armistițiu nu era una obișnuită, care să consemneze încetarea stării de război între taberele aflate în conflict, ci consemna și ocuparea statului român de către armata și autoritățile sovietice. Erau incluse prevederi care stipulau în mod categoric noul statut internațional al României.

Cităm, cu titlu de exemplu, articolul 16, prin care se institua cenzura totală nu numai asupra presei, dar și asupra spectacolelor de teatru și film: „Tipărirea, importul sau răspândirea în România a publicațiilor periodice și neperiodice, prezentarea spectacolelor de teatru și a filmelor, funcționarea stațiilor TFF [Telefonul Fără Fir], Poștă, Telegraf și Telefon, vor fi executate în acord cu Înalțul Comandament Aliat (Sovietic)”. Anexa la acest articol introduce o prevedere agravantă, prin care României îi era interzisă o politică externă proprie: „Guvernul român se obligă ca transmisiunile fără fir, corespondența telegrafică și poștală, corespondența cifrată și prin curier, precum și comunicările telefonice cu țările străine ale Ambasadelor, Legațiilor și Consulatelor, aflate în România, să fie dirijate potrivit modului stabilit de Înalțul Comandament Aliat (Sovietic)”.

Tratatul de pace din 10 februarie 1947, semnat de România pe de o parte și Puterile Aliate și Asociate de cealaltă parte, relua, într-o formă puțin modificată textul Convenției de armistițiu din 12 septembrie 1944.

Articolul 1 din acest tratat prevedea: „Frontiera sovieto-română este astfel fixată în conformitate cu Acordul sovieto-român din 28 iunie 1940”. Acum nu mai era o „convenție”, ci un „Acord”, pentru a se crea impresia că a fost semnat un asemenea document. Așadar, deși războiul de încheiere de aproape doi ani, liderii SUA și Marii Britanii continuau să cauționeze un fals istoric, pentru a face pe plac lui I.V. Stalin.

Prin documente oficiale, marile democrații occidentale - în care românii își puseseră mari speranțe - recunoșteau înțelegerea dintre Hitler și Stalin, materi-

alizată în pactul Molotov-Ribbentrop din 23 august 1939 și în notele ultimative sovietice din iunie 1940, iar Basarabia și nordul Bucovinei rămăneau sub ocupația URSS.

Pe lângă impunerea regimului sovietic, guvernării de la Moscova au procedat la divizarea teritoriilor românești ocupate, atribuind Ucrainei nordul și sudul Basarabiei, precum și nordul Bucovinei. Pe de altă parte, în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească a fost inclus o parte a teritoriului de dincolo de Nistru, numit Transnistria.

În contextul dezagregării Uniunii Sovietice, la 27 august 1991 Republica Moldova – care cuprindea numai o parte a provinciei istorice românești Basarabia – și-a proclamat independența, fiind recunoscută ca stat de România, Federația Rusă, Ucraina și celelalte state membre ale Organizației Națiunilor Unite.

Se cuvine menționat faptul că Uniunea Sovietică și Federația Rusă s-au dezis de Pactul Molotov-Ribbentrop, nu însă și de articolul 1 din Tratatul de pace din 10 februarie 1947, după cum nici SUA, Marea Britanie, Australia, Bielorusia, Canada, Cehoslovacia, India, Noua Zeelandă, Ucraina și Republica Sud-Africană, „state aflate în război cu România” (după cum se menționează în preambulul acestuia), nu au făcut-o. La rândul său, Ucraina, care este beneficiara pactului Molotov-Ribbentrop, nu numai că nu este somată să înapoieze teritoriile românești, dar este „curtată” de Uniunea Europeană și de NATO, în scopul de a atrage într-o politică ostilă Federației Ruse.

Rezultă limpede că Marile Puteri, indiferent dacă aveau regimuri dictatoriale (sovietic, național-socialist) sau democratice (SUA, Marea Britanie, Franța) și-au urmărit propriile interese, și nu au ezitat să semneze documente care consemnau desprinderea Basarabiei din trupul Patriei Mame – România.

Summary

On October 28, 1920, France, Britain, Italy and Japan signed the Treaty of Paris, which recognized Bessarabia's union with Romania. This treaty was ratified by the UK, France and Italy, but not by Japan. The Soviet Union didn't recognize the union of Bessarabia with Romania and, following the ultimatum of 26 and 27/28 June 1940, occupied Bessarabia, Northern Bukovina and Hertza region. Peace Treaty of February 10, 1947 signed by Romania, on the one hand, and the Allied and Associated Powers, on the other hand, renewed in a slightly modified form the text of the Armistice Convention of 12 September 1944. The Treaty provided for the setting of Soviet-Romanian border in accordance with the so called Soviet-Romanian Agreement of 28 June 1940. Thus, the Great Western democracies acknowledged through official documents the agreement between Hitler and Stalin, materialized in Molotov-Ribbentrop Pact of August 23, 1939 and the Soviet ultimatum of June 1940. Thereupon, Bessarabia and Northern Bukovina remained under Soviet occupation.

Ion Agrigoroaiei*

DE LA PACTUL RIBBENTROP-MOLOTOV
(23 AUGUST 1939) LA TRATATUL DE LA PARIS
(10 FEBRUARIE 1947):
AVATARURILE UNEI FRONTIERE

În după-amiaza zilei de 27 martie/ 9 aprilie 1918 a avut loc ședința Sfatului Țării care a adoptat istorica hotărâre. „În numele poporului Basarabiei – proclama Declarația chiar din primele rânduri – Sfatul Țării declară: Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Dunăre, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum mai bine de o sută de ani din trupul vechii Moldove, cu puterea dreptului istoric și al dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa România”.

Actul Unirii – va scrie Al. Boldur – „a fost acceptat în mod solemn. Tot ce se petrece în urmă în Basarabia poate fi socotit ca o afacere internă a României întregite”. Unirea era rezultatul unei ample solidarități, o sinteză a factorilor interni și externi. Toate elementele misiunii naționale: „centrul politic, armata română, propaganda românească, expunerile extraparlamentare de simpatie, meritele personale ale unor cetățeni au fost deopotrivă de necesare pentru a ajunge la rezultat. Toate acestea luate la un loc formează o unitate complexă, totalitatea acțiunilor condiționate reciproc”. Istoricul nu putea să nu sublinieze rolul țărănimii, care, „reprezentând interesele întregii provincii, s-a opus în mod hotărât încercărilor comuniștilor de a înghiți acest colț al pământului strămoșesc”¹.

Plasând discuția într-un context mai larg, marele istoric Gh.I. Brătianu aprecia că Sfatul Țării reprezenta poziția populației basarabene în aceeași măsură în care toate adunările de acest fel au avut de decis soarta republicilor născute pe ruinele imperiului rus sau a statelor succesoare monarhiei habsburgice. Unirea cu România decurgea din conștiința mai clară a comunității naționale și din imposibilitatea practică a menținerii independenței, fără a cădea sub stăpânirea sovietică sau a deveni obiectul intențiilor ucrainiene de extindere².

Consfințită pe plan intern, într-o primă formă, prin decretele-legi din aprilie (pentru Basarabia) și decembrie 1918 (pentru Transilvania și Bucovina), Marea Unire se cerea ratificată prin legi adoptate de reprezentanța națională. Primul Parlament al României întregite, rezultat din aplicarea, pentru prima oară, a vo-

* **Ion Agrigoroaiei**, prof. univ. dr., Universitatea „A. I. Cuza”, Iași.

¹ Al. V. Boldur, *Basarabia Românească*, ediția a II-a, București, 1992, p. 506-507.

² G. I. Brătianu, *La Bassarabie. Droit nationaux et historiques*, București, 1943, p. 144-145.

tului universal, a trecut la dezbaterea proiectelor de legi respective în ziua de 29 decembrie 1919, apreciată ca unul din cele mai înălțătoare momente din istoria neamului românesc. Într-o atmosferă entuziastă, prin îndelungi aclamații, Parlamentul a adoptat cele trei legi prin care unirea Basarabiei și, respectiv, unirea Bucovinei și unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului primeau o nouă sancțiune democratică.

În rândul tratatelor încheiate după Primul Război Mondial, care consfințea pe plan internațional Marea Unire, se înscrie și Tratatul semnat la Paris, la 28 octombrie 1920, prin care se recunoștea apartenența Basarabiei la România. Părțile contractante, Anglia, Franța, Italia și Japonia, pe de o parte, și România, pe de alta, se preciza în art. 1 al Tratatului, declară că recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa până la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina și Basarabia și acest vechi hotar”.

Stabilirea frontierei pe Nistru și unirea Bucovinei însemna intrarea statului român în posesia Moldovei întregi (parte integrată a pământului românesc), într-un nou context geopolitic aici, la vărsarea Dunării în Marea Neagră, în vecinătatea Rusiei/Uniunii Sovietice ce nu recunoștea această frontieră și a Poloniei reconstituite, aliata politică și militară a României.

Dincolo de mersul sinuos al relațiilor româno-sovietice din perioada interbelică și de unele recunoașteri formale ale frontierei pe Nistru (Protocolul de la Moscova din 9 februarie 1929, convențiile cu privire la definirea agresorului din iulie 1933, reluarea relațiilor diplomatice din 9 iunie 1934), în fond, *de jure*, Uniunea Sovietică nu a recunoscut apartenența Basarabiei, ca vechi teritoriu românesc, la România. În condițiile politicii tot mai ofensive promovată de Germania hitleristă și a atitudinii de cedare adoptată de puterile occidentale, către sfârșitul deceniului al IV-lea al secolului trecut Uniunea Sovietică și-a reamintit „de interesele speciale” de urmărit la frontierele sale vestice.

În urma eșecurilor tratativelor tripartite, anglo-franco-sovietice de la Moscova (mai-august 1939), s-a încheiat *Pactul de neagresiune între Germania și Uniunea Sovietică*, cu documentul său oficial și cu *Protocolul adițional secret*³. Deși făcea parte integrantă din pact, protocolul nu a fost menționat în mod public și existența sa a fost negată de sovietici peste cinci decenii.

Articolul 3 din protocol viza în mod direct România, frontiera sa de răsărit: „În privința Europei sud-estice, partea sovietică subliniază interesul pe care-l manifestă pentru Basarabia. Partea germană își declară totalul dezinteres politic față de aceste teritorii”. I se crea României o situație extrem de dificilă, fiind anulate practic – în spatele formulării „diplomatice” – nu numai bazele juridice ale raporturilor româno-sovietice, ci și întreg sistemul de alianțe și acorduri, pe

³ *Pactul Ribbentrop-Molotov și agresiunea sovietică împotriva României. Culegere de documente (1939-1941)*. Selecția, traducerea și îngrijirea textelor, prefată și note de Valeriu Matei, Ploiești, 2012, p. 11-13; Ion Agrigoroaiei, *Basarabia în acte diplomatice 1711-1947*, Iași, 2012, p. 184-185.

care se sprijinea securitatea țării. Prinsă între Germania și Uniunea Sovietică, România nu mai avea nici o posibilitate de manevră diplomatică în menținerea integrității teritoriale, în condițiile în care și Ungaria, și Bulgaria își manifestau tot mai insistent pretențiile anexioniste. Cele două mari puteri, una nazistă și alta comunistă, își dădeau mâna pentru sfășierea Romaniei. Pactul de la 23 august 1939 a ridicat U.R.S.S. la nivelul de putere continentală, trecându-se imediat la atacarea Poloniei, atât de la vest cât și de la est.

Imediat după semnarea Pactului de neagresiune, Germania a atacat Polonia la 1 septembrie 1939. La 3 septembrie, Marea Britanie și Franța au declarat război Germaniei, declanșându-se astfel a doua mare conflagrație a secolului al XX-lea. La 6 septembrie, România și-a declarat neutralitatea. În timp ce armata poloneză se opunea ofensivei hitleriste, la 17 septembrie 1939 armata sovietică a pătruns pe teritoriul Poloniei. Uniunea Sovietică a acționat în conformitate cu punctul 2 al protocolului secret adițional pactului. Putem aprecia că declanșarea războiului mondial a grupat – pentru o anumită perioadă și într-un anumit sens – pe de o parte Germania hitleristă și Uniunea Sovietică, și pe de altă parte, Polonia, Marea Britanie și Franța. Ultimele două nu au considerat necesar să extindă declarația de război și asupra Uniunii Sovietice, a cărei acțiune avea caracter similar cu cea a Germaniei. În urma discuțiilor purtate de aceiași Ribbentrop și Molotov, și tot la Moscova, în zilele de 27 și 28 septembrie, s-a semnat *Declarația comună și Tratatul germano-sovietic de amicitie și frontieră*. Cele două puteri își împărțeau statul polonez, dând asigurări, cu un cinism rar întâlnit, de înfăptuire a stabilității și păcii, de restaurare a drepturilor naționalităților⁴.

Ocuparea Poloniei și noul tratat Ribbentrop-Molotov, desființând statul vecin, cu care eram legați printr-un tratat de alianță și prin interese vitale în apărarea graniței de est, a stârnit îngrijorarea opiniei publice românești. Această manieră de „rezolvare” a problemei poloneze a stăruit în mintea cercurilor politice conducătoare, supuse la noi presiuni și amenințări în primăvara și vara anului 1940, și le-a determinat, împreună cu alți factori, să adopte o anumită poziție față de notele ultimative de la sfârșitul lunii iunie.

⁴ „După ce guvernul german al Reichului și guvernul U.R.S.S.-ului, se arată în Declarație, au soluționat definitiv chestiunile care rezultă din dizolvarea statului polonez și au creat o bază sigură pentru o pace durabilă în Europa de Răsărit, prin acordul semnat de ele exprimă părerea că acesta ar răspunde adevăratelor interese ale tuturor popoarelor ca să se pună capăt stării de război existente între Germania, pe de o parte, și Anglia și Franța, pe de altă parte”. (Este evident că Uniunea Sovietică se consideră alături de Germania.) Prin tratatul de „amicitie și frontieră”, cele două guverne își fixau definitiv (termenul aparține punctului 1) frontiera intereselor lor în teritoriul statului polonez și considerau tratatul ca punct de plecare în desfășurarea bunelor relații între cele două state. După dizolvarea statului polonez, cele două guverne considerau „ca sarcină a lor exclusivă, de a restabili în aceste teritorii pacea și ordinea și de a asigura naționalităților de acolo o existență pașnică și corespunzătoare atributelor etnice”. Ordinea impusă de ocupanți nu a asigurat pacea și nu și-a propus, nici pe departe, respectarea drepturilor minorităților. (Vezi: Ion Agrigoroaiei, *România în fața agresiunii militare sovietice din iunie 1940*, în „Revista de istorie militară”, nr. 6, 1995, p. 10-13; idem, *Basarabia în acte diplomatice 1711-1947*, Iași, 2012, p. 87-88).

După cum se știe, la sfârșitul lui noiembrie 1939, Uniunea Sovietică a atacat Finlanda; la 14 decembrie Societatea Națiunilor condamnă această acțiune prin care Uniunea Sovietică se plasa – preciza rezoluția adoptată de Adunarea Generală – în afara Pactului Societății Națiunilor. În aprilie- iunie 1940, Germania invadea Danemarca, Norvegia, Olanda, Belgia, Luxemburg și Franța. În vara aceluiași an, Uniunea Sovietică anexa Estonia, Letonia și Lituania.

În primele luni ale anului 1940, presa sovietică începea o campanie antiromânească intensă pe tema Basarabiei și a „eliberării ei”. Semnalul cel mai amenințător l-a constituit raportul lui Molotov, prezentat la 29 martie 1940 în ședința sesiunii a VI-a a Sovietului Suprem al Uniunii Sovietice, când președintele Consiliului Comisarilor Poporului și comisarul Afacerilor Externe declara, între altele: „Printre țările vecine din sud, amintite mai înainte, este una cu care nu avem pact de neagresiune, România. Aceasta se explică prin existența unei chestiuni litigioase nerezolvate, aceea a Basarabiei, a cărei anexiune de către România nu a fost niciodată recunoscută de U.R.S.S., deși aceasta nu a pus niciodată chestiunea înapoierii Basarabiei pe cale militară”.

Diplomația românească s-a arătat îngrijorată față de această amenințare, care conținea, în fond, varianta ocupării prin forță a Basarabiei. Alexandru Cretzianu, secretar de stat la Ministerul Afacerilor Străine, comentând declarațiile lui V. Molotov, va observa: „Așadar, Kremlinul a hotărât să ignoreze nu numai Pactul Briand-Kellogg, ci și Convenția pentru definirea agresorului. În acest caz, nu ar trebui decât să ne reamintim ce s-a întâmplat în Polonia, Finlanda și în cele trei republici baltice, care avuseseră acorduri formale și specifice de neagresiune cu Uniunea Sovietică”. Declarația lui V. Molotov a fost urmată de noi concentrări de trupe ale Armatei Roșii pe Nistru, de noi incidente de frontieră, Uniunea Sovietică pregătind ocuparea prin forță a Basarabiei și a nordului Bucovinei⁵.

Atunci când Germania hitleristă ținea sub controlul său un vast teritoriu al Europei, de la Atlantic până la est de Varșovia, când Uniunea Sovietică ocupase sau era pe cale să ocupe noi teritorii la granița sa de vest, România – *nu numai complet izolată, dar și direct amenințată – a fost nevoită să cedeze, sub imperiul forței, Basarabia, nordul Bucovinei și o porțiune din fostul județ Dorohoi*, mai mult chiar decât se prevăzuse în protocolul secret. Notele ultimative sovietice din 26 și 27 iunie 1940 au survenit la câteva zile după ce Franța semnase, la 22 iunie, armistițiul cu Germania. În acest context Uniunea Sovietică a răpit României un teritoriu de 50.762 km² și un număr de aprox. 3.915.000 de locuitori, din care Basarabia cu 44.422 km² și peste 3 milioane de locuitori. În perioada imediat următoare, guvernul sovietic a avut și alte pretenții teritoriale pe seama României, în special în Delta Dunării.

Analiza atentă a poziției adoptate de guvernul român, a conținutului notelor ultimative și a răspunsurilor date de partea română relevă – și concluzia este

⁵ Ion Șișcanu, *Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române 1940*, Chișinău 2007, p. 59-60, 71-72.

foarte importantă – *lipsa vreunui acord, caracterul ilegal*, din punct de vedere al dreptului public internațional al actului săvârșit de U.R.S.S. și faptul că teritoriile românești *au fost ocupate prin forță armată*, introducându-se acolo un regim de ocupație. Sub presiunea intrării imediate a armatei sovietice, care nu a respectat prevederile din a doua *Notă ultimativă*, la 28 iunie a început calvarul evacuării Basarabiei și a nordului Bucovinei. În cadrul conflagrației mondiale, România a fost mai întâi agresată la 28 iunie 1940, constituind unul din obiectivele urmărite de Uniunea Sovietică, realizat cu sprijinul Germaniei hitleriste; poziția adoptată la 22 iunie 1941 va fi un răspuns la acest atac⁶.

Alături de lucrări ce reprezintă contribuții de referință la cunoașterea evenimentelor din 1939-1941, continuă să apară volume în care sunt reluate și „actualizate” tezele neștiințifice, în contradicție flagrantă cu realitatea, cu evidența, susținute de-a lungul anilor de istorici sovietici, ce exprimau în fond interesele Partidului Comunist și ale statului sovietic. Astfel, amplul volum, tipărit recent în 4000 de exemplare, aparținând lui Serghei Nazaria, se referă la al doilea război mondial, cu prilejul împlinirii a „65 de ani de la marea victorie asupra fascismului”⁷. Așa cum am mai menționat⁸, fără a cuprinde o analiză serioasă autorul respinge o amplă istoriografie, de ieri și de azi, de pe ambele maluri ale Prutului, acuzată de naționalism și chiar de tendințe imperialiste. De pe o asemenea poziție, *Istoria fără mituri* a lui S. Nazaria este, de fapt, o istorie plină de falsuri, care ne întoarce, atât în ceea ce privește „interpretarea”, cât și limbajul, cu mulți ani în urmă, la „tezele” Cominternului referitoare la România „stat multinațional”, la „imperialismul românesc”, la Basarabia „provincie rusească”, locuită de poporul moldovenesc și la „soluția” statalității moldovenești, cu fața – precizăm noi – numai către Răsărit și cu spatele la România și Europa democratică.

Autorul iese complet din câmpul dezbaterii științifice în tratarea evenimentelor din anul 1940. În urma încheierii pactului Molotov-Ribbentrop, afirmă

⁶ Ion Agrigoroaiei, *Basarabia de la Unire la integrare*, Chișinău, 2007, p. 323-324.

⁷ Serghei Nazaria, *Vitoria mironia voina: ghenezis, hod i itoghi*, (*Al Doilea Război Mondial: geneză, drum și urmări*), Kișinev, 2010, p. 499. Cartea are supratitlul: *Istoria bez mifov (Istoria fără mituri)*. În multe din paginile sale, volumul se constituie într-un atac deschis la adresa istoriografiei românești de pe ambele maluri ale Prutului, din ultimii ani, a altor lucrări apărute de-a lungul timpului, acuzate de naționalism, de a susține „pretenții mitice” cu caracter imperialist ale României asupra Basarabiei ș.a.m.d.

⁸ Vezi și intervenția noastră, *Demnitatea istoricului*, în vol. *In Honorem Ion Șişcanu. Studii de istorie a românilor*, Cahul, 2011, p. 15-19. Arătăm că poziția adoptată de Serghei Nazaria nu constituie o surpriză, dacă avem în vedere conținutul și orientarea manualelor coordonate de el. Profesorul universitar Alexandru Moșanu, membru de onoare al Academiei Române, într-o consistentă recenzie, a atras atenția asupra conținutului antiștiințific, propagandistic, al „moldovenismului” din manualul pentru clasa a IX-a, editat în anul 2006 de un colectiv în frunte cu S. Nazaria, în eforturile de introducere forțată a „istoriei integrate”. Savantul dezvăluie și cu acest prilej obiectivele urmărite: „În politica lor de constituire a unui sistem educațional bazat pe o ideologie retrogradă, anticonstituțională, ce urmărește scopul de a schilodi intelectual tineretul studios, de a-l manipula conceptual, comuniști uzează, în primul rând, pe falsificarea istoriei naționale, pe care ei o numesc în mod fraudulos <<istorie integrată>>”. (Vezi: Al. Moșanu, *Manipulatorii istoriei*, în „Cugetul”, nr. 4, 2006, p. 57-60).

acesta, „Uniunea Sovietică a considerat extrem de judicios să folosească situația dată pentru a putea rezolva pașnic situația basarabeană”, concentrând trupe ale armatei sovietice la granița cu România!⁹ Este reluată cu obstinație „teza” caracterului ilegal al unirii Basarabiei cu România în 1918¹⁰, iar „împărțirea” României în 1940 ar fi fost rezultatul politicii nerealiste a oligarhiei românești din perioada interbelică. Aceasta a manifestat un apetit teritorial care nu corespundea posibilităților de a găsi, pe de o parte, un compromis rațional cu vecinii, în primul rând cu Uniunea Sovietică și, în al doilea rând, de a guverna teritoriile dobândite pe baza principiilor de dreptate și eficiență. Concluzia aceasta – continuă S. Nazaria – este confirmată nu numai de pretențiile teritoriale ale vecinilor, ci și de atitudinea total antiromânească a populației din teritoriile pierdute în 1940¹¹. Evenimentele din iunie 1940 ar fi risipit definitiv „pretențiile mitice ale României asupra Basarabiei”. Atacul nedisimulat la adresa României întregite este „susținut” prin afirmații false și grosolane, referitoare la reacția pozitivă, chiar de sărbătoare, cu care populația i-a întâmpinat pe „eliberatori”, lăsând să se înțeleagă că este vorba nu numai de Basarabia, ci și de celelalte teritorii „pierdute” de România în 1940.

Generalul Ion Antonescu a venit la conducerea statului român (6 septembrie 1940) în condiții grele, când România era complet izolată și în continuare amenințată (incidentele din Delta Dunării cu sovieticii, pretențiile Ungariei asupra întregii Transilvanii, presiunile Germaniei hitleriste asupra lui Carol al II-lea). Numai Germania era dispusă și era capabilă să garanteze granițele rămase României. Aceasta l-a determinat pe generalul Ion Antonescu să orienteze politica externă a României spre Germania, într-un ritm mult mai rapid decât se înregistrase până atunci: acordul privind intrarea trupelor germane în România, aderarea la Pactul tripartit (23 noiembrie 1940), semnarea la 4 decembrie a unui tratat economic, ș.a. Antonescu s-a adaptat la situația internațională dată, la efectele acumulate ale acțiunilor agresive ale Germaniei, Uniunii Sovietice, Ungariei și Bulgariei din 1938-1940. Dincolo de modalitățile concrete de realizare, intrând în alianța cu Germania și în Războiul din Răsărit, Ion Antonescu nu a acceptat ca definitiv Dictatul de la Viena, poziție pe care i-a repetat-o mereu lui Hitler, începând chiar cu întâlnirea prilejuită de semnarea aderării la Pactul tripartit. Pentru el - și nu numai pentru el - eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei reprezenta o etapă în refacerea teritorial-națională a statului, așa cum se realizase în anul 1918.

Documentele elaborate în ziua de 22 iunie 1941 fixau obiectivele intrării României în Războiul nostru din Răsărit. În ordinul pe care generalul Ion Antonescu îl dădea Armatei Române, în zorii zilei, „Vă ordon: treceți Prutul!”, se preciza: „...Reîmpliniți în trupul Țării glia străbună a Basarabiei și codrii medievali

⁹ S. Nazaria, *op.cit.*, p. 323,

¹⁰ Ibidem, p. 328.

¹¹ Ibidem, p. 334.

ai Bucovinei, ogoarele și plaiurile noastre [...] Să luptați pentru dezrobirea fraților noștri, a Basarabiei și Bucovinei, pentru cinstirea bisericilor, a vieții și căminelor batjocorite de păgânii cotropitori...” Regele Mihai I trimitea, în aceeași zi, o telegramă conducătorului statului, exprimându-și întreaga adevărată și recunoștință: „În clipele când trupele noastre trec Prutul și codrii Bucovinei pentru a reîntregi sfânta țară a Moldovei lui Ștefan cel Mare, gândul meu se îndreaptă către domnia voastră, domnule general și către ostașii țării. Vă sunt recunoscător, domnule general, pentru că numai prin munca, tăria și stăruința domniei voastre, neamul întreg și cu mine trăim bucuria zilelor de glorie străbună, iar ostașilor noștri bravi le urez sănătate și putere ca să statornicească pentru vecie dreptele granițe ale neamului. Trăiască în veci România! Trăiască viteaza noastră armată!”

Presa a reflectat reacția populară amplă la vestea intrării în război, anunțată în mai multe rânduri la radio și în mai multe ediții speciale ale ziarelor din 22 iunie. Mii de cetățeni au ieșit pe străzi, instituțiile publice și întreprinderile au arborat drapelul statului. În Piața Palatului Regal, în Piața Universității, la statuia lui Mihai Viteazul, fanfarele intonau Imnul Regal. Prin difuzoare se transmitea slujba religioasă în sunetul clopotelor. Ziarele consemnau: „Toată lumea îngenuchează. E un moment impresionant. Basarabienii, care și-au părăsit căminurile, și-au lăsat parte din familiile lor dincolo de Prut, au lacrimi în ochi. Plâng de bucurie că a venit clipa mântuirii fraților din ghearele cotropitorilor, care au pângărit altarele, au distrus vetrele strămoșești și au adus jalea și durerea în plaiurile basarabene și bucovinene”¹².

Intrarea în război reprezenta pentru România un răspuns la agresiunea politică și militară întreprinsă de Uniunea Sovietică, la 28 iunie 1940. La 24 iunie 1941, Grigore Gafencu, reprezentantul guvernului român la Moscova, era primit de V. Molotov, care i-a cerut explicații în legătură cu situația creată. Între altele, Gafencu și-a exprimat părerea de rău pentru politica urmată în timpul din urmă de U.R.S.S., care a condus la acest deznodământ: „Prin brutalul ultimatum din anul trecut, prin care ni s-a cerut nu numai Basarabia, dar și Bucovina și un colț din vechea Moldovă, prin încălcările teritoriului nostru, care au urmat de atunci, prin actele de forță ce au intervenit pe Dunăre – chiar și în timpul negocierilor pentru stabilirea liniei de demarcație – Uniunea Sovietică a distrus în România orice sentiment de încredere și de siguranță și a trezit îndreptățita teamă că însăși ființa statului român e în primejdie. Am căutat atunci un sprijin în altă parte. Nu am fi avut nevoie de acest sprijin și nu l-am fi căutat, dacă nu am fi fost loviți și dacă nu ne-am fi simțit amenințați”. O Românie independentă, în cuprinsul hotarelor ei neatinse, ar fi fost un factor de siguranță pentru Uniunea Sovietică și pentru celelalte state vecine. „Lovitura cea dintâi - preciza cu mult curaj Gr. Gafencu - care a zdruncinat temeliile unei asemenea Românii, chează

¹² Alecsandru Duțu, Mihai Retegan, *România în război. 1421 zile de înclăștare. Eliberarea Basarabiei și a Bucovinei de nord (22 iunie-26 iulie 1941)*, București, 1991, p. 36; Petre Țurlea, *Regele Mihai și Mareșalul Antonescu*, București, 2011, p. 176.

de siguranță și de pace, acoperire firească atât de folositoare unui hotar întins și însemnat al Rusiei, a fost dată, din nefericire, de guvernul sovietic”¹³.

În intervalul 22 iunie-26 iulie 1941, armata română s-a angajat cu mult eroism în luptele de eliberare a teritoriilor răpite în iunie 1940¹⁴. În cele 35 de zile de lupte grele, desfășurate pe întreaga suprafață a Basarabiei și a nordului Bucovinei, Armata 4 română respectiv, Armata 3 română, au acționat cu 473.103 militari; eliberarea s-a făcut prin jefă a 24.396 de militari, morți, răniți sau dispăruți (până la 31 iunie 1941). Au fost înlăturate forțele mititare și administrația sovietică de ocupație; în localități reintrau în activitate autoritățile românești. Au fost repuse în vigoare legile existente înainte de 28 iunie 1940 și extinse cele intervenite între timp. Statul român își exercita acum în mod legitim suveranitatea pe un teritoriu ce îi aparținea de drept și de fapt.

Participarea la operațiile militare dincolo de Nistru în vederea lichidării bolșevismului și a garantării unității noastre naționale, intrarea în stare de război cu Marea Britanie și Statele Unite ale Americii în decembrie 1941, constituirea Națiunilor Unite la 1 ianuarie 1942 au complicat situația externă a României. Atitudinea Marii Britanii și S.U.A. față de România era determinată de preocuparea de a nu stârni nemulțumiri la Moscova și de a nu „deranja” marele aliat. Încă din toamna anului 1943, Kremlinul alcătuia planuri în legătură cu România. La 26 septembrie, ministrul român la Berna, Vespasian Pella, informa guvernul de la București că revendicările minimale ale Uniunii Sovietice aveau în vedere Basarabia, nordul Bucovinei și gurile Dunării. Planul sovietic se baza pe principiul „unității Moldovei”¹⁵. Bucureștiul, în special prin Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru de Externe, atrăgea atenția asupra consecințelor grave ale ocupării României de imperiul sovietic, dar asemenea avertismente nu aveau atunci o reacție pozitivă din partea guvernelor Marii Britanii și S.U.A. La Conferința miniștrilor de Externe ai U.R.S.S., S.U.A. Marii Britanii (Moscova, 18-30 octombrie 1943) reprezentantul englez și cel american s-au declarat de acord ca, în ceea ce privește statele aliate Reichului în războiul cu Uniunea Sovietică, dreptul de a hotărî să revină guvernului sovietic.

¹³ Ion Antonescu va declara, la procesul intentat în 1946: „Nu pot fi socotit agresor, fiindcă România era în stare de război cu U. R. S. S. din iunie 1940, când Rusia a fost agresorul. Acceptarea ultimatumului nu a fost decât o retragere strategică și politică, la care recurge orice țară, orice om, când este surprins fără sprijin și nu este în măsură să se apere. Din iulie 1940 până în aprilie 1941, actele de agresiune parțiale ruse au continuat. Deci, în iunie 1941 a fost o acțiune care se încadra și era o urmare a agresiunilor pe care le suferise poporul român” (Gh. Buzatu, *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, vol. 1, Iași, 1990, p. 229-230).

¹⁴ A se vedea, alături de lucrările deja menționate: General Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei Sovietice (22 iunie 1941-23 august 1944)*, ediția a III-a, Iași, 1997; Jipa Rotaru, Alesandru Duțu, Florica Dobre, *Campania de Est în ordine de zi, vol. I: În Basarabia și în partea de nord a Bucovinei (22 iunie-26 iunie 1941)*, București, 1993; V. Fl. Dobrinescu, I. Constantin, *Basarabia în anii celui de al II-lea război mondial (1939-1947)*, Iași, 1995; *Bătălia pentru Basarabia 1941-1944* (coord. Gh. Buzatu), București, 2010.

¹⁵ V. Fl. Dobrinescu, I. Constantin, *op.cit.* p. 260 și urm.

În primăvara anului 1944, frontul de răsărit s-a apropiat de nord-estul României; la sfârșitul lui martie, trupele sovietice intrau în Cernăuți, iar până la mijlocul lui aprilie ocupau județele Soroca, Bălți și parțial județele Orhei și Lăpușna. În aceste împrejurări, Ion Antonescu a dispus evacuarea nordului Bucovinei și a Basarabiei, pe baza unui plan pregătit încă din toamna anului 1943¹⁶. La 12 aprilie, trupele sovietice au ajuns la Tiraspol și au forțat Nistrul, formând un cap de pod pe malul drept al fluviului. Luptele au continuat, ajungându-se la aliniamentul Tg. Neamt, Iași, Chișinău, Dubăsari și în continuare pe Nistru până la Marea Neagră. În legătură cu atingerea Prutului de către Armata Roșie, Molotov a făcut la 2 aprilie 1944 o declarație, în care menționa: „Guvernul sovietic aduce la cunoștință că Armata Roșie, urmărind armatele germano-române, a trecut Prutul și a intrat pe teritoriul românesc (observăm și aici nerecunoașterea spațiului dintre Nistru și Prut ca fiind teritoriu românesc — n. ns., I. A.). Comandamentul suprem al Armatei Roșii a dat ordin unităților sovietice care înaintează să urmărească pe inamic până ce va fi înfrânt sau capitulează. În același timp, guvernul sovietic declară că nu urmărește să dobândească nici o parte din teritoriul românesc (de la vest de Prut — n. ns., I. A.) și nici să schimbe rânduirea socială din România. Înaintarea Armatei Roșii pe teritoriul românesc este dictată numai de necesități militare și de continuarea rezistenței inamicului”. Dincolo de „concepția” specifică asupra teritoriului românesc, declarația urmărea să inducă în eroare cercurile aliate asupra adevăratelor obiective urmărite pe plan politic. Într-o manieră sau alta, Londra precizase că nu recunoscuse modificarea de teritoriu din 28 iunie 1940, dar acum, față de declarația lui Molotov, era de acord cu atitudinea sovietelor. În noile împrejurări, din primăvara anului 1944, Marea Britanie și S.U.A. nu erau dispuse să acționeze în favoarea României.

Declarația din 2 aprilie 1944 a fost urmată de prezentarea de către U.R.S.S. a condițiilor de armistițiu cu România, ce urmau să fie trimise lui Ion Antonescu și lui Iuliu Maniu, prin Barbu Știrbei, care se afla Cairo. Propunerile sovietice cuprindeau, între alte clauze împovărătoare, pe aceea privind „restabilirea granițelor româno-sovietice în concordanță cu acordul din 1940”¹⁷, idee susținută și de Londra. Chestiunea viitoarei frontiere cu U.R.S.S. a fost abordată și în cadrul tratatelor secrete româno-anglo-americane și româno-sovietice din primăvara și vara anului 1944. Sub presiunea lui W. Churchill, președintele F.D. Roosevelt a trecut peste anumite rezerve, exprimate de Departamentul de Stat și a fost de acord cu atitudinea Marii Britanii, ce urmărea să-și asigure controlul asupra Greciei.

În dimineața zilei de 20 august 1944 s-a declanșat ofensiva sovietică, care a rupt frontul Iași-Chișinău, înregistrând rezultate inegale în diferite direcții. Prin

¹⁶ Sergiu Balanovici, *Operațiunea 1111. Evacuarea din Moldova 1944*, Botoșani, 2005, p. 31 și urm.

¹⁷ I. Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, București, 1995, p. 190 și urm.; Anatol Petrencu, *România și Basarabia în anii celui de al Doilea Război Mondial*, Chișinău, 1999, p. 146-147.

lovitura de stat de la 23 august 1944, România a ieșit din războiul împotriva Națiunilor Unite, situație care a permis intrarea într-un ritm rapid a trupelor sovietice spre sud. În ziua de 24 august 1944, sovieticii ocupau Chișinăul, iar câteva zile mai târziu Uniunea Sovietică ajungea să stăpânească din nou teritoriile românești răpite la 28 iunie 1940, precum și o parte din Moldova din dreapta Prutului.

Desprinderea de Axă a creat condiții pentru încheierea armistițiului cu puterile antihitleriste. Noul guvern român s-a pronunțat în acest sens și a solicitat recunoașterea pentru România a calității de cobeligeranță, în timp ce Moscova nu a ținut cont de consecințele Actului de la 23 august. Trupele sovietice au continuat ofensiva în spațiul românesc, ocupând până la jumătatea lui septembrie cea mai mare parte a țării; s-au înregistrat numeroase acte de violențe și jaf, o stare de confuzie generată de ridicarea și transformarea în prizonieri de război a peste 100.000 de români, militari și civili, sub pretextul continuării stării de război între cele două state. Primul ministru român, generalul Constantin Sănătescu, nota la 1 septembrie 1944: „Nu am nici o veste de la Moscova; semnarea armistițiului ar pune capăt în mare parte dezordinii de acum. Pe motivul că suntem încă în război, rușii pradă peste tot [...]. Sosesc la Președinție reclamații din toate locurile pe unde ajung trupele ruse”. Reclamații similare soseau cu zecile de mii și la Marele Stat Major român din regiunile ocupate de Armata Roșie¹⁸.

După mai multe amânări, deși delegația română a sosit la Moscova în ziua de 30 august, aceasta a fost convocată în prima ședință, prezidată de Molotov, la 10 septembrie 1944, atunci când țara era ocupată de sovietici. Convenția de armistițiu semnată (în zorii zilei de 13 septembrie, dar datată 12 septembrie 1944) de către reprezentanții României, pe de o parte, și mareșalul R.I. Malinovski, pe de altă parte, în numele Puterilor Aliate, ca reprezentant al „Înaltului Comandament Aliat (Sovietic)”, depășea cu mult caracterul unui document de acest gen, cu conținut militar și pe termen scurt. Prevederile referitoare la despăgubirile de război, la granițele României, la participarea pe frontul hitlerist, la viitorul statut al statului la Conferința păcii și altele ne arată că suntem în fața unui tratat de pace în formă concisă, impus de Uniunea Sovietică, cu acordul reprezentanților Marii Britanii și S.U.A.¹⁹. Convenția de armistițiu consemna în preambul că Guvernul și Înaltul Comandament al României, recunoscând faptul înfrângerii, acceptă condițiile armistițiului prezentate de cele trei Puteri Aliate. Reprezentanții României, având depline puteri, pe de o parte, și reprezentantul Înaltului Comandament Aliat, mareșalul R. I. Malinovski („autorizat pentru aceasta de guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit și S.U.A.”), pe de altă parte, au semnat

¹⁸ Cf. Constantin Hlihor, *Armata Roșie în România. Adversar, aliat, ocupant. 1940-1948.*, vol. I, București, 1996, p. 39.

¹⁹ 10-13 septembrie 1944- Negocierile de la Moscova pentru definitivarea Convenției de Armistițiu între România și Puterile Aliate și Asociate, în Gh. Buzatu, Stela Acatrinei, Daniel Onișor, Horia Dumitrescu, *România în ecuația războiului și a păcii (1939-1947). Studii și documente*, vol. I, Iași, 2009, p. 223-249.

condițiile cuprinse în cele 20 de articole. Era reluată și subliniată poziția adoptată anterior, prin care occidentalii erau de acord cu condițiile dictate de sovietici și le lăsausă acestora „mână liberă” în relația cu România. Mai mult, prin art. 18 se înființa o Comisie Aliată de Control, „care va lua asupra sa, până la încheierea păcii, reglementarea și controlul executării prezentelor condițiuni, sub conducerea generală și ordinele Înalțului Comandament Aliat (Sovietic), lucrând în numele Puterilor Aliate”. Ocupată militar, România devenea, în fond, un stat la ordinele Înalțului Comandament Sovietic, ale Moscovei. Într-o oarecare contradicție cu cele afirmate în preambul (România, țară înfrântă), în art. 1 se consemna că la 24 august 1944 România a încetat toate operațiile militare împotriva U.R.S.S. (fără nici o trimitere la Actul de la 23 august), a ieșit din războiul împotriva Națiunilor Unite și s-a alăturat acestora în războiul împotriva Germaniei și Ungariei, „cu scopul de a restaura independența și suveranitatea României”. Cele 12 divizii de infanterie române și serviciile tehnice auxiliare, puse la dispoziția frontului, intrau sub conducerea generală a Înalțului Comandament Aliat (Sovietic). Se urmărea, desigur, înfrângerea mai rapidă a Germaniei hitleriste, ceea ce se va realiza și prin contribuția substanțială a României, dar scopul restaurării independenței și suveranității acesteia nu intra deloc în preocupările sovieticilor, care mascau prin asemenea formulări în fața occidentalilor adevăratele intenții, nu numai aici, ci într-o vastă zonă a Europei.

Nu analizăm aici celelalte prevederi: despăgubiri acordate Uniunii Sovietice în valoare de 300.000.000 \$, la care se adăugau alte despăgubiri; arestarea și judecarea persoanelor acuzate de crime de război; controlul sovietic asupra tipăriturilor, spectacolelor de teatru și de film, asupra mijloacelor de comunicație ș.a.

Art. 4 era formulat astfel: „Se restabilește frontiera de stat între U.R.S.S. și România, stabilită prin acordul sovieto-român din 28 iunie 1940”. Statului român i se impunea să recunoască trecerea în componența Uniunii Sovietice a Basarabiei, a nordului Bucovinei și a unei părți din județul Dorohoi, fără nici o negociere. În cea de a doua ședință a „discuțiilor” textului Convenției, la 11 septembrie 1944, V. M. Molotov, referindu-se la frontiera româno-sovietică, a afirmat prompt: „Acest lucru nu se poate discuta. A fost primită la început (de fapt o condiție *sine qua non* a purtării discuțiilor – n. ns., I. A.) și stă la baza Armistițiului. Trecem la articolul 5”²⁰. Afirmatia din art. 4, că granița fusese stabilită la 28 iunie 1940 printr-un acord sovieto-român, reprezintă un fals grosolan, menit să înșele opinia publică internațională. Se consemna în termenii Convenției de Armistițiu un delict al dreptului internațional, reprezentat de anexarea prin forță – sub forma ultimatumului, însoțit de intrarea intempestivă a trupelor și administrației sovietice – a teritoriilor respective. Președinte al Partidului Național Țărănesc și ministru secretar de stat în guvernul gen. C. Sănătescu, Iuliu Maniu afirma în ședința din 16 septembrie a Consiliului de Miniștri: „...În ceea ce privește Basarabia și Bucovina, suntem o țară învinsă, ni s-au impus anumite condițiuni de armistițiu și nu avem ce face și ne supunem, fiindcă suntem într-o situație silită. A fost punctul cel mai dureros acela în care se spune că hotarul României este acela fixat în 1940...”.

²⁰ V. Fl. Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia*, Iași, 1991, p. 286-287.

Prin art. 19, guvernele aliate declarau nule și neavenite hotărârile „Arbitrajului de la Viena” și își exprimau acordul ca Transilvania, sau cea mai mare parte a acesteia, să fie restituită României, cu condiția confirmării prin viitorul tratat de pace. Această formulare a oferit Ungariei speranța obținerii la Conferința de pace a Transilvaniei sau a unei părți din aceasta²¹.

Pretențiile sovietice depășeau la Dunăre vechiul statut teritorial al Basarabiei. Delegații sovietici au cerut un traseu mai la sud de talvegul brațului Chilia, înglobând Uniunii Sovietice unele ostroave și, în plus, brațul principal de vărsare Stari-Stambul. Nu s-a ajuns deocamdata la un traseu admis de ambele părți; frontiera pe Chilia rămânea neclarificată.

Așa cum s-a mai afirmat, documentul nu reprezenta o convenție de armistițiu, ci un dictat, o capitulare necondiționată. Prin art. 4, Uniunea Sovietică punea din nou în aplicare, cu consimțământul delegaților Marii Britanii și ai S.U.A., art. III din Procoltul secret adițional al Pactului Molotov-Ribbentrop, din 23 august 1939. O problemă gravă pentru poporul român era „rezolvată” în mod unilateral, fără a se mai aștepta adoptarea unei hotărâri în cadrul Conferinței de pace.

La scurt timp după semnarea Convenției de Armistițiu, în octombrie 1944 primul ministru britanic, W. Churchill, încheia cu Stalin, la Moscova, faimosul „acord de procentaj”, prin care se stabileau sferele lor de influență în sud-estul Europei și în răsăritul Mării Mediterane. Între altele, România urma să rămână în proporție de 90 % sub influența Uniunii Sovietice, același procent pentru preponderența britanică în Grecia²². În fapt, România va intra în scurt timp, în întregime sub dominație sovietică.

Guvernul dr. Petru Groza, format la 6 martie, nu a mai abordat în documentele oficiale problema frontierei româno-sovietice, fiind considerată „rezolvată” prin art. 4 al Convenției de armistițiu. În fața manifestărilor anticomuniste, organizate de forțe politice democratice, sovieticii au trecut la numeroase amenințări, inclusiv la adresa integrității teritoriale a României. În atmosfera deosebit de tensionată din toamna anului 1945, cu două zile înainte de demonstrația anticomunistă de la 8 noiembrie, Molotov declara în ședința Sovietului Suprem: „Moldova sovietică înglobează în egală măsură totalitatea teritoriilor locuite de moldoveni, ceea ce deschide posibilitatea extinderii în viitor a dezvoltării ei

²¹ Deși eliberat la 25 octombrie 1944, teritoriul Transilvaniei nu a intrat atunci sub administrație românească, ci sub administrație militară sovietică. Numai după semnarea armistițiului de către Ungaria (20 ianuarie 1945) și la câteva zile după formarea guvernului procomunist dr. Petru Groza, guvernul sovietic a confirmat României, la 9 martie 1945, dreptul de a-și exercita suveranitatea asupra întregului său teritoriu de vest, acceptându-se într-un fel frontiera confirmată prin Tratatul de la Trianon, din 1920. (Vezi: Valeriu Florin Dobrinescu, *România în organizarea postbelică a lumii 1945-1947*, București, 1988, p.120-121; Larry L. Watts, *Ferește-mă Doamne de prieteni ...*, București, 2011, p. 149-150.

²² Nicolae Baci, *Agonia României 1944-1948*, Cluj Napoca, 1990, p. 116 și urm; Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane (1944-1947)*, București, 1993, p. 13-15, 81.

naționale”²³. Era deci sugerată posibilitatea trecerii Moldovei din dreapta Prutului la Uniunea Sovietică, în cadrul R.S.S. Moldovenești, dacă România nu se încadrează imediat „ordinii” promovate de Moscova. Peste decenii, „soluția” lui Molotov va fi susținută deschis sau în forme voalate de adepți ai „moldovenismului”, preocupați de viitorul întregii „națiuni moldovenești”.

În timp ce delegația oficială a României la Conferința de pace de la Paris nu a ridicat această problemă sau a avut câteva intervenții timide, membrii grupului din exil au alcătuit o delegație neoficială, în frunte cu Gr. Gafencu și V. V. Tilea, care au desfășurat o intensă activitate, purtând discuții cu membri ai delegațiilor din țările occidentale. În memoriul depus pe masa Conferinței la 9 august 1946, Gr. Gafencu expunea liniile directoare ale evoluției societății românești între 1877 și 1946, insistând asupra stabilirii suveranității statale pe întreg teritoriul național. El dezvăluia încă o dată caracterul acțiunii sovietice din 28 iunie 1940: „Ultimatumul evacuării imediate a Basarabiei a constituit nu numai un act de violență în privința realităților entice și istorice, ci de agresiune care a modificat relațiile pașnice, existente între România și Rusia”; ca atare, nu putea fi invocat ca bază pentru acceptarea acelor rășluri teritoriale. În cadrul acestor eforturi s-a înscris și documentul intitulat *Principala revendicare a României: Basarabia și Bucovina de Nord*, prezentat de fostul ministru român la Moscova, Nicolae Dianu. „Basarabia – sublinia el – este istoric, etnic, economic și prin voința poporului său românească. <<Acordul>> de care vorbește proiectul tratatului cu România, în al doilea alineat al art. 1, nu a existat niciodată, nici cu guvernul român și, încă și mai puțin, din partea poporului român”. Aceste documente – numărul lor este mult mai mare – nu au fost luate în considerare de Manile Puteri învingătoare. Cu toate acestea, acțiunile întreprinse reprezintă o dovadă a responsabilității asumate de numeroși oameni politici și diplomați de prestigiu, în momente extrem de dificile pentru națiunea română, aflată sub ocupația sovietică²⁴.

Proiectul tratatului cu România a fost adus mai întâi în discuția Consiliului Miniștrilor de Externe, în ședința din 7 mai 1946, atunci când a fost declarat nul și neavenit Dictatul de la Viena, restabilindu-se cu Ungaria frontiera existentă la 1 ianuarie 1938, adică - adăugăm noi - cea decisă prin Tratatul de la Trianon, din 4 iunie 1920. În ce privește frontiera româno-sovietică, se prevedea revenirea la frontiera existentă la 1 ianuarie 1941, fixată în conformitate cu „Acordul” sovieto-român din 28 iunie 1940. Între timp, sovieticii au făcut, atât la nord, cât și la sud, unele „modificări”, încât frontiera stabilită în 1944-1946 nu mai era

²³ Cf. I. Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, București, 1995, p. 218. În Iașiul acelei perioade, circula zvonul și, pentru cei mai mulți temerea, stabilirii graniței cu Uniunea Sovietică pe Munții Carpați sau „măcar” pe Siret.

²⁴ V. Fl. Dobrinescu, I. Constantin, *op.cit.*, p. 319-325; Ion Calafeteanu, *Politică și exil. Din istoria exilului românesc 1946-1950*, București, 2000, p. 27 și urm; Gh. Buzatu, Daniel Onișor, Cornelii Ciucanu, Horia Dumitrescu, *România în ecuația războiului și păcii (1939-1947). Studii și documente*, vol. II, Iași, 2009, p. 103-116.

aceeași cu cea impusă în 1940. Astfel, în ținutul Herța (jud. Dorohoi), linia de demarcație, stabilită de Uniunea Sovietică în iunie 1944, a înaintat în teritoriul românesc pe o lungime de 10-12 km și o adâncime de peste 500-600 m. În martie 1946, autoritățile sovietice au mai împins granița pe o lungime de 1.200 m și o adâncime de circa 70 m spre localitățile Fundu Herței și Movila Herței²⁵.

Se prevedea includerea Basarabiei în teritoriul Uniunii Sovietice, cu frontiera de la sud pe talvegul brațului Chilia și Stari-Stambulului, așa cum fusese definită prin art. 45 și prin procesul verbal anexă al Tratatului de la Berlin din 1878. Așa cum s-a menționat, în septembrie 1940 – ianuarie 1941 se purtasera tratative la Moscova în legătură cu fixarea pe teren a frontierei, dar nu s-a ajuns la un acord, deoarece sovieticii au cerut un traseu mai la sud de cel precizat la 1878, Uniunea Sovietică înglobând unele ostroave și brațul de vărsare Stari-Stambul. În vara anului 1944, sovieticii au mutat linia de demarcație în dauna României, fixând-o pe brațul Musura. Prin aceasta se bloca accesul vaselor românești pe brațul Chilia, iar statul român pierdea și o importantă poziție strategică la granița cu U.R.S.S.²⁶ Reuniunea de la Paris a miniștrilor de Externe ai celor Patru Puteri s-a pronunțat pentru susținerea poziției sovietice în stabilirea frontierei cu România; de asemenea, au fost de acord cu frontiera dintre România și Bulgaria fixată, sub presiunea exercitată de Germania și Italia, în zilele „Acordului” de la Viena.

Proiectul Tratatului de pace cu România a fost publicat la Moscova, Washington, Londra, Paris, la 31 iunie 1946, și adus la cunoștința opiniei publice din țară în ziua de 3 august. Era rezultatul acordului celor patru Mari Puteri pentru majoritatea chestiunilor dezbătute la Conferința miniștrilor de Externe. Problemele teritoriale erau reglementate în Partea I a proiectului, intitulată *Frontiere*, în numai două articole! Frontierele României, indicate pe hartă (Anexa 1) - prevedea art. 1 - erau cele existente la 1 ianuarie 1941, cu excepția frontierei româno-ungare definită în art. 2, care declara „nule și neavenite hotărârile Sentinței de la Viena din 30 august 1940”, fiind restabilită aici frontiera de la 1 ianuarie 1938. Același art. 1 stabilea, printr-o singură propoziție, o graniță străină de principiile etnice, istorice și de drept internațional: „Frontiera sovieto-română este astfel fixată în conformitate cu Acordul sovieto-român din 28 iunie 1940 și cu Acordul sovieto-cehoslovac din 29 iunie 1945”²⁷.

²⁵ V. Fl. Dobrinescu, I. Constantin, *op.cit.*, p. 304-305.

²⁶ Unele din aceste modificări vor fi incluse în „Protocolul referitor la precizarea parcursului liniei frontierei de stat între Republica Populară Română și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste”, semnat la Moscova, la 4 februarie 1948. Erau invocate protocoalele întocmite în septembrie 1940 de către sovietici care, lezând interesele României, nu fuseseră acceptate atunci de partea română. Vezi: Dominuț Pădureanu, *Insula Șerpilor*, Constanța, 2004, p. 342 și urm.

²⁷ Spre deosebire de tratatele din 1919-1920, care conțineau numeroase articole explicative, referitoare la problemele teritoriale, proiectul celui din 1946 trata aceste modificări de teritorii în numai două articole. Faptul era fără precedent, având în vedere că practica dreptului internațional constă în includerea, în asemenea situații, a importante precizări referitoare la frontieră, la chestiuni conexe, cum ar fi schimbările de cetățenie, dreptul de opțiune, soarta bunurilor publice și private, repartizarea datoriei publice. Vezi: I. Constantin, *op. cit.*, p. 226-227.

Delegația României, condusă de Gh. Tătărescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru al Afacerilor Străine, a prezentat documentul *Atitudinea României față de Conferința de pace* (12 august 1946), ce conținea observații și cerințe justificate în probleme economice, în ce privește cobelig-eranta, clauza națiunii cele mai favorizate etc., dar nu conținea nici o obiecți-une referitoare la teritoriile ocupate de Uniunea Sovietică. În cadrul Comisiei politice și teritoriale, care și-a început lucrările la 24 august 1946, s-a discutat „Harta României” (ca anexă la Tratat), tipărită la Moscova, la o scară foarte mică, cu numeroase lipsuri și „nepotriviri”. Gh. Tătărescu a înaintat Secreta-riatului general al Conferinței de pace o notă în care erau semnalate „ușoare erori în executarea traseului cartografic al frontierelor”; referirea era la ostrovul Corbu, de la sud de Turnu Severin, trecut în componența Iugoslaviei, omițând să le consemneze pe cele privind ținutul Herța și frontiera din Delta Dunării. Comisia nu a luat act oficial de această notă; sovieticii au schimbat harta cu una pe care era corectată numai „nepotrivirea” de la frontiera cu Iugoslavia, hartă aprobată în unanimitate.

În ședința plenară din 10 octombrie 1946 s-a hotărât, așa cum era formulat în proiect, ca frontierele României, cu excepția celor cu Ungaria, să fie cele existente la 1 ianuarie 1941. La art. I se fixa frontiera cu Uniunea Sovietică „în conformitate cu Acordul sovieto-român din 28 iunie 1940 și cu Acordul sovieto-cehoslovac din 29 iunie 1945”. Președinția ședinței a deținut-o V. M. Molotov, care a supus articolul la vot: „Articolul 1. Vom trece la votarea articolului 1. Nimeni nu cere cuvântul. Articolul 1 este adoptat”²⁸.

La 10 februarie 1947, după aproape 10 luni de discuții, a avut loc – în Sala Orologiului de la Quai d’Orsay – ceremonia semnării Tratatului de pace din-tre Puterile Aliate și Asociate și România. Din partea României, Tratatul a fost semnat de Gheorghe Tătărescu, Lucrețiu Pătrășcanu, Ștefan Voitec, Dumitru Dămăceanu. În aceeași zi s-au semnat și tratatele de pace cu Italia, Finlanda, Ungaria și Bulgaria²⁹. În ședința din 23 august 1947, Adunarea Deputaților a adoptat în unanimitate legea privind ratificarea Tratatului de pace dintre Puterile Aliate și Asociate și România; după 7 zile, Legea a fost promulgată și, începând cu data de 15 septembrie 1947, Tratatul de pace a intrat în vigoare.

În același timp, ofensiva stângii, sprijinită substanțial de autoritățile de ocupație sovietice, militare și civile, lichida ultimele semne ale democrației,

²⁸ Făcând trimitere la acordul sovieto-cehoslovac, din 29 iunie 1945, tratatul desființa vecinătatea de nord a României cu Polonia și Cehoslovacia, în schimbul celei cu U.R.S.S. Vezi: Gh. Buzatu, *România în războiul mondial...*, p. 63; I. Constantin, *op.cit.*, p.239.

²⁹ La 27 ianuarie 1947, avusese loc, în marea sală a Departamentului de Stat din Washington, ceremonia semnării de către S.U.A. a tratatelor de pace, după șase zile documentul sosind la București. La 10 februarie 1947, la Paris, Tratatul cu România a fost semnat cu reprezentanții (în ordinea din document): Uniunii Sovietice, Angliei, Australiei, Bielorusiei, Canadei, Cehoslovaciei, Indiei, Noii Zeelande, Ucrainei, Uniunii Sud Africane. Vezi: Șt. Lache, Gheorghe Țuțui, *România și conferința de la Paris din 1946*, Cluj-Napoca, 1978, p. 302-303; V. Fl. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 185 și urm.; Gh. Buzatu, Stela Acatrinei, Daniel Onișor, Horia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 185-188.

instaurând regimul comunist și integrând cu totul România în ceea ce s-a numit *lagărul socialist*.

Și după semnarea și aplicarea Tratatului de pace, Uniunea Sovietică a obținut noi avantaje prin încălcarea suveranității și integrității teritoriale a României. Astfel, prin Convenția de la Belgrad, din 18 august 1948, U.R.S.S. a scos de sub regimul internațional brațul Chilia, încât accesul din Marea Neagră în brațul Chilia, precum și în porțiunea unde frontiera părăsește canalul navigabil urmând canalele secundare, se putea face doar cu permisiunea sovieticălor. Situată la 21 mile maritime de țărm, Insula Șerpilor aparținea României și după semnarea Tratatului de la Paris (10 februarie 1947), care reluase, cel puțin oficial, prevederile Tratatului de la Berlin din 1878 (Art. 46 prevăzuse, între altele, trecerea la România a insulelor alcătuind Delta Dunării, precum și a Insulei Șerpilor). Anul 1948 a adus și anexarea Insulei Șerpilor de către U.R.S.S., pe temeiul unei înțelegeri dintre dr. P. Groza și V. M. Molotov din 4 februarie (cu prilejul încheierii Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală între U.R.S.S. și România), urmată de predarea Insulei printr-un proces-verbal încheiat la 23 mai, semnat din partea guvernului român de ministrul Lucrărilor Publice, Nicolae Profiri, și de secretarul general al Ministerului Afacerilor Externe, Eduard Mezincescu. Parlamentele celor două țări, România și U.R.S.S., nu au analizat și nu au ratificat niciodată documentul. La 25 noiembrie 1949, printr-un alt proces-verbal, s-a stabilit frontiera româno-sovietică pe Canalul Musura, aflat la vest de brațul Chilia³⁰.

Tratatul de pace semnat la 10 februarie 1947 consfințea, în ce privește frontiera cu Uniunea Sovietică, situația instituită prin Convenția de Armistițiu din septembrie 1944 și, implicit, situația creată la 28 iunie 1940, ce reprezenta punerea în aplicare a art. 3 din protocolul adițional secret al Pactului Ribbentrop-Molotov, din 23 august 1939. Această „reluare” reprezenta un fals evident, deoarece *nu a existat nici un acord sovieto-român, teritoriile respective fiind ocupate prin forță, în urma unui atac armat*. Marile Puteri au aprobat, în ciuda unor mici rezerve exprimate insuficient de energic, pretențiile Moscovei; ele nu au

³⁰ Vasile Cucu, Gheorghe Vlăsceanu, *Insula Șerpilor*, București, 1991, p. 49-50; V. Fl. Dobrinescu, I. Constantin, op.cit., p. 344; Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1994)*, București, 1993, p. 149. Pe lângă Tratatul de prietenie, a mai fost încheiat, tot la 4 februarie, un „Protocol referitor la precizarea parcursului liniei frontierei de stat între R.P. România și U.R.S.S.” ce prevedea, între altele: „Insula Șerpilor, situată în Marea Neagră, la răsărit de gurile Dunării, intră în cadrul U.R.S.S.”. La 23 mai 1948, N.P. Șutov, prim-secretar de Ambasadă, în calitate de reprezentant al Ministerului Afacerilor Străine al U.R.S.S., și Eduard Menzicescu, ministru plenipotențiar, în calitate de reprezentant al Ministerului Afacerilor Străine a R.P. Române, „în virtutea și executarea Protocolului sovieto-român semnat la Moscova la 4 februarie 1948, au încheiat prezentul proces-verbal, constatând că astăzi la ora 12 (ora locală) Insula Șerpilor sau Zmeinii, situată în Marea Neagră [urmează localizarea], a fost înapoiată Uniunii Sovietice de către Republica Populară Română și încadrată în teritoriul U.R.S.S. Prin semnarea prezentului proces-verbal s-au îndeplinit formele legale de predare a insulei. Făcut pe Insula Zmeinii în două exemplare, fiecare în limbile rusă și română”. Fără nici o acoperire juridică sau legitimare istorică, formularea din 4 februarie 1948, „intră în cadrul U.R.S.S.”, era înlocuită cu „a fost înapoiată Uniunii Sovietice”. Vezi: Dominuț Pădurean, op.cit. p. 347-349.

intervenit nici atunci când sovieticii au mutat frontiera și peste teritoriile prevăzute în 1939, „depășite” mai întâi în 1940-1941 și, apoi, în 1944-1948³¹.

La 10 februarie 1947 se încheia capitolul dureros al participării României la cel de al doilea război mondial. Și în est, și în vest, obiectivul României fusese legitim: recuperarea teritoriilor pierdute în 1940. „Redobândirea Basarabiei, a nordului Bucovinei și ținutului Herța era la fel de îndreptățită ca și redobândirea nord-estului Transilvaniei, iar continuarea operațiunilor militare dincolo de Nistru a fost tot atât de necesară, sau chiar mai necesară – având în vedere primejdia reprezentată de forța militară a U.R.S.S. – decât continuarea operațiilor militare dincolo de frontiera de vest a României”³². Armata Roșie era purtătoarea unui regim de dictatură, ce se va extinde, cu consecințe grave, pe o mare parte Europei. În Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța se reinstaura regimul de dureroasă amintire din 1940-1941 și, de data aceasta, pentru o perioadă de timp mult mai lungă.

Multe lucruri s-au schimbat în ultimele decenii și în profida unei evoluții sinuoase, mișcarea democratică din Republica Moldova a înregistrat acțiuni de afirmare națională cu rezultate remarcabile. Conferința națională „Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele sale pentru Basarabia”, desfășurată la Chișinău în zilele de 26-28 iunie 1991, a adoptat *Declarația* de condamnare hotărâtă a „tratatului de agresiune” sovieto-german care „împreună cu prevederile protocolului său adițional secret au generat conflicte, suferințe, durere și destabilizarea situației politico-militare din Europa, de la Golful Finic până la Marea Neagră. Totodată, a afectat populația și teritoriile Basarabiei, nordului Bucovinei și Herței, străvechi teritorii românești. Această înțelegere, expresie a politicii arogante, de dictat și dispreț față de soarta și viața altor popoare, față de normele de conviețuire a națiunilor civilizate, a avut consecințe care, din păcate, mai dăinuie și astăzi”.

³¹ În legătură cu Tratatul de pace din 10 februarie 1947, în locul unei analize atente, cu argumente în măsură să explice mersul evenimentelor, pozițiile adoptate, din care nu se exclude părerile diferite, Serghei Nazaria se plasează în afara istoriografiei științifice, formulând atacuri specifice unui procuror stalinist. Semnarea Tratatului, prin care se stabilea granița dintre România și Republica Moldova, ar fi infirmat „teoria eliberării Basarabiei în 1941 de către armatele naziste” (în realitate, se stabilea granița între România și U.R.S.S., iar armata română nu făcea parte din „armatele naziste”). Prin această teorie, s-ar urmări astăzi, nici mai mult, nici mai puțin, decât lichidarea independenței Republicii Moldova și transformarea acesteia în provincie a statului vecin. Autorul amestecă faptele, încercându-se justificarea existenței graniței de est a României prin acordul coaliției antihitleriste, manifestat în redactarea Tratatului, fără să țină seama de raportul între factorul geopolitic de moment și argumentele istorice, entice, mereu valabile. Respingând de plano analizele întreprinse de autori competenți, din dreapta și din stânga Prutului, atacând conducerea statului român și acuzându-i pe toți de intenții agresive, S. Nazaria se manifestă - și cu acest prilej - ca adept înfocat al „moldovenismului”, al unui stat care să cuprindă întreg „pământul istoric moldovenesc”. De aceea - afirmă autorul - cu frații noștri moldoveni (din dreapta Prutului? - n. ns., I. A.) suntem de acord în orice moment să ne unim, în componența unui stat moldovenesc unic. Vezi: S. Nazaria, *op.cit.*, p. 464-466.

³² Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, 1997, p. 466.

Parlamentul Republicii Moldova, ales pe cale democratică, a adoptat la 27 august 1991 *Declarația de independență a Republicii Moldova*, care proclama statul suveran, independent și democratic, „în conformitate cu idealurile și năzuințele sfinte ale poporului și în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale”. Declarația de independență adoptată la 27 august 1991 – preciza prof. univ. dr. Al. Moșanu, membru de onoare al Academiei Române – are o importanță istorică, punând capăt jafului colonial ruso-sovietic și deschizând orizontul politic, cultural și spiritual spre România, spre democrațiile occidentale. „Actul politico-juridic din 27 august 1991 reflectă adevărul incontestabil că populația autohtonă de la est de Prut este de etnie română și parte integrantă a poporului român, că Basarabia este pământ românesc și că revenirea ei în componența României ar fi pe deplin justificată”. Condamnarea permanentă și hotărâtă a „Pactului de neagresiune” din 23 august 1939 (cu protocolul său secret) și a prevederilor sale cuprinse în unele documente ale Conferinței de pace de la Paris (1946-1947) reprezintă susținerea solidă, cu argumente științifice, a acestei angajări naționale.

Summary

Following the signing of the Nazi-Soviet Pact of August 23, 1939, Germany attacked Poland and the Second World War had begun. For its part, the Soviet Union annexed the eastern part of Poland and occupied the Baltic States in the summer of 1940. After Germany invaded France, the USSR occupied Bessarabia and Northern Bukovina on June 28, 1940, with an area of 50,762 km² and a total of approx. 3.915 million people. Within the global conflagration, Romania was first attacked on 28 June 1940 by the Soviet Union. Therefore, the position adopted on June 22, 1941 will be in response to this attack.

Peace Treaty signed on February 10, 1947 in Paris enshrined in regards with the Soviet-Romanian border the situation imposed by the Armistice Convention of September 1944 and, therefore, the situation created on 28 June 1940. On February 10, 1947 a painful chapter in Romania's participation in the Second World War was closed. In East, as well as in West, Romania's aim was legitimate: recovering the territories lost in 1940. Regaining Bessarabia, Northern Bukovina and the Hertza region was just as entitled as the recovery of Northern Transylvania, and the sequel of the military operations across the Dniester was just as necessary as the continuation of military operations across the western border of Romania.

Ion Constantin*

ISTORIOGRAFIA EXILULUI ROMÂNESC DESPRE BASARABIA¹

În condițiile instaurării comunismului de tip sovietic în România, după cel de-al Doilea Război Mondial, complexa sarcină a afirmării și susținerii adevărului și dreptului istoric românesc asupra Basarabiei și Nordului Bucovinei – teritorii ocupate prin forță de URSS, în vara anului 1940 – și-au asumat-o intelectuali și foști politicieni români aflați în exil.

În perioada pregătirii și desfășurării Conferinței de Pace de la Paris (1946), comunitatea internațională era informată – prin două memorii-lucrări bine documentate întocmite de Grigore Gafencu, fost ministru de Externe și, respectiv, Nicolae Dianu, fost ministru al României în URSS – în legătură cu *Observații asupra proiectului Tratatului de Pace cu România*² și *Principala revendicare a României în fața Conferinței Păcii. Frontiera nord-orientală a României: Basarabia și Bucovina de Nord*³.

Elaborată pe baza unei temeinice și riguroase documentări istorico-juridice, lucrarea lui Grigore Gafencu înfățișă împrejurările în care, în vara anului 1940, „România a suferit crude și injuste amputări ale teritoriului său”⁴. În lucrare se releva, de asemenea, faptul că „cedarea, în 1940, a Basarabiei și Bucovinei de Nord n-a fost rezultatul unui acord liber negociat”⁵, argumentându-se îndreptățirea poporului român de a cere restabilirea statuquo-ului teritorial existent înaintea datei respective. La rândul său, Nicolae Dianu prezenta în scrisoarea însoțitoare a memoriului „drepturile incontestabile și imprescriptibile ale poporului român asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord”, cerând „marilor oameni de stat reuniți la Luxemburg să-i facă dreptate”⁶.

Din nefericire însă, România fusese inclusă în „zona de influență rusească”, în urma deciziilor dictate de Stalin, Roosevelt și Churchill, la Yalta, în februarie 1945.

În conformitate cu Tratatul de Pace de la Paris, semnat la 10 februarie 1947 de România, SUA și Anglia, „Frontiera sovieto-română este astfel fixată potrivit

* **Ion Constantin**, prof. univ. dr., Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române.

¹ Articolul reprezintă un fragment adaptat și actualizat din volumul : Ion Constantin, *Basarabia sub ocupație sovietică de la Stalin la Gorbaciov*, Editura „Fiat Lux”, București, 1994, p. 105-118.

² Grigore Gafencu, *La Roumanie devant la Conférence de la Paix. Observations sur le Projet de Traité de Paix avec la Roumanie*, Paris, Octobre 1946 (31 pagini).

³ Nicolas Diano, *La principale revendication de la Roumanie devant la Conférence de la Paix – Frontière Nord-Orientale de la Roumanie : La Bessarabie et la Bukovine du Nord*, Paris, 1946 (46 pagini).

⁴ Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 6.

⁵ *Ibidem*, p. 15.

⁶ Nicolas Diano, *op. cit.*, p. 1.

dispozițiilor acordului sovieto/român din 28 iunie 1940 și acelora ale acordului sovieto-cehoslovac din 29 iunie 1945”⁷.

În anii comunismului, intelectuali români din exil, dar și oameni de știință occidentali au creat o literatură istorică însemnată pe teme referitoare la Basarabia și Bucovina, protestând astfel, mai mult sau mai puțin în mod direct, împotriva deținerii ilegale de către URSS a acestor teritorii românești.

Din suita primelor cărți pe tema Basarabiei apărute în străinătate după instalarea comunismului în România menționăm pe cele semnate de : Nicolae I. Arnăutu, *Douzeze invazii rusești în România* (în limba franceză), publicată la Buenos Aires în 1956⁸ și Alexandru Șuga, *Situația de drept a Basarabiei în evoluția istorică a țării* (în limba germană), apărută la Bonn în 1958⁹.

În baza valorificării rezultatelor istoriografiei române antebelice, cele două studii demonstrează în mod documentat că atât în secolul XIX, cât și în 1940 sau 1944, Rusia, apoi URSS, a căutat să se extindă în Balcani, spre a avea sub dominație strămtorile și a-și asigura deschiderea spre Mediterana și mările calde.

Remarcabile sunt, de asemenea, cele două volume privind relațiile ruso-române, apărute la Paris în anii 1967 și, respectiv, 1971 și care au fost elaborate de omul de cultură George Ciorănescu, împreună cu alți intelectuali români din Occident. Ceva mai târziu, în anul 1985, tot George Ciorănescu a publicat volumul *Basarabia, țară disputată între Est și Vest*¹⁰, care reunește 16 studii și prelegeri ținute de autor la Radio „Europa Liberă” între 1965-1982, referitoare la diferite aspecte privind istoria Basarabiei în secolele XIX-XX. În cadrul studiilor sale, G. Ciorănescu a evidențiat faptul că problema Basarabiei s-a dezvoltat totdeauna într-un cadru european; atunci când forțele occidentale au fost puternice, ca în 1856 sau 1918, dreptatea a învins, în timp ce în 1878, 1940, 1944 și în perioada următoare, șansele au fost de partea Rusiei. El a insistat totodată asupra evidențierii spiritului tenace al românilor din Basarabia, latent dar puternic, de rezistență împotriva rusificării.

Notabile sunt, totodată, cele două ediții ale cărții lui Nicholas Dima – *Basarabia și Bucovina. Disputa teritorială sovieto-română*, apărută în 1982 și cu titlul *De la Moldavia la Moldova. Disputa teritorială sovieto-română*, publicată tot la New York în 1991¹¹. Lucrarea lui Nicholas Dima, profesor la Universitatea

⁷ Vezi Gheorghe Buzatu, *România cu și fără Antonescu (Documente)*, Editura „Moldova”, Iași, 1991, p. 97.

⁸ Nicolae I. Arnăutu, *Douze Invasions Russes en Roumanie*, Editions „Cuget Românesc”, Buenos Aires, 1956.

⁹ Alexandre Șuga, *Die völkerrechtliche Lage Bessarabiens in der geschichtlichen Entwicklung des Landes*, Bonn, 1958.

¹⁰ George Ciorănescu, *Bessarabia, disputed Land between East and West*, Ion Dumitru Verlag, München, 1985 (372 pagini). Vezi și recenzia istoricului Paul Cernovodeanu, în „Revista Istorică”, Serie nouă, tomul 3, ianuarie-februarie 1992, pp.191-192.

¹¹ Nicholas Dima, *Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian Dispute*, Columbia University Press, 1982; Idem, *From Moldavia to Moldova. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, Columbia University Press, New York, 1991. Vezi și „Opiniile” semnalate de Sever Mircea Catalan în „Revista Istorică”, Serie nouă, tomul 3, ianuarie-februarie 1992, pp. 175-181.

Columbia din New York, evidențiază faptul că, din 1711 și până în 1944, marele vecin slav de la Răsărit a invadat pământul românesc de douăsprezece ori. Se subliniază, de asemenea, printre multe alte idei de interes, faptul că întreg teritoriul ocupat în 1940 era, geografic, delimitat de Ucraina.

De o reală însemnătate pentru maniera științifică de prezentare a unor aspecte din istoria și cultura basarabeană și bucovineană sunt conferințele și comunicările ținute în cadrul sesiunilor Academiei Româno-Americane de Științe și Arte din SUA, publicate în volum, în anul 1983, sub semnăturile unor intelectuali români din diasporă sau cercetători occidentali, ca : Maria Manoliu Manea, Ion Manoliu Manea, George F. Jewsbury, Ion Stere, Anghel Rugină, Radu Florescu, Constantin Corduneanu, Ion Vardala, Zeno Câmpeanu, Mircea Ioanițiu, Viorel Florescu, Emile Vicas, Nicholas Țimiraș, Kenneth H. Rogers, Sanda Golopenția-Eretescu, Marie Neag, Irinel Drăgan, Martha Neag, Miron Brutariu și Brutus Coste¹².

Din seria lucrărilor publicate în SUA pe tema Basarabiei, menționăm, de asemenea lucrarea semnată de Anton Crihan, fost membru al Sfatului Țării, intitulată : *Drepturile României asupra Basarabiei, văzute de istorici ruși și străini*, apărută în limba engleză, în anul 1986.

Deosebit de interesante pentru cunoașterea din interior a evoluției realităților politice și cultural-științifice din Basarabia în anii comunismului sunt lucrările publicate în Occident de istoricul Michael Bruchis, care a lucrat în domeniul cercetării istorice la Chișinău, până prin anii '70 ai secolului trecut, când a emigrat în Israel¹³.

Mai amintim sesiunile de comunicări științifice anuale organizate la Köln (Germania) de „Cercul Cultural Independența”, în anii '70 - '80 ai secolului trecut și care au prezentat momente și aspecte relevante din trecutul istoric al Basarabiei. Lucrările sunt reunite în broșuri, anual publicate de editura „Carpați” din Madrid.

O evoluție interesantă a cunoscut atitudinea regimului sovietic față de scrierile istoricilor și intelectualilor români din exil cu privire la Basarabia și Nordul Bucovinei. Câtă vreme conducerea comunistă a României era total dependentă de cea de la Moscova, iar istoriografia din țară copia obedient punctul de vedere sovietic referitor la problema basarabeană, istoricii din URSS ignorau publicațiile „burgheze” sau se refereau la ele în mod tangențial sau întâmplător. Pe măsură ce se profilează tendința de apropiere, convergență și identificare cu liniile definitorii ale discursului național din partea istoricilor din țară, Kremlinul sesizează pericolul și reacționează prompt, prin lucrări de genul celei

¹² *The Tragic Plight of a Border Area: Bessarabia and Bucovina*, Vol. III, ARA, Humboldt State University Press, California, 1983.

¹³ Vezi lucrarea : Michael Bruchis, *Rossia, Rumynia i Bessarabia (1812, 1918, 1924, 1940)*, publicată în 1979 de Centrul de cercetări științifice pentru Rusia și Europa de Est al Universității din Tel Aviv și reeditată, în limba română, de „Universitas”, Chișinău, 1992 (362 pagini).

a lui A. M. Lazarev, apărută în 1974¹⁴. În această lucrare, „falsificatorii burghezi ai trecutului”, chiar dacă aparțineau vechii istoriografii antebelice, dacă se aflau în exil sau în țară, sunt atacați „în bloc”. Istorici din țară, ca Andrei Oțetea, Ștefan Pascu, C. C. Giurescu, Vasile Maciu, Ion M. Oprea, Titu Georgescu, Al. Gh. Savu, Nichita Adăniloiaie, Aron Petric ș.a. – acuzați de a fi părăsit „etapa pozitivă” pe care o ilustrase „progresistul” Mihail Roller – sunt puși acum pe același plan cu „renegații” din Occident – Dionisie Ghermani, G. Ciorănescu, G. Filitti, R. Florescu, A. Gorjiu, M. Korne, Ion Rațiu și Al. Șuga – care „își calomniază patria și poporul lor”¹⁵. Acestora le era adăugat prof. Klaus Heitmann de la Heidelberg, care și-a permis să scrie că „limba moldovenească este o născocire sovietică”¹⁶.

Tonul agresiv folosit de Lazarev era simptomatic pentru procedeele istoricilor sovietici, care încercau să suplinească în acest mod lipsa argumentelor. „Împotriva falsificatorilor burghezi” era de altfel o vocabulă frecvent folosită în numeroasele cărți și materiale de propagandă apărute în timpul regimului sovietic. Fiecare pagină a unor asemenea lucrări era „împestrită cu o suită de epitete negative, care serevesc, într-un stil propriu, la înlocuirea argumentelor și la crearea în imaginația populației a unei imagini negative, necesară conducătorilor de partid, privind pe cei ce scriu adevărul despre URSS”¹⁷. Ele exprimau agresivitatea limbajului ideologic totalitar, care avea rolul de a inocula în conștiința oamenilor o atitudine ostilă față de „dușmanul de clasă”. Pentru basarabeni, acesta trebuia să fie „românul burghez”, care mai și ...falsifică istoria. Că prin lucrări de genul celei a lui Lazarev se viza alimentarea românofobiei în Basarabia este un fapt mai mult decât evident. Mijloacele primitive cu care se acționa în acest scop denotă însă criza funciară a discursului istoriografic sovietic, așezat pe un fundament ideologic perimat și anacronic. Comentând critic aserțiunile aberante susținute de academicianul de la Chișinău, istoricul Jack Gold concluzionează că acestea reprezintă „o problemă jenantă pentru URSS care se pare că nu poate produce ceva mai bun decât un răspuns de genul cărții lui Lazarev”¹⁸.

Replica istoricilor români la cartea lui Lazarev a fost necruțătoare. În numărul din februarie 1976 al revistei „Magazin Istoric”, acad. Ștefan Pascu publica articolul *Momente din lupta poporului român pentru formarea statului național unitar* în care se arăta că, la 1918, Sfatul Țării de la Chișinău consfințise voința majorității absolute a populației din Basarabia, proclamând, „în concordanță cu drepturile istorice și etnice și pe baza principiului autodeterminării națiunilor”,

¹⁴ A. M. Lazarev, *Moldavskaja sovjetskaja gosudarstvennost I bessarabskij vopros*, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1974.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 44-48.

¹⁶ *Ibidem*, p. 45; cf. Al. Șuga, *Știință și polemică. Istoricii ruși, falsificatori ai istoriei*, în „Buletinul Bibliotecii Române” din Freiburg, Vol. V(IX), Serie nouă-1975-1976, p. 78.

¹⁷ M. Bruchis, *Rusia, România și Basarabia*, Editura Universitas, Chișinău, 1992, p. 53.

¹⁸ Jack Gold, A. M. Lazarev, *The Moldavian Soviet State and the Bessarabian Question*, Kishinev, 1974, în „East European Quarterly” Boulder, Colorado, nr. 1/1979, p. 48.

Unirea cu patria-mamă. Autorul amintea că în timpul ocupației străine Basarabia și Bucovina aveau o populație românească majoritară¹⁹.

Articole și studii conținând referiri sau aluzii la caracterul imperialist al URSS au apărut în această perioadă și în alte publicații românești²⁰.

Cartea lui Lazarev a fost supusă unei critici demolatoare și în lucrări publicate în străinătate, dintre care menționăm : *A. M. Lazarev – un falsificator al istoriei* (50 pagini), apărută în 1976 la Milano, Italia, în limbile franceză, italiană și engleză, sub semnătura Petre Moldovan (lucrarea aparține remarcabilului istoric Constantin C. Giurescu, care din motive lesne de înțeles a semnat-o cu pseudonim); *Știință și polemică. Istoricii ruși falsificatori ai istoriei* (29 pagini) de Alexandru Șuga, în Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg, 1976; studiile mai sus amintite ale istoricului George Ciorănescu ș.a.

Dezbateri polemice deosebite în legătură cu teritoriile românești ocupate de URSS s-au manifestat și cu prilejul celui de-al XV-lea Congres Mondial de Științe Istorice de la București, din august 1980, când, la tema „Modele de state federale”, elogiile aduse de V. N. Vinogradov și alți istorici sovietici modului de „rezolvare a problemei etnice în URSS” au stârnit protestele unor specialiști consacrați, cum sunt americanii Ladis Kristoff și Dimitrie Dvoicenko-Markov, care au combătut tezele imperiale sovietice, oferind drept argumente cazurile Basarabiei, Bucovinei de Nord, țărilor baltice etc.

Odată cu relativa destindere a regimului din țară, începând de la mijlocul anilor '60, o serie de studii și materiale editate de exilul românesc, pe tema Basarabiei sau a atrocităților comise de sovietici în acest teritoriu, încep să ajungă și în România. În pofida faptului că erau interzise în țară, astfel de publicații au circulat intens în mediile basarabenilor din România, fiind studiate cu atenție și dezbătute cu ocazia reuniunilor periodice.

În anii '80 au apărut în țară lucrări științifice de referință pe linia evidențierii Basarabiei și Bucovinei ca teritorii aparținând arealului etnic, cultural și civilizator românesc, dintre care menționăm pe cea a istoricului ieșean Victor Spinei²¹, care respinge o serie de teze sovietice, precum aceea după care slavii ar fi locuit în Moldova înainte de moldoveni sau că românii din Moldova vorbeau o limbă deosebită de aceea vorbită în România.

Dosarul istoric privind Basarabia este amplu – chiar dacă nu exhaustiv – prezentat în cele trei volume elaborate de Mircea Mușat și Ion Ardeleanu : *De la statul dac centralizat și independent la statul național unitar român* (1983),

¹⁹ „Magazin Istoric”, februarie 1976.

²⁰ Vezi Sergiu Columbeanu, *Contribuții privind situația internațională între 1806-1812*, în „Revista de istorie” nr. 5/1976; Titu Georgescu, *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internațională*, în „Revista Economică” nr. 17, din aprilie 1976, p. 23; Ion Mărgineanu, *Tratatul încheiat între Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei și Petru I, țarul Rusiei la 13 aprilie 1711*, în „Lumea”, nr. 21, mai 1976, p. 21.

²¹ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

*România după Marea Unire vol. II, partea I (1986) și vol. II, partea a II-a (1987)*²². Din primul volum reiese clar faptul că tratamentul la care Basarabia a fost supusă de către ruși este acela aplicat de o mare putere imperialistă față de o colonie. Autorii condamnă „jugul țarist” care a ținut provincia în stare de înapoiere economică mai bine de un secol. Volumul II, partea I a lucrării, relevă calea pe care Sovietele au căutat să „rezolve” problema basarabeană : anexiunea prin forță, ca urmare a eșecului conferinței româno-sovietice de la Viena, din 1924²³. Pentru prima dată după cel de-al doilea război mondial erau prezentate în istoriografia românească din țară, într-o formă tranșantă și fără echivoc, lucruri altădată considerate „tabu”.

Este evident că istoricii români și-au asumat în anii comunismului rolul pe care regimul de la București nu-l putea îndeplini: acela de a păstra problema Basarabiei în conștiința națională a românilor, așteptând circumstanțe mai favorabile care să permită trecerea chestiunii din domeniul istoriei în acela al politicii și al diplomației active.

Summary

During communism, Romanian intellectuals in exile, as well as Western scholars have created a significant historical literature on topics related to Bessarabia. Of a real significance for the scientific manner of presentation of some aspects of the history and culture of Bessarabia and Bukovina are conferences and communications sessions held in Romanian-American Academy of Arts and Sciences in the U.S., published in volume in 1983 by some Romanian diaspora intellectuals and Western scholars. Along with a relative detente of the regime, since the mid-60s a number of studies and materials published by the Romanian Exile on Bessarabia and Romania begin to arrive to Romania. During the 80's in the country have appeared a number of scientific works highlighting the idea that Bessarabia and Bukovina are territories that belong to the Romanian ethnic, cultural and civilizational area.

²² Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul roman unitar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983; Idem, *România după Marea Unire (vol. II, partea I)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.

²³ Idem, *vol. II, partea II*, pp. 1035-1057.

PERSONALITĂȚI

Dinu Poștarencu*

VLADIMIR BODESCU (145 DE ANI DE LA NAȘTERE)

S-a născut pe data de 4 martie 1868, la Durlești, sat din preajma Chișinăului, avându-i ca părinți pe Gheorghe Zaharia Bodescu, podporucik (sublocotenent) în retragere, și soția acestuia, Elena. Naș i-a fost nobilul Manuil Constantin Roșca¹.

La 1875, tatăl său, fost militar în armata țaristă, nu mai era în viață. În acest an văduva Elena Bodescu a înaintat directorului Liceului de Băieți din Chișinău o cerere, în care și-a exprimat rugămintea de a-l înscrie la liceu pe fiul său, Alexandru².

Într-o publicație din 1883 se menționează că Vladimir Bodescu, fost pupil al Orfelinatului din Chișinău, repartizat, conform deciziei tutorilor, la Liceul de Băieți din Chișinău, învăța în acest an în clasa a III-a a instituției respective de învățământ³, în care fuseseră înmatriculat în anul 1880⁴.

Anul școlar 1883/1884, fiind în acest timp elev în clasa a IV-a, V. Bodescu l-a încheiat cu câteva note negative, din care motiv a fost lăsat repetent⁵.

După absolvirea Facultății de Drept a Universității Imperiale Sf. Vladimir din Kiev (1894), Vladimir Bodescu a fost angajat în calitate de candidat la funcții judecătorești pe lângă Tribunalul din Taganrog, oraș situat pe țărmul de nord al Mării Azov. La 1 iunie 1895, a fost desemnat în calitate de ajutor al secretarului Tribunalului din Taganrog. Pe data de 13 noiembrie 1897, este transferat la Tribunalul din Erevan, dar pentru scurt timp, la 10 iunie 1898 fiind trecut din nou la Tribunalul din Taganrog. Prin ordinul din 28 ianuarie 1906, V. Bodescu este numit judecător al sectorului II al orașului Berdeansk, inclus în componența

* **Dinu Poștarencu**, doctor în istorie, cercetător științific superior la IISD al AȘM.

¹ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 211, inv. 3, d. 197; ANRM, F. 208, inv. 1, d. 139, f. 236.

² Acest frate al lui V. Bodescu s-a născut la Durlești, pe data de 13 decembrie 1865. Absolvind, în 1885, Liceul de Băieți din Chișinău, el a manifestat dorința de a-și continua studiile la Universitatea din Harkov (ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 433, f. 2, 94-96).

³ *Вестник Бессарабского земства*, Кишинев, 1883, nr. 1-2, отдел III, p. 120.

⁴ ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 1161, f. 68v; d. 1163, f. 103v.

⁵ Ibidem, d. 1165, f. 297v.

circumscripției Tribunalului din Taganrog, funcționând aici până în ziua de 25 octombrie 1910, când a demisionat⁶.

Revine în Basarabia, la Chișinău, unde, potrivit unui dicționar biografic din 1939, a fost, un timp, procuror de curte, conducând efectiv Parchetul General din Chișinău⁷. În 1912 practica avocatura la Chișinău, fiind domiciliat pe strada Leovskaia, nr. 64⁸. Era căsătorit cu Daria, fiica lui Alexandru Odnosumov, cu care creștea un fiu, pe nume Alexandru, născut la 5 octombrie 1908⁹.

În cariera sa de avocat, Vladimir Bodescu a avut de trecut prin următoarea întâmplare neplăcută. Judecând, în cadrul ședinței din 5 aprilie 1913, procesul cu privire la avocatul V.G. Bodescu, Secția Penală a Tribunalului din Chișinău a constatat că „inculpatul V.G. Bodescu este acuzat de comiterea, la 21 august 1912, a unei contravenții, care se pedepsește cu patru luni de închisoare”, dar, „având în vedere manifestul imperial din 21 februarie 1913, acest proces trebuie clasat”¹⁰.

La 20 februarie 1918, avocatul Vladimir Bodescu este ales din partea Societății juridice a moldovenilor deputat în Sfatul Țării¹¹, validându-i-se mandatul de la 21 februarie 1918 până la 27 noiembrie 1918, adică până în ziua când s-a desfășurat ultima ședință al acestui for legislativ basarabean. În cadrul Sfatului Țării, a fost membru al Comisiilor Constituțională și Juridică¹².

Completând, la 21 mai 1918, chestionarul de membru al Sfatului Țării, Vladimir Bodescu a notat că este moldovean-român, fără de partid, practică avocatura, în cadrul Sfatului Țării face parte din Partidul Muncii al Agricultorilor Moldoveni, inclus în componența Blocului Moldovenesc, este membru al Societății de Iluminare Culturală *Făclia* și al Societății Juriștilor Moldoveni, locuiește în casa cu numărul 64 de pe strada Leovskaia¹³. În memorabila zi de 27 martie/9 aprilie 1918 a fost prezent în sala de ședințe a Sfatului Țării și a votat pentru unirea Basarabiei cu România.

După înfăptuirea actului unirii și până în 1933, potrivit declarației făcute mai târziu de V. Bodescu, a deținut postul de procuror al Curții de Justiție¹⁴. Dintr-o altă sursă aflăm că după data de 27 martie/ 9 aprilie 1918, V. Bodescu „a fost un timp delegat director general al justiției din Basarabia”¹⁵. Pensionându-se

⁶ Ibidem, F. 39, inv. 13, d. 105, f. 2-8; F. 173, inv. 2, d. 225, f. 54. Într-un dicționar biografic (*Figuri contemporane din Basarabia*, Chișinău, 1939, p. 14) este notat că V. Bodescu, după încheierea studiilor universitare, a exercitat funcția de magistrat în câteva orașe din Imperiul Rus (Taganrog, Berdeansk, în Caucaz).

⁷ *Figuri contemporane din Basarabia*, Chișinău, 1939, p. 14.

⁸ ANRM, F. 88, inv. 2, d. 425, f. 21.

⁹ Ibidem, F. 39, inv. 13, d. 105, f. 2.

¹⁰ Ibidem, f. 9.

¹¹ Ibidem, F. 727, inv. 2, d. 41, f. 152.

¹² Ibidem, d. 77, f. 4v-5.

¹³ Ibidem, d. 37, f. 6.

¹⁴ I. Colesnic, *Basarabia necunoscută*, Chișinău, 2000, vol. 3, p. 217.

¹⁵ A. Chiriac, *Dicționarul membrilor Sfatului Țării al Basarabiei din 1917/1918*, în „Patrimoniul”, 1991, nr. 3, p. 69.

în 1933, el se retrage în satul natal, unde, la moșia pe care o avea aici, se ocupă cu horticultura și viticultura¹⁶.

Apusul vieții i-a fost tragic. Acest trist eveniment s-a produs după cernita zi de 28 iunie 1940, când trupele sovietice de ocupație au invadat Basarabia. De notat că suntem în posesia unor informații referitoare la ultima perioadă a vieții sale, grație investigațiilor efectuate la Arhiva Ministerului Securității Naționale al Republicii Moldova de către Iurie Colesnic, care, depistându-le din dosarul cu numărul 824, le-a dat publicității¹⁷. Le expunem în continuare.

Nu se știe de ce Vladimir Bodescu nu s-a refugiat în 1940 din Basarabia ca și alți oameni politici. Anchetatorul Cerepanov, sublocotenent al serviciului de securitate, a ordonat să fie arestat. Motivarea era formală, precum s-a procedat în toate cazurile foștilor membri ai Sfatului Țării. Este acuzat în baza Codului penal al R.S.S. Ucrainene, pentru că a fost membru al Blocului Moldovenesc, calificat de sovietici „contrarevoluționar”, și deputat în Sfatul Țării, că în 1918 a votat „dezlipirea Basarabiei de la Rusia Sovietică și a unit-o cu România, motiv pentru care a primit drept recompensă 50 de hectare de pământ”, că a fost membru activ al partidului lui Al. Averescu. Incriminându-i aceste „păcate”, Cerepanov a hotărât ca Vladimir Bodescu să fie închis în penitenciarul din Chișinău.

Din chestionarul arestatului aflăm că Vladimir Bodescu era pensionar. Soția sa, Daria Alexandru Bodescu, avea vârsta de 56 de ani. Copii lor: Alexandru, procuror, Elena, avocat, și Tamara. În 1918, V. Bodescu a fost membru al Partidului Poporului, organizat de generalul Alexandru Averescu, iar din 1938 – membru al Frontului Renașterii Naționale. A fost decorat cu trei ordine *Coroana României*.

Arestarea lui Vladimir Bodescu s-a făcut fără mandat. În adeverința de la 15 august 1940, Cerepanov a consemnat: „În legătură cu faptul că în secția specială 1 nu mai erau formulare de mandate, arestarea lui Bodescu V.G. s-a făcut în baza sancțiunii procurorului din 10/VIII 1940”.

Capul de acuzare i-a fost prezentat tot la 10 august 1940. Pe lângă învinuirile cunoscute, în documente apare o frază nouă: „Aflându-se la posturi de răspundere, a luptat activ împotriva mișcării revoluționare, susținând dominația ocupanților români în Basarabia”.

Este surprinzător faptul că Vladimir Bodescu, conform actului din dosar, a fost supus primului interogatoriu la 9 august 1940. Prin urmare, povestea cu mandatul este inventată.

Procesul-verbal al interogatoriului din 9 august conține informații prețioase atât pentru cunoașterea adevărului istoric cu privire la mișcarea de eliberare națională din 1917, cât și de ordin biografic. Iurie Colesnic a reprodus acest text aproape în întregime:

„Întrebare: Ați fost membru al Blocului Moldovenesc? Răspuns: Da.

¹⁶ *Figuri contemporane din Basarabia*, p. 14.

¹⁷ I. Colesnic, *op. cit.*, p. 217-221.

- Din partea cărui partid politic? R: În 1918, am intrat în Blocul Moldovenesc, din partea lucrătorilor organizațiilor juridice din Chișinău.
- Din ce partide ați făcut parte? R: Am fost membru al partidului lui Averescu.
- Când și în ce împrejurări ați aderat la acest partid? R: În 1917, în orașul Chișinău, din Iași-România, a sosit generalul Averescu, care căuta adepți pentru viitorul său partid. Averescu a fost la gazda mea și mi-a propus să fiu adeptul lui. Eu n-am fost împotriva acestei propuneri. La a doua sosire a lui Averescu la Chișinău, în 1918, el mi-a propus să ader la partidul lui și eu am fost de acord. În acest partid m-am aflat până în septembrie 1918, când, devenind procuror al Curții de Justiție, am ieșit din partid.
- Când și în ce condiții ați fost ales în Sfatul Țării? R: În Sfatul Țării am fost ales la sfârșitul anului 1917 sau la începutul lui 1918, din partea lucrătorilor justiției din organizația cărora făceam parte. Din partea acestei grupe, am fost trimis deputat. Aflându-mă în acest organ, am aderat la Blocul Moldovenesc.
- Ce prezenta acest bloc? R: Blocul Moldovenesc întruchipa în Sfatul Țării o organizație politică cu o predispoziție naționalistă evidentă. Din acest bloc făceau partea aproximativ 90 de persoane, deputați moldoveni din diverse grupări politice, care se situau pe poziția formării unei republici moldovenești independente de formație burgheză.
- Ce activități contrarevoluționare promova Blocul Moldovenesc în Basarabia? R: Sarcina de bază a Blocului Moldovenesc era să moldovenizeze toate activitățile în Basarabia, să păstreze orânduirea politică burgheză care a fost până la 1917. Blocul Moldovenesc a declarat Basarabia independentă și autonomă, după care și-a modificat hotărârea, votând la 27 martie 1918 unirea Basarabiei cu România.
- Personal, ați votat unirea Basarabiei cu România? R: Da, personal, am votat.
- Ce scopuri urmărea Sfatul Țării votând unirea cu România? R: Sarcina întregului Sfat al Țării, precum și a Blocului Moldovenesc consta în aceea că trebuiau reduse la zero mișcările revoluționare din Basarabia, care luau amploare în 1918. Sfatul Țării și, în particular, Blocul Moldovenesc, minimizând pornirea revoluționară în mase, își propunea sarcina să păstreze clasa moșierilor, capitaliștilor și să nu admită puterea sovietică în Basarabia.
- Cum se realizau practic aceste deziderate? R: Sfatul Țării și, în particular, Blocul Moldovenesc, dorind să-și păstreze influența în masele populare, nu împiedica împărțirea pământurilor moșierești, dar, totodată, făcea totul ca o parte mare din aceste pământuri să rămână în posesia moșierilor. În continuare, când mișcarea revoluționară din Basarabia a fost frânată definitiv, membrii Sfatului Țării, după unirea Basarabiei cu România, au susținut cererea moșierilor de a se plăti retribuții pentru pământurile luate de țărani la finele anului 1917. În realitate, așa s-a și întâmplat. Pentru pământul luat, moșierii au primit din partea guvernului român compensații bănești, dar

în ce mărime nu mai țin minte. Banii primiți de moșieri din partea statului român erau acoperiți din impozitele strânse de la țărani care au beneficiat de acest pământ.

- Ce a determinat Sfatul Țării să voteze unirea cu România? R: Fiind speriat de amploarea mișcării revoluționare în Rusia Sovietică, care amenința să învâluie Basarabia, cunoscând slăbiciunea organizațiilor politice întrunite în Sfatul Țării, se pune în discuție problema unirii pentru a salva Basarabia. Neadmițând amplificarea în continuare a mișcării revoluționare, Blocul Moldovenesc s-a pronunțat unanim în favoarea unirii Basarabiei cu România, mergând la lichidarea republicii independente, declarată de Sfatul Țării. Personal, ca deputat al Sfatului Țării și membru al Blocului Moldovenesc, împărtășeam acest punct de vedere și în baza lui am și votat unirea Basarabiei cu România.
- În ce scop a fost declarată Republica Moldovenească independentă? R: Din orgoliu. Pe atunci, toți se dezlipiau în baza principiului autodeterminării popoarelor. Scopul nostru era de a organiza o republică moldovenească independentă.
- Ce recompensă ați primit votând în Sfatul Țării unirea Basarabiei cu România? R: Nu mai țin minte în ce an, toți deputații din Sfatul Țării au primit 50 ha pentru votarea din 27 martie 1918. Pământul primit l-am vândut în 1934 lui Marchetti, fost prefect al județului Chișinău, pentru 300 000 lei.
- Ați arătat mai sus că, în 1917, v-ați întâlnit cu generalul Averescu. Cu ce scop a sosit Averescu la Chișinău? R: Scopul venirii lui Averescu era de a căuta susținători în Basarabia pentru viitorul său partid.
- Recunoașteți că sunteți vinovat pentru faptul că ați votat unirea. R: Nu, nu recunosc. Poporul basarabean, cu limba și credința, tindea spre români și această unire a fost atunci firească”.

La 10 august 1940, Vladimir Bodescu este interogată din nou, cerându-i-se să recunoască că este vinovat de înăbușirea mișcării revoluționare, de apărarea sistemului burghez românesc, de votarea unirii. El se justifică în modul următor: „Fiind procuror timp de 14 ani, nu puteam să nu apăr guvernul României care m-a decorat cu *Coroana României*”.

Pe data de 2 septembrie 1940 i s-a organizat o întâlnire cu Emanoil Catelli, care trebuia să-l determine să recunoască că unirea Basarabiei cu România însemna, de fapt, ruperea Basarabiei de la Rusia Sovietică.

Emanoil Catelli, potrivit afirmației lui I. Colesnic, era un mare patriot, dar el nu avea pregătire juridică, ci militară, și găsea problema simplă – nu pricepea de ce Bodescu se împotrivește și nu recunoaște un fapt atât de evident. Din procesul-verbal, întocmit cu ocazia acestei întrevederi și reprodus de I. Colesnic, aflăm următoarele:

„Întrebarea adresată lui V. Bodescu: Ancheta v-a prezentat capul de acuzare că, fiind membru al Sfatului Țării, ați votat dezlipirea Basarabiei de la Rusia Sovie-

tică și unirea ei cu România. Recunoașteți acest lucru? Răspunsul lui Bodescu: În partea care se referă la unirea Basarabiei cu România eu îmi recunosc vina în întregime, dar în faptul că aceasta a dus la dezlipirea de Rusia Sovietică eu nu mă consider vinovat, deoarece atunci nu mă gândeam la aceasta.

Întrebare adresată acuzatului Catelli: Este oare adevărată negarea de către inculpatul Bodescu a faptului că din votarea unirii Basarabiei cu România rezulta dezlipirea forțată a Basarabiei de Rusia Sovietică? Răspunsul lui Catelli: Negarea faptului dezlipirii Basarabiei de la Rusia Sovietică din partea inculpatului Bodescu nu este adevărată. Aceasta este o manevră de a se absolvi de răspunderea pe care noi, foștii membri ai Sfatului Țării, trebuie s-o purtăm. Faptul că am votat Unirea Basarabiei cu România însemna, în realitate, ruperea Basarabiei de la Rusia Sovietică. De aceea Rusia Sovietică, Japonia și Italia, încă în 1919, nu recunoscuseră Unirea. Și acum, când acest fapt este demonstrat istoric, nerecunoașterea lui din partea cetățeanului Bodescu mi se pare neserioasă și ridicolă. Aș dori să-i amintesc cetățeanului Bodescu că, în 1918, când s-a pus problema despre votarea dezlipirii Basarabiei de la Rusia Sovietică și Unirea ei cu România, noi, moldovenii, membri ai Sfatului Țării și ai Blocului Moldovenesc, am fost inspirați de pornirea naționalistă comună – de a crea un stat româno-basarabeian, cu unirea tuturor popoarelor și a tradițiilor existente. Noi ne obișnuiserăm cu modul de trai de până la revoluție și nu doream să-l schimbăm. Iată ce ne-a făcut pe noi, pe toți membrii Sfatului Țării, să votăm Unirea Basarabiei cu România, și a nega aceste fapte înseamnă a nega un adevăr istoric. Ideea noastră călăuzitoare era de a forma un stat românesc unitar în hotarele lui etnografice: din partea Rusiei, hotar era râul Nistru; din partea Austro-Ungariei hotar era Transilvania cu județele ce-i aparțineau și erau locuite de români.

Întrebarea adresată acuzatului Bodescu: Acum recunoașteți că, votând unirea Basarabiei cu România, ați votat concomitent și dezlipirea Basarabiei de la Rusia Sovietică? Răspunsul lui Bodescu: Eu neg faptul dezlipirii Basarabiei de la Rusia Sovietică. Eu am votat Unirea Basarabiei cu România¹⁸.

Prin decizia din 14 iunie 1941, Vladimir Bodescu a fost trimis în judecată, dar a început războiul și el a fost evacuat împreună cu alți deținuți. La 24 octombrie 1941 este înțemnițat în închisoarea din Kazan¹⁸, iar peste câteva zile, la 28 octombrie, a decedat.

¹⁸ Conform afirmației lui Iurie Colesnic (I. Colesnic, *op. cit.*, p. 221). Elena Postică, care la fel s-a documentat la Arhiva Ministerului Securității Naționale a Republicii Moldova, a consemnat: V. Bodescu „a decedat la 28 noiembrie 1941, în închisoarea din orașul Cistopol, R.A.S.S. Tătară” (E. Postică, *Deputații Sfatului Țării supuși presiunii în anul 1940*, în „Cugetul”, martie 1998, p. 93).

DOCUMENTAR

Ion Negrei*

DECLARAȚIA DE LA CHIȘINĂU A UNUI GRUP DE INTELECTUALI DIN „TOATE ȚĂRILE ROMÂNE”

La 24 ianuarie 1918 se împlineau 59 de ani de la Unirea Principatelor Române și formarea statului român modern, în frunte cu domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859-1866). La acel moment aniversar, situația României era departe de a fi sărbătorească. Statul român trecea prin grele încercări: integritatea teritorială era periclitată, circa 2/3 din teritoriul național erau ocupate de trupele germane și austro-ungare. Casa Regală, Guvernul, Parlamentul și alte instituții ale statului se găseau în refugiu la Iași și își exercitau jurisdicția doar asupra teritoriului Moldovei dintre Siret și Prut. România angajată în războiul mondial era în pragul unei adevărate crize politice și catastrofe militare.

În plan național, o situație relativ mai bună se atestă, în perioada respectivă, în Basarabia. După intrarea armatei române în Basarabia (10 ianuarie 1918), la solicitarea guvernului Republicii Democratice Moldovenești, în Basarabia s-a pus capăt anarhiei și dezordinii. Sfatul Țării de la Chișinău și guvernul Republicii Democratice Moldovenești încercau să facă față multiplelor probleme de ordin politic, economic, național, cultural, social, militar etc., inerente etapei incipiente de administrare autonomă a spațiului dintre Prut și Nistru. Odată cu instalarea ordinei și liniștii, s-a oferit mai multă libertate pentru manifestările cu caracter național.

Un potrivit prilej de afirmare a identității naționale și entității politice a Republicii Democratice Moldovenești a fost aniversarea a 59-a de la unirea Principatelor Române. De altfel, în 1918, românii din Basarabia, pentru prima dată, au avut prilejul să omagieze evenimentul istoric respectiv. Climatul politic general din Basarabia, precum și potențialul intelectual și național-cultural concentrat la Chișinău, în persoana refugiaților din Vechiul Regat, Ardeal, Bucovina și „alte țări locuite de români”, au favorizat organizarea unei suite de manifestări cu caracter politic, cultural și național, acțiuni ce au conferit substanță aniversării.

Fără îndoială, evenimentul principal al zilei de 24 ianuarie 1918 a fost proclamarea independenței Republicii Democratice Moldovenești, formate la 2 decembrie 1917. Din inițiativa liderilor Blocului Moldovenesc din Sfatul Țării,

* Ion Negrei, cercetător științific la IISD al AȘM.

sărbătorirea independenței Basarabiei s-a făcut la un loc cu aniversarea Unirii Principatelor, în aceste acțiuni festive fiind antrenată și armata română. Organizarea în comun a manifestărilor omagiale era chemată să accentueze importanța istorică și valoarea simbolică a evenimentului ce s-a consumat cu aproape șaizeci de ani în urmă și, evident, să sugereze o nouă unire politică a românilor. Mai exact, de această dată, la ordinea zilei se punea problema desăvârșirii unității național-statale a tuturor românilor.

În anii 1917 – 1918, Chișinăul, în virtutea unor circumstanțe, a devenit orașul în care s-au concentrat cele mai curate și devotate conștiințe naționale românești, centrul principal al mișcării pentru unirea politică a tuturor românilor. Din această perspectivă, la 24 ianuarie 1918, în capitala Basarabiei, s-a produs un eveniment deosebit în istoria românității. Cu ocazia sărbătoririi aniversării Unirii Principatelor, s-a convocat o mare adunare la care au participat refugiați români din toate provinciile românești, aflate încă sub stăpânire străină¹.

La această întrunire de suflet, un grup de intelectuali, originari din „toate țările române”, „uniți în cuget și-n simțiri”, au lansat un document de o importanță deosebită în istoria mișcării naționale românești. Prilejuit de aniversarea Unirii Principatelor, documentul era semnat în mod simbolic de 24 de persoane (oameni de știință și cultură, scriitori, ziariști, fețe bisericești etc.). Autorii declarației considerau că a sosit momentul hotărârilor decisive în istoria poporului român și constatau cu regret că, în trecut, „poporul nostru, lipsit de o unire politică, a fost osândit la veșnică umilire și apăsare și că, dacă nu se va uni cel puțin acum, viitorul lui va fi și mai dureros decât trecutul plin de lacrimi și suspine”².

Semnatarii declarației de la Chișinău – 9 ardeleni (Onisifor Ghibu, Ioan Mateiu, Axente Banciu, Sebastian Bornemisa, Iosif Șchiopul, Gheorghe Codrea, Nicolae Oancea, Nicolae Colan, Andrei Oțetea), 4 bucovineni (Gheorghe Tofan, Dimitrie Logigan, Emanuil Iliuț, Ovidiu Țopa), 4 basarabeni (Vasile Harea, Vladimir Cazacliu, Ioan Văluță, Alexandru Văleanu), 4 regățeni (Gheorghe Murgoci, Dumitru Munteanu-Râmnic, Petre V. Haneș, Virgil Tempeanu), 2 macedoneni/aromâni (Constantin Noe, Epaminonda Balamace), 1 român (Atanasie Popovici) din Valea Timocului (Serbia), – sprijinindu-se pe principiul wilsonian al autodeterminării, conform căruia „toate noroadele mari și mici, trebuie să-și adune sub ocârmuiri naționale pe toți fiii lor”, exprimau convingerea că „țara de mâine a românilor trebuie să cuprindă întreg pământul locuit de ei, de la Tisa și până la Nistru, și încă și dincolo de acest râu, până unde se întinde graiul românesc. Nimeni nu ne poate tăgădui dreptul asupra pământurilor în care noi suntem cei mai vechi și mai mulți locuitori”³.

¹ Despre întreaga suită de manifestări organizate la Chișinău cu ocazia sărbătorii Unirii vezi: Ion Negrei, *Cronica zilei de 24 ianuarie 1918, la Chișinău*, în *Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură*, (serie nouă), An IV (XV), 2009, nr. 3 (61), p. 12-26.

² Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917-1918*, Editura „Universitas”, Chișinău, 1993, p. 241.

³ *Ibidem*.

Ca fii ai aceluiași popor, semnatarii manifestului se declarau cetățeni ai unei singure țări – România tuturor românilor. „Începând cu ziua de azi, în care toți românii trebuie să serbeze amintirea celei dintâi uniri, săvârșite la 1859 între cele două țări românești, noi, cei mai jos iscăliți, potrivit punctului nostru de plecare, nu ne mai socotim ca până acum: ardeleni, basarabeni, bucovineni ș.a.m.d., și nu ne mai socotim nici numai ca fiii aceluiași popor, ci ca cetățenii (*grajdanii*) aceluiași stat unitar românesc, ca cetățeni ai României nouă, a tuturor românilor, cu aceleași datorii față de fiecare parte a ei și cu aceleași drepturi. De aici înainte vom fi totodată ostași ai acestei Românie, pentru făurirea și întărirea căreia voim să luptăm cu orice armă va trebui...”

Potrivit vederilor noastre, fiecare parte de pământ locuit de neamul nostru este a întregului neam și datoria față de el este deopotrivă de mare”⁴.

Interesantă este formula politică de organizare a viitorului stat român. Având în vedere diferențele de dezvoltare politică, social-economică, precum și gradul diferit de manifestare a conștiinței naționale în „țările române”, semnatarii declarației se pronunțau pentru o largă unitate. „România nouă ... va fi a noastră a tuturor. În marginile ei fiecare țărișoară își va putea avea autonomia sa, atât de trebuitoare pentru îndrumarea și ocrotirea nevoilor locale”. O asemenea poziție era determinată în mare parte de faptul că timp îndelungat teritoriile românești s-au aflat sub stăpânire străină. „Țările române” reprezentate la Chișinău de elementele refugiate nu se cunoșteau într-atât de bine încât să-și proiecteze din start o viață comună în hotarele unui stat unitar. Înstrăinarea „țărilor” era atât de profundă încât basarabeni, spre exemplu, „se temeau de România de până acum”. În orice caz, semnatarii declarației erau convinși că românii adunați la un loc, fiind animați de același ideal puternic, vor fi în stare să creeze „o Românie mai bună decât România de până acum”⁵.

Condamnând ocupația și dominația străină și înfierând ideea federalizării monarhiei austro-ungare și organizării pe baze federative a Rusiei „democratice” – idee ce se vehicula în cercurile politice de la Viena, Moscova, Petrograd etc., susținută fiind chiar și de unii români, – autorii declarației repudiază orice formulă de menținere a românilor în componența imperiilor austro-ungar și rus, menționând că „numai rățăciții și vânduții nu vor să înțeleagă aceasta și stăruie mai departe ca pământurile noastre străvechi să rămână și de aici încolo pe mâna străinilor”⁶.

Documentul se încheia cu îndemnul la lupta comună pentru unire: „Mântuirea noastră este numai într-o Românie nouă, a tuturor românilor”.

Ideea unității naționale a tuturor românilor promovată de semnatarii declarației de la Chișinău are o valoare deosebită, prin faptul că ea a fost exprimată în momentul în care cea mai mare parte a teritoriului locuit de români, inclusiv pământurile de unde proveneau majoritatea celor care au semnat apelul, se afla

⁴ *Ibidem*, p. 242-243.

⁵ *Ibidem*, p. 242.

⁶ *Ibidem*.

sub ocupație străină, iar Puterile Centrale, profitând de situația gravă în care se afla România, impuneau acesteia o „pace” oneroasă, alternativa fiind una singură, de altfel, destul de sumbră – dispariția statului român de pe harta politică a Europei.

Declarația de la Chișinău este dovada unui patriotism înălțător, ea este expresia încrederii în izbânda cauzei românești și demonstrează hotărârea românilor de pretutindeni de a înfăptui cât mai curând idealul unității naționale.

Ideile exprimate de semnatarii Declarației de la Chișinău și-au găsit materializare în acel an de grație – 1918, când la 27 martie Sfatul Țării de la Chișinău votează declarația de Unire a Basarabiei cu România, iar în toamnă, la 28 noiembrie și la 1 decembrie în cadrul statului român intră și românii din Bucovina, Transilvania, Maramureș, Crișana și Banat, prin hotărâri plebiscitare.

24 ianuarie 1918, Chișinău.

**Declarația de la Chișinău a unui grup de intelectuali
din „toate țările locuite de români”**

Împrejurări unice în felul lor în istoria neamului nostru au făcut, ca astăzi să se găsească în capitala Basarabiei o seamă de intelectuali refugiați din toate țările locuite de români. Nu era cu puțință ca vremurile de acum, în care se așează o nouă temelie vieții popoarelor, să-i lase pe acești fii ai celui mai încercat popor, nepăsători față de viitorul neamului lor. Ideea pe care războiul de acum a pecetluit-o cu atâtea râuri de sânge, ca toate noroadale, mari sau mici, trebuie să-și adune sub ocârmuiri naționale pe toți fiii lor, pentru a-i putea face cât mai fericiți, – această idee a trebuit să-i frământă în modul cel mai serios pe acești oameni, cărora suferințele de sute de ani ale poporului nostru asuprit de străini, le erau atât de cunoscute.

Refugiații (bejenarii) din țările românești⁷ călcate de dușmani, au găsit și aici în Basarabia, unde trăiesc de o vreme, o ramură a românismului gemând supt apăsarea sufletească a străinului. Ceea ce ei găsesc aici, i-a făcut să se încredințeze și mai bine de durerosul adevăr istoric, pe care-l știau atât de bine de acasă, că poporul nostru, lipsit de o unire politică, a fost osândit la veșnică umilire și apăsare, și că dacă nu se va uni cel puțin acum, viitorul lui va fi și mai dureros decât trecutul plin de lacrimi și suspine. Dorința lor de a-și scăpa țara de naștere de sub stăpânirea străină și de a o vedea alipită la România, aici supt puterea lucrurilor trăite în Basarabia, a luat o înfățișare și mai hotărâtă: țara de mâine a românilor trebuie să cuprindă întreg pământul locuit de ei, de la Tisa și până la Nistru, – și încă și dincolo de acest râu, până unde se întinde graiul românesc.

Nimeni nu ne poate tăgădui dreptul asupra pământurilor în care noi suntem cei mai vechi și cei mai mulți locuitori. Toate acestea sunt, si trebuie să fie ale noastre, dar ele numai așa ne vor putea chezășlui o viață mai fericită, dacă vor fi

⁷ „Țări românești” în sensul de provincii în care populația majoritară o alcătuiesc românii.

unite. Numai răătăciții și vânduții nu vor să înțeleagă aceasta și stăruie mai departe ca pământurile noastre străvechi să rămăie și de aici încolo pe mâna străinilor.

Dar noi am văzut vai, ce e străinul, căci supt călcâiul lui am trăit sute de ani, până aproape să ni se stingă răsufarea. Chiar și în cursul acestui război ne-am putut încredința despre binele pe care-l putem aștepta de la el. Ungurii și nemții, despre care unii credeau că se vor învoi să ne dea o autonomie în marginile unei Austrii-mari, ne-au luat în vremile din urmă și puținele drepturi naționale pe care le mai aveam, iar rușii erau să prăpădească nu numai Basarabia, ci și România, cu anarhia lor nesăbuită și cu lipsa lor de simțământ de patrie și de cinste pentru cuvântul dat. Nu, mântuirea este numai în unirea noastră într-o singură țară.

Conduși de aceste vederi, refugiații români adunați în jurul gazetei „Ardealul”, dându-și mâna cu tinerimea din Basarabia, au socotit că a sosit vremea ca să intre acum în luptă deschisă pentru înfăptuirea unirii politice a tuturor românilor într-un singur stat. Împrejurarea că viteaza armată română astăzi este stăpână peste întreaga Basarabie, ne dă oarecum puțința unei desfășurări slobode a acestei lupte sfinte și drepte. Noi socotim această armată, în care pe lângă ostași din România, sunt și zeci de mii de români din Transilvania, Bucovina și Macedonia, ca o armată a întregului neam românesc, menită să lupte nu pentru alipirea la România a țărilor care se află încă sub stăpâniri străine, ci pentru crearea unei Românii nouă, a întregului neam. Această Românie nouă va fi făcută de noi toți și va fi a noastră a tuturor. În marginile ei fiecare țărișoară își va putea avea autonomia sa, atât de trebuitoare pentru îndrumarea și ocrotirea nevoilor locale. Ea va fi pe atât de bună, pe cât de destoinici vom fi noi în a o așeza pe temelii trainice și pe cât de serioși ne vom ști dovedi în fața Aliaților. Fiind toți românii la un loc, și fiind animați de un singur ideal puternic, e de la sine înțeles că această Românie va fi mai bună decât România de până acum, de care atâția basarabeni se tem, și mai bună decât oricare altă țară românească, înțelegând aici și Basarabia.

Începând cu ziua de astăzi, în care toți românii trebuie să serbeze amintirea celei dintâi uniri, săvârșite la 1859 între două țări românești, noi cei mai jos iscăliți, potrivit punctului nostru de plecare, nu ne mai socotim ca până acum: ardeleni, basarabeni, bucovineni ș.a.m.d., și nu ne mai socotim nici numai ca fiii aceluiaș popor, ci ca cetățenii (grajdanii) aceluiaș stat unitar românesc, ca cetățeni ai României nouă a tuturor românilor, cu aceleași datorii față de fiecare parte a ei și cu aceleași drepturi. De astăzi înainte noi vom fi totodată ostași ai acestei Românii, pentru făurirea și întărirea căreia voim să luptăm cu orice armă va trebui. Deocamdată lupta noastră va fi purtată cu condeiu, la această gazetă, care este continuarea „Ardealului”, și care de acum înainte va fi condusă de un comitet de redacție alcătuit de români din toate țările.

Potrivit vederilor noastre, fiecare parte de pământ locuit de neamul nostru este a întregului neam și datoria față de el este deopotrivă de mare. Câtă vreme împrejurările vor face deci ca această gazetă să se tipărească în Basarabia, e firesc

ca stările de aici să ne intereseze mai mult și ca potrivit vederilor noastre, să le judecăm nu ca pe niște lucruri de interes local basarabean, ci ca lucruri de interes general românesc. Prin această prismă vom judeca lucrurile din toate provinciile românești, fiind încredințați că numai astfel se va putea întări viața noastră națională.

La lupta noastră se alătură deocamdată numai tinerimea studioasă din Basarabia, dar avem credința întemeiată că, cu ajutorul lui Dumnezeu, în curând vom vedea în rândurile noastre pe toți românii basarabeni cu adevărată dragoste de neam, începând de la preoți și învățători și până la deputați și miniștri. Căci dacă până acum putea să însemneze o primejdie, ca cineva să lupte în Basarabia pentru unirea neamului, de aici încolo, având scutul armatei române, ar fi o trădare (vânzare) dacă basarabenii nu și-ar înțelege datoria lor națională cea mai înaltă. Teamă de străini trebuie să piară odată! Destul ne-au asuprit, până au fost ei stăpâni pe soarta noastră, de acum trebuie să ne fim înșine stăpâni și să nu ne mai uităm la ce spun ei. Căci știm bine că nu pentru binele nostru vorbesc, ci pentru al lor.

Lucrând în bună înțelegere, cei strânși în jurul acestei gazete nădăjduiesc că vor izbuti să închege o luptă sistematică în vederea ajungerii marelui scop, fără de care neamul nostru nu mai poate avea nici un viitor; ei cred că vor reuși să-i convingă pe toți românii de neapărata nevoie a unirii întregului neam și să facă și cercurile europene politice să recunoască și să sprijinească punctul lor de vedere. În această credință ei se adresează prin aceasta tuturor românilor, – și deocamdată mai ales celor din Basarabia, în mijlocul cărora se desfășoară propaganda – ca să se străbată de însemnătatea acestor vremuri unice în felul lor și să facă tot ce este omenește cu putință, pentru înfăptuirea scopului celui mare. Fiecare să-și dea seama, că mântuirea noastră este numai într-o Românie nouă, a tuturor românilor.

Pentru înfăptuirea acestei Românii vom lucra, pentru înfăptuirea ei vom trăi, pentru înfăptuirea ei vom muri, dacă va fi nevoie.

Chișinău, ianuarie 1918

Din Transilvania: dr. Onisifor Ghibu, dr. Ioan Mateiu, Axente Banciu, dr. Sebastian Bornemisa, Iosif Șchiopul, Gheorghe Codrea, Nicolae Oancea, Nicolae Colan, Andreiu Oțetea;

Din Bucovina: George Tofan, Dimitrie Logigan, Emanoil Iliuț, dr. Ovidiu Țopa;

Din Basarabia: Vasile Harea, Vladimir Cazacliu, Ioan Valută, Alexandru Văleanu;

Din România: G. Murgoci, G. Munteanu-Râmnic, Petre V. Haneș, V. Tempeanu;

Din Macedonia: Constantin Noe și Epaminonda Balamace;

Din Serbia: dr. Atanasie Popovici.

*Ziarul „România nouă”,
Chișinău, anul II, nr. 8, 24 ianuarie 1918*

Valeriu Popovschi*

ÎNCĂ O SERIE DE DOCUMENTE INEDITE DESPRE BIROUL DE ORGANIZARE A SFATULUI ȚĂRII

În nr. 3 din 2012 al *Revistei de istorie a Moldovei*, iar mai devreme în lucrarea *Biroul de organizare a Sfatului Țării. 27 octombrie – 21 noiembrie 1917. Studiu și documente* (Chișinău, 2010, p. 80-104) și în culegerea *In Honorem Alexandru Moșanu. Studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor* (Cluj-Napoca, 2012, p. 363-373), am publicat un șir de documente de arhivă inedite privind activitatea desfășurată de Biroul de organizare a Sfatului Țării în Basarabia în zbuciumata toamnă a anului 1917, mai exact, în luna noiembrie a acelei toamne.

Se știe că, grație eforturilor extraordinare depuse de Biroul de organizare, la 21 noiembrie 1917, la Chișinău, a fost inaugurat Sfatul Țării – primul parlament al provinciei dintre Prut și Nistru.

Firește, deschiderea la 21 noiembrie 1917 a primului organ legislativ suprem din istoria Basarabiei ar putea fi comparată cu un adevărat miracol, cu un eveniment epocal chiar, pentru acest mult pătimit pământ. Nu întâmplător, peste tot atunci se vorbea cu bucurie despre o „sărbătoare a sărbătorilor”¹, ce avea loc în capitala provinciei.

Mai jos publicăm alte câteva documente inedite, ce oglindesc rolul pe care l-a jucat Biroul de organizare a Sfatului Țării în constituirea, cu peste 95 de ani în urmă, a primului parlament al Basarabiei. Ele completează seriile de documente la temă, publicate anterior.

Din arhiva Biroului de organizare a Sfatului Țării

Documentul nr. 1

(traducere din limba rusă)

Lista unor membri ai Secției ucrainene a Comitetului Executiv al Sovietului gubernial de deputați ai țăranilor din Basarabia, expediată, de Comitet, pe adresa

* **Valeriu Popovschi**, conf. cercet. dr., cercetător științific coordonator la IISD al AȘM.

¹ *Sărbătoarea Basarabiei. Deschiderea celui dintâi Sfat al Țării la Chișinău în ziua de 21 noiembrie 1917.* – Chișinău, 1917, p. 4. În continuare se va cita: *Sărbătoarea Basarabiei. Deschiderea celui dintâi Sfat al Țării...*

Biroului de organizare a Sfatului Țării în vederea organizării alegerii acestora ca deputați în Sfatul Țării² din partea minorității ucrainene³

Comitetul Executiv al Sovietului gubernial
de deputați ai țăranilor din Basarabia
1 noiembrie 1917
[Chișinău]

Către Biroul de organizare
a Consiliului Ținutal al Basarabiei

Pe această cale, Vă expediem lista membrilor Frației ucrainene a Comitetului Executiv al Sovietului gubernial de deputați ai țăranilor din Basarabia care ar putea fi aleși în calitate de membri ai Consiliului Ținutal al Basarabiei:

1) Nikitiuk Fiodor Samuilovici; 2) Ciumacenko Prokopii Vasilievici; 3) Budnicenko Nikita Gherasimovici; 4) Oleinik Ivan Ivanovici; 5) Tihohod Ivan Timofeevici; 6) Komendant Makedon Ivanovici; 7) Botnariuk Stepan Mefodievici⁴.

Vicepreședinte [al Comitetului]
Secretar

Budiștean
Moldovan

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 33-34.

Documentul nr. 2
(traducere din limba rusă)

Scrisoarea Biroului de organizare a Sfatului Țării, expediată pe adresa comandantului Regimentului nr. 57 al trupelor ruse de pe Frontul român, în care se conține rugămintea de a i se permite praporșicului Ștefan Bulat din acel Regiment

² **Remarcă:** la începutul lunii noiembrie 1917, Biroul de organizare a Sfatului Țării s-a adresat în mod special către Secția ucraineană a Comitetului Executiv al Sovietului gubernial de deputați ai țăranilor din Basarabia cu îndemnul de a alege în organul legislativ suprem din ținut câțiva deputați de origine ucraineană. Vezi: Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare se va cita: ANRM), Fond 727, inventar 2, dosar 92, f. 3 verso - 4.

³ În total, minorității ucrainene din Basarabia i-au fost repartizate 15 locuri de deputat în Sfatul Țării. Vezi: Schema de repartizare a locurilor de deputat în Sfatul Țării, adoptată de Biroul de organizare a Sfatului Țării în cadrul ședinței sale din 6 noiembrie 1917 – ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 23-25, dosar 20, f. 6 verso – 7 verso, 23-24.

⁴ În scurt timp, mai exact, către 20 noiembrie 1917, acești etnici ucraineni, membri ai Comitetului Executiv al Sovietului gubernial de deputați ai țăranilor din Basarabia, au fost aleși ca deputați în Sfatul Țării din partea minorității ucrainene – ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 39. Vezi, de asemenea: Valeriu Popovschi, *Biroul de organizare a Sfatului Țării. 27 octombrie – 21 noiembrie 1917. Studii și documente*. – Chișinău, 2010, p. 99.

să se prezinte la Chișinău în legătură cu alegerea sa ca deputat în Sfatul Țării la Congresul militar-moldovenesc din 20-27 octombrie 1917⁵

2 noiembrie 1917

[Chișinău]

Către comandantul Regimentului nr. 57
[al trupelor ruse de pe Frontul român]

Rugăm să-i permiteți praporșcicului Stepan Bulat să se deplaseze [la Chișinău], dat fiind că a fost ales deputat în Sfatul Țării de către congresul militar-moldovenesc. Să-și ia cu sine și actele⁶.

Biroul de organizare a Sfatului Țării al Basarabiei

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 92, f. 2 verso.

Documentul nr. 3
(traducere din limba rusă)

Scrisoarea Comitetului executiv al Zemstvei guberniale basarabene, expediată la 6 noiembrie 1917 pe adresa Biroului de organizare a Sfatului Țării, prin care Biroului i se comunică că, Nicanor Cekan, membru al Comitetului, este candidatura de rezervă a Zemstvei respective pentru funcția de deputat în Sfatul Țării⁷

M[inistrul] A[facilor] I[nterne]⁸

⁵ Transnistreanul Ștefan Bulat din Regimentului nr. 57 al trupelor ruse de pe Frontul român a participat în cel mai activ mod, în calitate de delegat, la lucrările Congresului militar-moldovenesc din 20-27 octombrie 1917 de la Chișinău, fiind ales, în cadrul acestui for, deputat în Sfatul Țării din partea moldovenilor de peste Nistru, ca și conaționali săi Toma Jalbă și Lev Mojeicu – ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 4-4 verso; dosar 99, f. 31-31 verso. Vezi, de asemenea: *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917–1918. Documente*. Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica-Pompilia Moisuc. – Chișinău, 1995, p. 99 (în continuare se va cita: *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917–1918. Documente...*); Iurie Colesnic, *Sfatul Țării. Enciclopedie*. – Chișinău, 1998, p. 76; Alexandru Chiriac, *Membrii Sfatului Țării (1917–1918). Dicționar*. – București, 2001, p. 36, 58; Vitalie Ciobanu, *Militarii basarabeni (1917–1918). Studii și documente*. – Chișinău, 2010, p. 78, 83 etc.

⁶ Reprezentantul moldovenilor de peste Nistru, Ștefan Bulat, a activat ca deputat în Sfatul Țării o perioadă scurtă de timp: de la 21 noiembrie până la 4 decembrie 1917. A rămas memorabilă cuvântarea sa din cadrul ședinței Sfatului Țării de pe data de 27 noiembrie 1917, în care a abordat problema unirii Transnistriei cu Basarabia, deoarece „noi toți suntem ramurile unui copac cu o singură tulpină și rădăcină”.

⁷ Cu doar două zile mai devreme, la 4 noiembrie 1917, în funcția de deputat în Sfatul Țării din partea Zemstvei guberniale basarabene (acestei instituții i s-a repartizat un loc de deputat în forul legislativ local) fusese ales, în mod oficial, Teodor Suruceanu – ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 69. Vezi și nota nr. 9.

⁸ Ministerul Afacerilor Interne al Imperiului Rus era organul sub al cărui control se afla activitatea zemstvelor.

Comitetul executiv al Zemstvei guberniale basarabene
6 noiembrie 1917
[Chișinău]

Către Biroul de organizare a Sfatului Țării

Comitetul executiv al Zemstvei guberniale [basarabene], în baza deciziei sale din 4 noiembrie curent, înregistrată cu nr. 701 și dorind să completeze scrisoarea sa, expediată tot la 4 noiembrie curent [pe adresa Biroului de organizare a Sfatului Țării]⁹, nr. de înregistrare 5422, înștiințează Biroul că N[icanor] F[edotovici] Cecan, membru al Comitetului executiv [al Zemstvei guberniale basarabene], este candidatura de rezervă pentru funcția de reprezentant al Zemstvei guberniale în Sfatul Țării, pe care, în prezent, o deține F[iodor] F[iodorovici] Surucean¹⁰.

Semnează în numele presedintelui Comitetului
executiv [al Zemstvei guberniale]
Secretar

indescifrabil
indescifrabil

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 70¹¹.

Documentul nr. 4
(traducere din limba rusă)

*Scrisoarea Biroului de organizare a Sfatului Țării, expediată pe adresa Dumei orașului Chișinău, în care se vorbește despre necesitatea alegerii a 3 deputați din partea orașului Chișinău în Sfatul Țării*¹²
7 noiembrie 1917

⁹ E chiar scrisoarea prin care Comitetul executiv al Zemstvei guberniale basarabene a anunțat Biroul de organizare că Teodor Suruceanu a fost ales deputat în Sfatul Țării din partea Zemstvei guberniale. Vezi textul scrisorii date în : Valeriu Popovschi, *Documente noi privind activitatea desfășurată de Biroul de organizare a Sfatului Țării în vederea constituirii primului parlament al Basarabiei* // „În Onoarea Alexandru Moșanu. Studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor”. – Cluj-Napoca, 2012, p. 365.

¹⁰ Teodor Suruceanu, cunoscut luptător pentru drepturile basarabenilor și figură importantă din cadrul Zemstvei guberniale, a activat ca deputat în Sfatul Țării pe întreg parcursul existenței acestei instituții, adică de la 21 noiembrie 1917 până la 27 noiembrie 1918. Prezent la istorica ședință a Sfatului Țării din 27 martie 1918, a votat pentru adoptarea Declarației de Unire a Basarabiei cu România.

¹¹ Nicanor Cecan, etnic ucrainean, a reprezentat, după 27 martie 1918, Zemstva județului Bălți în Sfatul Țării, participând și la ședința Sfatului Țării din 27 noiembrie 1918, în cadrul căreia a fost adoptată Declarația de Unire necondiționată a Basarabiei cu România. Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 268; Arhivele Naționale ale României, București, Fond personal „Pan Halippa”, dosar 42, f. 6 verso; Fond personal „Ion Pelivan”, dosar 382, f. 12-13.

¹² În conformitate cu Schema de repartizare a locurilor de deputat în Sfatul Țării, adoptată de Biroul de organizare a Sfatului Țării în cadrul ședinței sale din 6 noiembrie 1917, orașului Chișinău i-au fost repartizate 3 locuri în parlamentul basarabean. Celorlalte centre de județ le-au fost repartizate câte un loc de deputat în Sfatul Țării. Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 23-25; dosar 20, f. 6 verso-7 verso, 23-24.

Către Duma or[așului] Chișinău

Pe această cale, Vă îndemnăm să alegeți cât mai grabnic [în conformitate cu „Schema” adoptată]¹³ 3 deputați din partea or. Chișinău în Sfatul Țării [un moldovean, un evreu și un rus].

Biroului de organizare a Sfatului Țării al Basarabiei

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 92, f. 6¹⁴.

Documentul nr. 5
(traducere din limba rusă)

*Adeverința eliberată lui Piotr Poleatânciuk de către Organizația lucrătorilor poștei și telegrafului din orașul Chișinău pentru a fi prezentată Biroului de organizare a Sfatului Țării în legătură cu alegerea sa ca deputat în parlamentul basarabean din partea acestei Organizații*¹⁵

14 noiembrie 1917

Nr. 378

[Chișinău]

Adeverință

Această adeverință i-a fost eliberată lui Piotr Poleatânciuk, membru al Comitetului executiv al [Organizației] lucrătorilor poștei și telegrafului din Chișinău, în legătură cu alegerea sa ca delegat¹⁶ în Sfatul Țării. Confirmăm acest lucru, punându-ne semnăturile și aplicând ștampila Comitetului [pe prezenta adeverință]¹⁷.

¹³ Vezi nota nr. 12.

¹⁴ **Precizare** : inițial, aleșii orașului Chișinău în Sfatul Țării au fost Alexandr Schmidt, Nikolai Moghileanski și Iakov Spivak, înlocuiți, mai apoi, cu Vasile Ghenzul, Fiodor Stanevici și Vladimir Lunev – ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 268; Arhivele Naționale ale României, București. Fond personal „Pan Halippa”, dosar 42, f. 4 verso. Vezi, de asemenea: *Sărbătoarea Basarabiei. Deschiderea celui dintâi Sfat al Țării...*, p. 132-133; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente...*, p. 101; Izeaslav Levit, *Republica Moldovenească. Noiembrie 1917 - noiembrie 1918*. – Chișinău, 2003, p. 26 etc.

¹⁵ În conformitate cu Schema de repartizare a locurilor de deputat în Sfatul Țării, adoptată de Biroul de organizare a Sfatului Țării în cadrul ședinței sale din 6 noiembrie 1917, Organizației lucrătorilor poștei și telegrafului i-au fost repartizate 2 locuri de deputat în parlamentul basarabean. Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 23-25; dosar 20, f. 6 verso-7 verso, 23-24.

¹⁶ Conform cu originalul.

¹⁷ Reprezentantul Organizației lucrătorilor poștei și telegrafului din orașul Chișinău, Piort Poleatânciuk, etnic ucrainean, a activat ca deputat în Sfatul Țării de la 21 noiembrie 1917 până la începutul lunii aprilie 1918. Prezent la istorica ședință a Sfatului Țării din 27 martie 1918, s-a abținut de la votarea Declarației de Unire a Basarabiei cu România. A fost înlocuit cu Maxim

Președinte al Comitetului executiv al [Organizației]
lucrătorilor poștei și telegrafului din Chișinău
Secretar

indescifrabil
Martânov

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 155¹⁸.

Documentul nr. 6
(traducere din limba rusă)

Recipisa eliberată studentului chișinăuian Teodor Bogdasarov¹⁹ de către reprezentanții unei comisii speciale a Biroului de organizare a Sfatului Țării, în legătură cu rechiziționarea automobilului acestuia de marca „Fabrique Nationale” pentru necesitățile Sfatului Țării²⁰

14 noiembrie 1917
Chișinău

Această recipisă i se eliberează studentului Fiodor Borisovici Bogdasarov, servind drept garanție că, nu mai târziu de 15 decembrie 1917, el, Fiodor Bogdasarov, va primi din partea Sfatului Țării suma de 8.000 de ruble, care i se cuvine în legătură cu rechiziționarea, [pentru necesitățile Sfatului Țării], a automobilului de marca „Fabrique Nationale”, nr. de înregistrare 516²¹.

Semnează în numele președintelui
Biroului de organizare a Sfatului Țării
Epure, vicepreședinte [al Biroului], secretar al [Comisarului] gubernial
Administrator [al Palatului Sfatului Țării] Păscăluță

Tiron. Vezi: Arhivele Naționale ale României, București, Fond personal „Pan Halippa”, dosar 42, f. 6 verso-7.

¹⁸ În ziua de 14 noiembrie 1917 și celuilalt reprezentant al Organizației lucrătorilor poștei și telegrafului din capitala ținutului, Teodor Uncu, i-a fost eliberată adeverința în legătură cu alegerea sa ca deputat în Sfatul Țării din partea acestei Organizații. Vezi textul adeverinței date în : Valeriu Popovschi, *Documente noi privind activitatea desfășurată de Biroul de organizare a Sfatului Țării în vederea constituirii primului parlament al Basarabiei* // „În Honorem Alexandru Moșanu. Studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor”, p. 367.

¹⁹ Teodor Bogdasarov și fratele său, Carp Bogdasarov, de asemenea, posesorul unui automobil, erau fiii moșierului basarabean Boris Bogdasarov.

²⁰ În ajunul zilei de 21 noiembrie 1917, Biroul de organizare a Sfatului Țării a rechiziționat pentru necesitățile parlamentului local câteva automobile, inclusiv de la frații Teodor și Carp Bogdasarov. Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 20, f. 9, 11, 14, 25, 27, 29; dosar 38, f. 14, 15, 16, 17.

²¹ Actul de rechiziționare a automobilului în cauză, întocmit la 12 noiembrie 1917, a fost semnat de administratorul Palatului Sfatului Țării, Ion Păscăluță, expertul Teodor Suruceanu, voluntarul Ion Buzdugan și mecanicul-estimator Vladimir Seiler. Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 38, f. 14.

Secretar [al comisiei date]

semnătura lipsește

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 38, f. 17²².

Documentul nr. 7
(traducere din limba rusă)

Scrisoarea de răspuns a Secției chișinăuene a Uniunii nemților din întreaga Rusie la Adresarea din 8 noiembrie 1917²³ a Biroului de organizare a Sfatului Țării, prin care minoritatea germană din ținut era îndemnată să aleagă 2 reprezentanți de-ai săi în Sfatul Țării²⁴

Chișinău

15 noiembrie 1917

Către Sfatul Țării al Basarabiei²⁵

Pe această cale, Secția din Chișinău a Uniunii nemților din întreaga Rusie anunță Sfatul Țării²⁶ că, în conformitate cu decizia adunării generale [a Secției] din 15 noiembrie 1917²⁷, Filip Xaverievici Almendingher și Robert Pavlovici von Lesch au fost aleși, cu unanimitate de voturi, ca delegați²⁸ în Sfatul Țării.

Președinte [al Organizației]
Secretar

pastor Gutkevici
Beierle

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 209²⁹.

²² Vezi și recipisa eliberată lui Carp Bogdasarov, fratele lui Teodor Bogdasarov, de către reprezentanții acelei comisii speciale a Biroului de organizare a Sfatului Țării în legătură cu rechiziționarea automobilului său de marca „Maxfeld” pentru necesitățile Sfatului Țării – ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 38, f. 16.

²³ Textul acestei Adresări este publicat în lucrarea: Valeriu Popovschi, *Biroul de organizare a Sfatului Țării (27 octombrie – 21 noiembrie 1917). Studiu și documente*, p. 83-84.

²⁴ În conformitate cu Schema de repartizare a locurilor de deputat în Sfatul Țării, adoptată de Biroul de organizare a Sfatului Țării în cadrul ședinței sale din 6 noiembrie 1917, minorității germane i-au fost repartizate 2 locuri de deputat în parlamentul basarabean. Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 23-25; dosar 20, f. 6 verso-7 verso, 23-24.

²⁵ Este vorba, bineînțeles, de Biroul de organizare a Sfatului Țării și nu de „Sfatul Țării al Basarabiei”, cum este indicat în original, deoarece la acea dată (15 noiembrie 1917) Sfatul Țării nu luase încă ființă.

²⁶ Vezi nota nr. 25.

²⁷ O adunare generală a Secției respective a avut loc și la 12 noiembrie 1917, discutându-se aceeași chestiune. Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 207-208 verso.

²⁸ Conform cu originalul.

²⁹ Cei doi reprezentanți ai minorității germane din Basarabia, Filip X. Almendingher și Robert P. von Lesch, au activat ca deputați în Sfatul Țării, practic, pe întreg parcursul existenței acestei instituții, adică de la 21 noiembrie 1917 până la 27 noiembrie 1918. Prezenți la istorica ședință

³⁶ Ceilalți 2 reprezentanți ai Uniunii întovărășirilor de creditare și de împrumut și economie din Basarabia în Sfatul Țării au fost: Ion Cazacliu și Anton Novakov, ultimul – etnic bulgaro-găgăuz. Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 268; Arhivele Naționale ale României, București,

Documentul nr. 9
(traducere din limba rusă)

*Mandatul eliberat lui Ananie Zel'veanski de către Comitetul executiv al Sovietului din Chișinău de deputați ai muncitorilor și soldaților pentru a fi prezentat Biroului de organizare a Sfatului Țării în legătură cu alegerea sa ca deputat în parlamentul basarabean din partea acestui Soviet*³⁷

Comitetul executiv al Sovietului din Chișinău de deputați
ai soldaților și muncitorilor al guberniei basarabene
22 noiembrie 1917
Mandat

Secția muncitorească a Comitetului executiv al Sovietului din Chișinău de deputați ai soldaților și muncitorilor l-a delegat³⁸ pe Ananie Somoilovici Zel'veanski, secretar al Secției, să participe la lucrările „Sfatului Țării”³⁹.

Președinte [al Comitetului executiv
al Sovietului din Chișinău]
Secretar

indescifrabil
indescifrabil

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 133⁴⁰.

Fond personal „Pan Halippa”, dosar 42, f. 4 verso; Alexandru Chiriac, *Op. cit.*, p. 64, 127.

³⁷ Încă la 4 noiembrie 1917, Biroul de organizare a Sfatului Țării a expediat pe adresa Sovietului din Chișinău o scrisoare, prin care Sovietul respectiv era îndemnat ca, împreună cu „Bund”-ul și cu alte formațiuni politice evreiești, să aleagă în Sfatul Țării 10 deputați de origine evreiască. Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 92, f. 4 verso.

Precizare: în total, minoritățile evreiești din ținut i-au fost repartizate 13 locuri de deputat în parlamentul local. Vezi: Schema de repartizare a locurilor de deputat în Sfatul Țării, adoptată de Biroul de organizare a Sfatului Țării în cadrul ședinței sale din 6 noiembrie 1917 – ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 23-25; dosar 20, f. 6 verso-7 verso, 23-24.

³⁸ Conform cu originalul.

³⁹ Reprezentantul Sovietului din Chișinău, Ananie Zel'veanski, a participat la câteva ședințe ale Sfatului Țării, însă, în consecință, nu a fost validat. Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 133.

⁴⁰ Ceilalți reprezentanți ai minorității evreiești în Sfatul Țării au fost aleși de către Organizația *Bund* (Samuel Kovarski, Veniamin Grinfeld, Gh. S. Grinberg, N. S. Rabei, A. Z. Rabinovici), de Partidul social-democrat muncitoresc evreiesc *Poalei-Sion* (N. A. Sadogurski), de Partidul evreiesc socialist unit (Solomon Eigher), de Partidul socialist-poporan muncitoresc basarabean (Gh. Ia. Ștern), de Filiala din Basarabia a Partidului socialist-revoluționar rus (Miron Kogan), de Filiala din Basarabia a Partidului social-democrat muncitoresc rus (Nadejda Grinfeld), de Duma or. Chișinău (Iakov Spivak), de Sovietul gubernial de deputați ai muncitorilor și soldaților (Grinnștein). Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 131, 134, 220-221, 222, 276 verso, 277, 279 verso; Vasile Harea, *Mărturia unei generații*. Manuscris dactilografiat păstrat la Filiala Iași a Arhivelor Naționale ale României – Fond personal „Vasile Harea”, dosar 38f, p. 2395; *Uniunea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*, p. 101-102, 122; Petre Cazacu,

Documentul nr. 10
(traducere din limba rusă)

Scrisoarea de răspuns a Comitetului executiv al Zemstvei județului Orhei la Adresarea din 7 noiembrie 1917⁴¹ a Biroului de organizare a Sfatului Țării prin care Zemstva respectivă era îndemnată să aleagă un reprezentant de-al său în Sfatul Țării⁴²

M[inistrul] A[facierilor] I[nterne]
Comitetului executiv al Zemstvei județului Orhei
30 noiembrie 1917

Către Biroul de organizare a Sfatului Țării al Basarabiei

Analizând scrisoarea [Biroului de organizare a Sfatului Țării] din 7 noiembrie a. c., înregistrată cu nr. 50⁴³, Comitetul executiv al Zemstvei județului Orhei Vă comunică respectuos că, în conformitate cu decizia sa, adoptată la 22 noiembrie curent, Vasiliu Ivanovici Anghel, fost președinte al Comitetului executiv al Zemstvei județului Orhei⁴⁴, care în prezent locuiește la Chișinău, pe strada Pușkin 8, a fost ales în calitate de reprezentant al Zemstvei județului Orhei în Sfatul Țării⁴⁵. Vă mai comunicăm că, în conformitate cu aceeași decizie [a Comitetului executiv al Zemstvei județene], Fiodor Egorovici Bugaesco, director al

Moldova dintre Prut și Nistru. 1812- 1918. – Chișinău, 1992, p. 315; Eugenia Danu, *Problema autonomiei în contextul vieții politice din Basarabia în anul 1917* // „Revista de istorie a Moldovei”, 1997, nr. 3-4, p. 11; Alexandru Chiriac, *Op. cit.*, p. 31-34, 80, 83, 92, 100, 101, 139, 140, 145, 146 etc.

⁴¹ Vezi : ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 92, f. 6.

⁴² În conformitate cu Schema de repartizare a locurilor de deputat în Sfatul Țării, adoptată de Biroul de organizare a Sfatului Țării în cadrul ședinței sale din 6 noiembrie 1917, Zemstvelor județene din ținut li s-au repartizat câte un loc de deputat în parlamentul basarabean. Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 23-25; dosar 20, f. 6 verso-7 verso, 23-24.

⁴³ Vezi nota nr. 41.

⁴⁴ Vechi luptător pe tărâm național, Vasile Anghel, în 1905, a contribuit (alături de Pavel Dicescu, Paul Gore, Teodor Suruceanu ș. a.) la fondarea „Societății pentru răspândirea culturii moldovenesti”, în 1917, după căderea țarismului, a deținut și funcția de comisar al județului Orhei, a participat la adunările de constituire a Partidului Național Moldovenesc, iar la începutul lui martie 1918, în calitate de membru al Uniunii marilor proprietari agricoli din Basarabia, a susținut Memoriul marilor proprietari în care se cerea ca ținutul să se unească cu România. Vezi: Vasile Harea, *Mărturia unei generații*. Manuscris dactilografiat păstrat la Filiala Iași a Arhivelor Naționale ale României – Fond personal „Vasile Harea”, dosar 38f, p. 2143; Petre Cazacu, *Op. cit.*, p. 238, 389; Ion Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România. Preludii, premise, realizări.* – Chișinău, 1998, p. 16; Ion Pelivan, *istoric al mișcării de eliberare națională din Basarabia*. Ediție îngrijită de Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru. – București, 2012, p. 163 etc.

⁴⁵ Nu cunoaștem din ce cauză Vasile Anghel, fiind ales să reprezinte Zemstva județului Orhei în Sfatul Țării, așa și n-a devenit deputat. Cert este că, în locul lui, Zemstva respectivă l-a ales, la 30 ianuarie 1918, ca deputat în Sfatul Țării pe Gheorghe Sârbu. Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 76.

școlii de agricultură din Cucuruzeni⁴⁶, este candidatura de rezervă a Zemstvei [pentru funcția de deputat în parlamentul basarabean].

Președinte al Comitetului executiv

[al Zemstvei județului Orhei]

indescifrabil

Semnează în numele secretarului

indescifrabil

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 73.

⁴⁶ Teodor Buhăiescu, bun specialist în domeniul agriculturii, a activat un timp și în cadrul Directoratului agriculturii al Basarabiei.

RECENZII

IOAN PELIVAN, ISTORIC AL MIȘCĂRII DE ELIBERARE NAȚIONALĂ DIN BASARABIA.

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ, STUDIU INTRODUCTIV, NOTE, BIBLIOGRAFIE

ȘI INDICE DE NUME DE ION CONSTANTIN,

ION NEGREI ȘI GHEORGHE NEGRU.

EDITURA BIBLIOTECA BUCUREȘTILOR, BUCUREȘTI, 2012, 646 P.

Ion Constantin de la București, Ion Negrei și Gheorghe Negru de la Chișinău sunt trei istorici binecunoscuți comunității științifice din spațiul românesc. În cadrul proiectului „Făuritorii unității naționale – seria Basarabia”, grupul respectiv de istorici pregătesc și editează lucrări valoroase consacrate vieții și activității unor personalități basarabene, care și-au adus contribuția la făurirea unității naționale românești în anul de glorie 1918.

După ce în 2011, la Editura *Biblioteca Bucureștilor* din București, a apărut lucrarea *Ioan Pelivan, părinte al mișcării naționale din Basarabia*¹, iată că la sfârșitul anului 2012, la aceeași editură, apare de sub tipar un nou volum, semnat de Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru, intitulat *Ioan Pelivan, istoric al mișcării de eliberare națională din Basarabia*.

După cum menționează profesorul universitar doctor Anton Moraru într-un articol recent publicat în ziarul „Literatura și Arta”, acest nou volum despre Ion Pelivan este „o lucrare fundamentală, care cuprinde aproape toată opera istorică, juridică și politică, națională, culturală, etnografică a marelui luptător pentru eliberarea Basarabiei de sub jugul Rusiei țariste și a Imperiului sovietic”².

Cartea este structurată în patru mari capitole, precedate de un amplu *Studiu introductiv*, semnat de cei trei autori și de un *Cuvânt introductiv*³ al profesorului Nicolae Nitreanu, un mai vechi cercetător al vieții și activității lui Ioan Pelivan.

În primul capitol – *Studii și articole* – sunt incluse articole, studii și eseuri despre Basarabia și trecutul ei – creații ale lui Ioan Pelivan. Or, se cunoaște că Ioan Pelivan a fost un sângurcios cercetător al trecutului Basarabiei, abordând în lucrările sale un

¹ În sensul dat, vezi recenzia cercetătoarei Eugenia Danu publicată în revista „Destin românesc”, 2012, nr. 2, p. 193-199.

² Vezi : Anton Moraru. *Doctrina mișcării de eliberare națională din Basarabia oglindită în opera științifică a lui Ion Pelivan* // „Literatura și Arta”, 2013, 7 martie.

³ Acest *Cuvânt introductiv* este luat din manuscrisul dactilografiat al profesorului Nicolae Nitreanu „Ion Pelivan – tribun al Basarabiei”, păstrat în principalele biblioteci și arhive din România.

șir de probleme importante, cum ar fi: anexarea provinciei de către Imperiul Țarist în 1812, situația Basarabiei în cei peste o sută de ani de ocupație rusească, lupta de eliberare națională a basarabenilor, unirea ținutului cu patria-mamă, România, în 1918, activitatea delegației basarabene în timpul Conferinței de Pace de la Paris din anii 1919-1920 etc.

În cel de-al doilea capitol – *Personalități basarabene* – sunt prezentate studiile elaborate de Ioan Pelivan cu privire la unele figuri reprezentative ale boierilor moldoveni, cum ar fi, spre exemplu, Alexandru Matei Cotruță (1828-1905) și Nicolae Ștefan Casso (1839-1904), care, deținând anumite funcții, au contribuit „la îmbunătățirea stărilor de lucruri în plan social-economic din Basarabia într-o perioadă în care aceasta trecea printr-o situație dificilă, generată de asuprațirea țaristă”. Deosebit de interesante sunt și materialele lui Ioan Pelivan despre Ștefan Usinevici, Vasile Țanțu, mitropolitul Gurie Grosu, episcopul Dionisie Erhan și alți luptători pentru drepturile basarabenilor. În paralel, Ioan Pelivan prezintă și figuri de renegați, precum ar fi Matei Krupenski, Alexandr Krupenski etc., demască roul nefast pe care l-au avut reprezentanții administrației țariste și cei ai bisericii ortodoxe ruse din perioada respectivă (episcopul Serafim Ciceagov, spre exemplu) în reprimarea mișcării naționale din Basarabia.

Capitolul al treilea – *Memorii și mărturii* – cuprinde bogatele amintiri ale lui Ioan Pelivan despre zbuciumata perioadă a anilor 1917-1918 cu referiri la formarea Sfatului Țării, la declararea Republicii Democratice Moldovenești și constituirea primului ei guvern, la proclamarea independenței Republicii Democratice Moldovenești față de Rusia, la activitatea distructivă a Secției de front a Rumcerodului în capitala provinciei, la intrarea armatei române în ținut la invitația organelor legale ale puterii, la Unirea Basarabiei cu România la 27 martie 1918 etc.

În ultimul capitol – *Evocarea personalității lui Ioan Pelivan* – care, de altfel, este cel mai voluminos, sunt prezentate mai multe studii și evocări despre marele luptător pe tărâm național, semnate de Liviu Marian, Pantelimon Halippa, Emanoil Catelly, Petre Haneș, Gheorghe Bezviconi, Nicolae Popescu-Prahova ș. a. Autorii vorbesc despre Ioan Pelivan, în primul rând, ca despre un luptător și un bun român. Tot aici, sunt prezentate și unele dintre discursurile rostite cu prilejul omagierii lui Ioan Pelivan în ziua de 1 iunie 1936, la împlinirea vârstei de 60 de ani de viață și 35 de ani de activitate obștească și națională.

Așadar, cartea recenzată, care mai conține o bibliografie selectivă și un indice de nume, constituie o realizare a celor trei autori – Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru. O recomandăm tuturor celor pasionați de istoria neamului românesc.

În încheiere, exprimăm câteva sugestii la temă, care ar putea trezi interesul celor trei autori. La Iași, în Fondul de manuscrise al Bibliotecii centrale universitare *Mihai Eminescu*, am avut ocazia să lecturez (făcându-mi și unele notițe) manuscrisul dactilografiat al unei lucrări istorice deosebit de interesante, intitulată: *Moldova. Pagini de istorie. Documente, mărturii, studii*.

Deși lucrarea a fost dactilografată, conform datelor indicate pe foaia de titlu, în 1978, firește, elaborarea ei a cuprins o perioadă mai îndelungată de timp (poate, încă de prin 1940), deoarece printre semnatori se numără, alături de profesorii Nicolae Nitreanu și Victor Nitreanu, și cunoscutul om politic și de cultură basarabean Ioan Pelivan, care,

după cum se știe, s-a stins din viață în 1954. Prin urmare, după moartea lui Ioan Pelivan, Nicolae și Victor Nitreanu au continuat lucrul asupra cărții, completând-o cu noi date de arhivă și adăugându-i noi compartimente (cronologic, ea se încheie cu evenimentele istorice din anul 1975).

Lucrarea este foarte voluminoasă, fiind compusă din 11 părți (volume), fiecare parte având peste 200 de foi dactilografiate. Conține un vast material, în majoritatea sa inedit, fapte și date extrem de interesante.

Ea are drept punct de plecare istoria veche a Moldovei, apoi urmărește evoluția Principatului pe parcursul secolelor. Într-un mod cu totul deosebit, autorii manuscrisului stăruie asupra dramei cotropirii și anexării Basarabiei de către Imperiul țarist în 1812, descriu evenimentele desfășurate în ținut în 1917, în special, mișcarea de renaștere și eliberare națională a basarabenilor, Unirea provinciei dintre Prut și Nistru cu Patria-mamă la 27 martie 1918, evoluția Basarabiei în cadrul României, analizând detaliat activitatea diferitor organizații și asociații culturale, profesionale, filantropice (*Astra basarabeană*, *Cercul basarabenilor*, asociația *Sfatul Țării*, asociația pentru ajutorarea transnistrenilor refugiați în România etc.), descriu tragismul actului răpirii, în 1940, a provinciei dintre Prut și Nistru de către Imperiul Roșu, precum și acțiunile armatei române din 1941 în vederea eliberării ei de sub ocupația sovietică, în sfârșit, reflectă situația din Moldova de la est de Prut în anii 1944-1975, când procesul de rusificare și deznaționalizare declanșat aici de către autoritățile de la Kremlin căpătase proporții periculoase.

Prin urmare, este vorba de manuscrisul unei cărți extrem de valoroase, care ne ajută să cunoaștem și să înțelegem mai profund istoria dramatică a românilor basarabeni. Nu ne rămâne decât să sperăm că, mai devreme sau mai târziu, și ea va vedea lumina tiparului, deopotrivă cu alte câteva lucrări în manuscris, depozitate în același Fond de manuscrise al Bibliotecii universitare *Mihai Eminescu* din Iași, cum ar fi: *Maiorul Emanoil Catelly – erou național basarabean*, 176 de foi dactilografiate (autor Nicolae Nitreanu); *Calvarul românilor basarabeni și bucovineni. Documente și studii*, 320 de foi dactilografiate (autori Pan Halippa, Nicolae Nitreanu și Victor Nitreanu); *Pantelimon Halippa – tribun al Basarabiei. Documente, scrieri și scrisori inedite*, 499 de foi dactilografiate (autori Nicolae Radu Halippa și Nicolae Nitreanu); *Poeta Olga Vrabie – viața și opera*, 513 de foi dactilografiate (autori Nicolae Nitreanu și Gheorghe Dogaru).

Apreciind efortul depus la valorificarea operei lui Ioan Pelivan, le dorim mult succes în activitate celor trei istorici – Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru.

Valeriu Popovschi

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ACTUL UNIRII BASARABIEI CU ROMÂNIA ÎN VIZIUNEA ISTORICILOR DE ASTĂZI

La 27 martie 2013, în incinta Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice, clădire cu o semnificație istorică deosebită pentru istoria neamului românesc, deoarece în acest edificiu în 1917-1918 și-a ținut ședințele Sfatul Țării, s-au celebrat 95 de ani de la revenirea Moldovei de Est, cunoscută în istoriografie sub numele de Basarabia, la sânul Patriei - mame. Evenimentul a fost organizat de Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, în colaborare cu Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, filiala Iași, Asociația Istoricilor din Republica Moldova, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu”, filiala Chișinău, Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice. La manifestație au fost prezente personalități marcante de pe ambele maluri ale Prutului.

Mesajul de salut și cuvântul de deschidere al Simpozionului a fost rostit de dr. Gheorghe Cojocaru, director al Institutului de Istorie, Stat și Drept, moderator al manifestării, care a subliniat semnificația modelului basarabean de întregire și importanța lui în procesul de făurire a României Mari.

A urmat la cuvânt dl. Ion Tighineanu, prim-vicepreședintele Academiei de Științe a Moldovei, care a vorbit despre actul propriu-zis al Unirii și impactul pe care l-a avut la acel moment acest eveniment istoric.

În fața publicului prezent la manifestare, a ținut un discurs Petre Guran, director al Institutului Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău, care a menționat, printre altele, contextul istoric în care s-a realizat Unirea Basarabiei cu România și importanța acestui spațiu românesc în planul geopoliticii europene, accentuând recunoștința pe care ar trebui s-o manifeste națiunile europene față de acest teritoriu și poporul de aici, care deveniseră un baraj împotriva avalanșei bolșevice ce amenința spațiul european cu scenarii similare celor derulate în teritoriul rusesc. Dl P. Guran și-a exprimat bucuria de a-și marca sfârșitul mandatului său la cârma instituției culturale de la Chișinău prin prezența sa la un eveniment atât de important pentru toți românii.

Evenimentul Unirii Basarabiei cu România și felul cum a fost perceput de marii intelectuali ai epocii, care nu numai au visat și prefigurat întregul proces al reîntregirii neamului românesc, dar au și lucrat în dimensiunea efortului comun, a fost prezentat, într-o formulă excelentă, de acad. Alexandru Zub. Istoricul ieșean a menționat acea sforțare de energie intelectuală manifestată în întreg spațiul românesc, o dovadă a vitalității neamului românesc și a dreptului său de a-și făuri destinul cu propriile brațe, căci nu spada îl modifică ci mintea. Acad. Alexandru Zub a mai subliniat necesitatea de a totaliza dimensiunea fenomenului unificator românesc și de a le oferi românilor din stânga Prutului

acea reconstituire corectă a unui moment istoric asupra căruia românii basarabeni și-au exprimat voința decisivă, desăvârșind unitatea națională.

În comunicarea sa, dr. Gheorghe Negru, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, a nuanțat diferențele dintre naționalismul boieresc basarabean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și naționalismul Generației Unirii, care s-a manifestat din plin pe dimensiunea sa românească.

Prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, director al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, filiala Iași, a explicat o situație ciudată a unui context internațional chintesețial pentru relațiile internaționale ale secolului al XIX-lea. Este vorba de Congresul de la Viena (1815) și reconfigurarea ordinii europene, eveniment la care a fost absentă discuția despre cedarea teritorială făcută de Imperiul Otoman Rusiei țariste pe seama Principatului Moldovei. Domnia sa a explicat că din cauza unui tertip strategic al diplomației țariste, care a perfectat tratatul cu turcii nu în termenii unei cedări teritoriale ci ca pe o modificare de frontieră între cele două imperii, puterile europene nu au perceput acest eveniment drept o cedare ca atare. Din explicația dlui dr. Gheorghe Cliveti reiese că rușii au executat această uvertură diplomatică pentru a evita compensațiile teritoriale pe care ar fi trebuit să le ofere marilor puteri ca efect al unor modificări de statu-quo, conform practicii internaționale specifice acelei perioade.

Dr. Ion Agrigoroaiei, unul dintre cei mai buni specialiști români în domeniul istoriei relațiilor internaționale, a prezentat contextul internațional al Unirii Basarabiei cu România. Dr. hab. Nicolae Enciu a vorbit despre actualitatea Marii Uniri, ale cărei ecouri sunt inevitabile și permanente în gândirea intelectuală basarabeană. A urmat la cuvânt dl. Cătălin Turliuc, prof. univ. dr., cercetător la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Academia Română, filiala Iași, cu o comunicare în jurul valențelor izvorâte din conflictul identitar și ideea statalității românești în perioada modernă. Valeriu Popovschi, conf. cerc. dr., Institutul de Istorie al AȘM, a scos în evidență o serie de soluții și opțiuni privind Unirea Basarabiei cu România în 1918. Dl. Aurelian Dănilă, academician coordonator al Secției Științe Umaniste și Arte a AȘM, a relevat rolul lui George Enescu în momentul Unirii Basarabiei cu România.

Publicul prezent la manifestare a adresat o serie de întrebări pertinente referitoare la o eventuală unire a Basarabiei (Republicii Moldova) cu România, la care au primit răspunsuri echilibrate din partea unor istorici care nu operează, de obicei, în dimensiunea profetică.

În concluzie, menționăm că Unirea Basarabiei cu România, eveniment istoric magistral produs cu 95 de ani în urmă, continuă să capteze interesul cercetătorilor din domeniul istoriei și să rămână în zona de atenție a opiniei publice.

Ștefan Boldișor*

* Ștefan Boldișor, cercetător științific stagiar la IISD al AȘM.

CONFERINȚA METODICO-ȘTIINȚIFICĂ "ROLUL ISTORIEI LOCALE ÎN PREDAREA DISCIPLINEI ISTORIA"

La 6 martie 2013, în incinta Consiliului raional Ungheni, și-a desfășurat activitatea conferința metodică-științifică cu titlul „Rolul istoriei locale în predarea disciplinei istoria”. Concluziile formulate în cadrul conferinței trebuie să servească la o mai bună cunoaștere și percepere a locului istoriei locale în cadrul istoriei naționale și universale și la o motivație mai mare a profesorilor de istorie în predarea evenimentelor și proceselor istorice petrecute la nivel local. La Conferință au participat profesorii de istorie din instituțiile de învățământ din raion.

Conferința a fost deschisă de Alexandru Ciuvaga, șeful Direcției de Învățământ Ungheni. În cuvântul de deschidere, dl Ciuvaga a vorbit de rolul pe care îl joacă istoria locală în predarea disciplinei istoria. De asemenea dl Ciuvaga a înmănat Nataliei Coniucova, elevă la Liceul Teoretic „I. Creangă” și lui Toma Gheorghe, de la „Liceul Teoretic „Elada”, diploma de merit pentru rezultatele obținute în cadrul Olimpiadei raionale la istorie și decizia de înmatriculare la Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie, la bugetul de stat.

În calitate de raportori la conferință au fost istorici valoroși din principalele centre universitare și instituții academice din Chișinău și profesori de istorie din cadrul raionului. Participanții au ascultat cu viu interes comunicările prezentate de prof. univ. dr. hab. în istorie, director al Institutului de Istorie Socială „ProMemoria”, Anatol Petrencu, „Istoria locală în anii 1939-1956”; dr. hab., cercetător științific la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM Ion Chirtoagă, „Legende și documente referitoare la istoria unei localități”; cercetător științific la IISD al AȘM, Tudor Ciobanu, „Izvoarele statistice și categoriile socio-fiscale ale populației în prima jumătate a secolului al XIX-lea prezente în manualele de istorie”; specialist-principal Direcția de Învățământ Ungheni, profesor de istorie, grad didactic I, Corneliu Prepelită, „Istoria locală în contextul predării disciplinei istoria universală și a românilor”; profesoara de istorie, gim. Cornești, Marina Sasu, „Delimitări conceptuale și abordări praxiologice privind proiectarea / desfășurarea orei de istorie locală”; profesor de istorie, Liceul Teoretic „Gaudeamus” s. Petrești, Arcadie Starașciuc, „Relația școală - muzeu în procesul studierii istoriei locale”; dr. conf. univ. Valentin Constantinov, „Considerații cu privire la prima mențiune a unei localități. Abordarea lor în cadrul orelor de istorie”.

Subsemnatul, am salutat și felicitat onorata asistență pentru participarea la această Conferință și am deschis sesiunea de comunicări cu referire la rolul istoriei locale în predarea disciplinei istoria. În contextul acestei teme cred că sunt edificatoare cuvintele pe care ni le-a lăsat Barbu Ștefănescu Delavrancea, atunci când a scris despre dragostea de patrie: „Patria nu vine de la pământ, nici din vreo lucrare a cîmpului, nici din vreo abstracțiune, ci dintr-o acțiune concretă, de la „pater”, de la „patres”, din părinți și strămoși. Părinții și strămoșii ne sunt patria noastră, ei care au vorbit aceeași limbă, care au avut același dor, aceleași suferințe și aceleași aspirații. Aceleași ideile a legăturii dintre

locul natal și țară o găsim și la marii gânditori ai umanității. Astfel, Voltaire, a scris pe bună dreptate că „Patria se compune din mai multe familii și cum, de obicei, îți aperi familia din amorul propriu când nu ai un interes contrar, din același amor propriu îți aperi orașul sau satul, pe care îl numești patria ta”. Elementele de istorie locală acționează cu intensitate asupra elevilor fiindcă le sunt apropiate și adesea date nemijlocit în experiența lor de viață. Folosirea acestora în cadrul lecțiilor de istorie prin simpla evocare sau prin procedee metodice adecvate creează o atmosferă afectivă care mărește receptivitatea elevilor. În plan științific, istoria locală este acea „pietricică de mozaic” care compune „chipul istoriei naționale”. Am menționat valoarea educativă a elementelor de istorie locală, că anume cu ajutorul lor se trezește interesul copiilor pentru studiul istoriei și se cultivă dragostea pentru baștină ca parte componentă a patriei. Un rol important în predarea istoriei îl joacă și materialul narativ care constă în relatările asupra evenimentelor istorice strânse de la persoane care au fost în mod nemijlocit martori la faptele istorice. Cu trecerea vremii asemenea povestiri intră în folclorul local, îmbogățindu-l.

Dl Ion Chirtoagă s-a referit în comunicarea sa la scrierea istoriei unei localități, pornind de la legendele întemeierii sale, precum și la documentele istorice în care sunt atestate localitățile respective. De asemenea, a vorbit despre monografiile satelor Măcărești, Todirești, Cetireni, ale căror autor este.

Următorul vorbitor a fost dl Anatol Petrencu care a relatat despre istoria locală din anii 1939-1956, o perioadă istorică foarte grea pentru localitățile noastre. El a vorbit despre necesitatea recuperării memoriei colective referitoare la cele mai dramatice momente ale istoriei noastre – anii celui de al Doilea Război Mondial, anii foametei din 1946-1947, provocate de regimul comunist de ocupație, „valurile” de deportări staliniste din 1941, 1949, 1951, despre modul de viață al oamenilor din localitățile noastre.

Comunicarea doamnei Marina Sasu a trezit un viu interes, deoarece s-au prezentat unele secvențe de lecție de istorie locală din clasa V până în clasa IX, predate în cadrul gimnaziului Cornești, utilizând metoda Știu / Vreau să știu / Am învățat.

Tudor Ciobanu s-a referit în comunicarea sa la izvoarele statistice și categoriile socio-fiscale ale populației din Basarabia din prima jumătate a secolului al XIX-lea, prezentate în manualele școlare. Toate izvoarele statistice invocate au fost ilustrate cu dovezi din Catagrafia anilor 1830 și anume cu privire la diferite categorii sociale din satele Sculeni, Blindești, Bumbăta, Unțești, Costuleni, Medeleni, receptate cu un interes mare din partea profesorilor.

Comunicarea profesorului Arcadie Starașciuc s-a bucurat de interes, deoarece s-a vorbit despre rolul muzeului școlar în procesul studierii istoriei locale. El a menționat că un muzeu școlar din punct de vedere al educației istorice poate contribui cu succes la procesul de predare-învățare, deoarece reprezintă o sursă suplimentară de informare în plan istoric, poate furniza dovezi clare despre fenomenele din viața oamenilor.

Ultimul vorbitor a fost Valentin Constantinov, care a relatat despre abordarea în cadrul orelor de istorie a primei mențiuni documentare a localităților.

În final aș menționa că istoria unui sat este o filă unică din istoria națională ce înmănunchează câteva mii de astfel de file, în care se relatează nu despre fapte de arme sau acțiuni diplomatice din vremuri de răscruce hotărâtoare pentru destinul neamului

românesc, ci despre însăși existența sa neîntreruptă pe aceste meleaguri. Cu fiecare generație de școlari ne vom propune activități de cunoaștere a unui strop din ceea ce a creat omul simplu cu iscusința și căldura sufletului și a minții sale, pentru ca fiecare copil să poată ști de unde se trage, cine este, cum trebuie să fie ca membru al colectivității sociale și cum poate contribui la păstrarea valorilor materiale și spirituale ale localității natale.

Comunicările participanților la conferință, de un înalt conținut științific, vor fi de un real folos profesorilor de istorie în procesul de studiere și predare a istoriei locale.

*Corneliu Prepelită**

* **Corneliu Prepelită**, specialist-principal DRÎTS Ungheni, profesor de istorie, grad didactic I.

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

- **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

- **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

- **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

- **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

- **Data prezentării articolului.**

- **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tabelele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara IISD și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: *Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău* sau trimise prin e-mail: extern.director@iisd.asm.md
Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:

Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41

E-mail: extern.director@iisd.asm.md

ISSN 1857-2022